

Robert Grošelj

Na dnu strani? : Nejezikovne prevajalske opombe v izbranih prevodih novele "Balada o trobenti in oblaku" Cirila Kosmača

Przekłady Literatur Słowiańskich 8/1, 181-303

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**Na dnu strani? Nejezikovne prevajalske
opombe v izbranih prevodih novele
Balada o trobenti in oblaku Cirila Kosmača**

**At the Foot of the Page?
Non-linguistic Translators' Notes
in Selected Translations
of *The Ballad of the Trumpet and the Cloud*
by Ciril Kosmač**

Robert Grošelj

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
robert.groselj@ff.uni-lj.si

Data zgłoszenia: 30.12.2016 r. | Data akceptacji: 21.06.2017 r.

ABSTRACT | The article presents an analysis of the non-linguistic translator's notes in four translations of the novella *Balada o trobenti in oblaku* (*The Ballad of the Trumpet and the Cloud*) by a Slovenian writer, Ciril Kosmač. The translator's notes are analysed with regard to their content (functions) and typology (partly also formal features). The analysis reveals a clear difference in the use of this translation technique in the selected translations, resulting also, to a certain degree, from the distance between the source and target cultures.

KEYWORDS | translator's note, explicitation, translation technique, non-linguistic reality, Ciril Kosmač

1. Uvod

Ob dokaj naključnem branju poljskega prevoda novele *Balada o trobenti in oblaku* slovenskega pisatelja Cirila Kosmača sem opazil, da vsebuje precej tipološko različnih prevajalskih opomb. To me je spodbudilo, da sem pregledal še tri druge prevode Kosmačevega dela (srbskega, ruskega in nemškega) in skušal določiti tipologijo, funkcijo opomb ter razlike med njimi v izbranih prevodih. Med raziskavo se je izkazalo, da se opombe v prevodih lahko členijo na dve krovni skupini (na t. i. nejezikovne in jezikovne opombe), ki omogočata ločeno obravnavo. Ker so jezikovne opombe že doživele problemsko osvetlitev¹, se na tem mestu posvečam le opombam nejezikovnega tipa.

Namen prispevka je torej v prvi vrsti predstaviti tipologijo in vsebino (funkcije) nejezikovnih opomb (deloma tudi oblikovne značilnosti) ter opozoriti na razliko v rabi tega prevajalskega postopka v različnih prevodih Kosmačeve novele. Prispevek skuša na takšen način pokazati ne samo na vsebinsko kompleksnost prevajalskega postopka, s katerim nastaja prevodno besedilo, ki je hkrati v prevodu in ob njem, temveč tudi na razlike v rabi prevajalskih opomb med prevodi, ki so lahko posledica različnih razmerij med družbenim, kulturnim, zgodovinskim itn. kontekstom izvirnika in prevoda.

2. Problematika prevajalskih opomb v prevodoslovni literaturi

Prevajalske opombe sodijo med t. i. *paratekste*. Pojem, ki ga je opredelil francoski literarni teoretik G. Genette, vključuje sredstva (naslove, podnaslove, mednaslove, posvetila, predgovore, oglase, spremne besede, epigrafe, slike itn.), ki besedilo pomagajo posredovati bralcu. Paratekstualni elementi, ki so del prevoda in hkrati samostojno besedilo, vsebujejo informacije, s katerimi se razkrivajo konvencije, koncepti in pričakovanja družbe v zvezi s prevodom (prim. vidnost prevajalca, ciljno bralstvo, namen in koncept prevoda)².

1 Prim. R. Grošelj, 2014: *Multilingualism in literary translation: the case of The Ballad of the Trumpet and the Cloud by Ciril Kosmač*. V: T. Mikolič Južnič et al., ur.: *New Horizons in Translation Research and Education 2*. Joensuu, University of Eastern Finland, s. 7—26. Kratek prikaz je v poglavju 4.2.1.

2 Ş. Tahir Gürçağlar, 2011: *Paratexts*. V: Y. Gambier, L. van Doorslaer, ur.: *Handbook of Translation Studies 2*. Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, s. 113—114; M. Juvan, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana, DZS, s. 170—171.

V prevodoslovju je prevajalskim opombam posvečeno posebno mesto. Kot prevajalski postopek naj bi jih kot prvi — zaradi pozornosti, ki jo namenja-jo kulturnemu transferu — opredelili strokovnjaki za svetopisemsko preva-
janje (npr. E. Nida, J. C. Margot). E. Nida jih uvršča med *prilagoditvene teh-
nike*, katerih namen je odpraviti jezikovne, kulturne razlike (razlaga običajev,
zemljepisnih ali stvarnih pojmov, besednih iger itn.) in posredovati podatke
o zgodovinsko-kulturnem ozadju izvirnika. J. C. Margot meni, da so opom-
be pomoč pri kulturnih prilagoditvah, ki so utemeljene ob bistvenih razlikah
med kulturama oz. jezikoma; njihovo število (na koncu strani ali knjige) naj bi
bilo zmerno in naj ne bi oviralo enovitega globalnega dojetja besedila³. Po
P. Newmarku se z opombami v prevod dodajajo (kulturne, tehnične, jezikovne)
informacije, ki jih narekujejo zahteve ciljnih bralcev; prevajalec naj bi jih upo-
rabil, ko informacij ne more vključiti v besedilo. Newmark opomb ne odsvetuje
npr. zaradi prevelike vidnosti prevajalca, opozori pa na njihovo smiselno in
tehnično ustrezno rabo⁴. Po kritičnem pregledu prevajalskih tehnik L. Molina
in A. Hurtado Albir opombe opredelita kot tip *širitvene prevajalske tehnike*, ki
v prevod dodaja elemente, odsotne v izvirniku⁵. D. Bergen jih označi za podtip
pragmatične lokalne strategije, za tip t. i. *spremembe vidnosti*, ki ne sodi v naravni
tok besedila in s katero se v prevodu povečuje vidnost prevajalca⁶.

Posamezne prevodoslovne razprave se prevajalskih opomb lotevajo tudi
z drugih problemskih vidikov. J. Henry analizira⁷, ali so *upravičeno informativno
pomagalo* ali *priznanje poraza*. Prevajalske opombe ima za *alografske paratekste*,
s katerimi prevajalec izvirnik predstavlja v jezikovno, kulturno, geografsko in ča-
sovno drugoten kontekst. Avtorica jih povezuje z neprevedljivostjo in z izvorno
implicitnim, ki v prevodu kliče po eksplicitaciji ali ne. Prevajalec metabralcu
omogoča seznanjenje z Drugim, pri tem pa lahko eksplicira, z naturalizacijo

-
- 3 E. A. Nida, 1964: *Toward a Science of Translating*. Leiden, E. J. Brill, s. 238—239;
J. C. Margot, 1979: *Traduire sans trahir. La théorie de la traduction et son application
aux textes bibliques*. Laussane, L'Age d'Homme, s. 90—98. Prim. L. Molina, A. Hurtado
Albir, 2002: *Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach*.
„Meta“, št. 4 (47), s. 501—503. Podobno F. Poyatos, 2008: *Textual Translation and
Live Translation*. Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins Publishing Company,
s. 69—99; C. E. Landers, 2001: *Literary Translation*. Clevedon, Multilingual Matters,
s. 93—94.
- 4 P. Newmark, 2000: *Učbenik prevajanja*. Ljubljana, Krtina, s. 148—150.
- 5 L. Molina, A. Hurtado Albir, 2002: *Translation Techniques ...*, s. 510.
- 6 D. Bergen, 2006: *Translation strategies and the student of translation*. V: J. Tommo-
la, ur.: *Kieli ja kulttuuri kääntäjän työväläineinä*. Turku, Painsalama/University of
Turku, s. 124.
- 7 J. Henry, 2000: *De l'érudition à l'échec: la note du traducteur*. „Meta“, št. 2 (45), s. 228—
240.

bríše tujost dela ali pa nejasnosti in elemente tujega ohranja (zaupa metabralčevim interpretacijskim zmožnostim). Po J. Henry predstavljajo opombe kršitev moralne pogodbe med avtorjem in prevajalcem (ki dodaja nekaj, kar ni avtorjevo), so odklon od prevajalčeve ne-vidnosti, opombe tipa *neprevedljiva besedna igra* pa lahko kažejo na neznanje. Opombe kot vir znanja so domena polifunkcijskega prevajalca (hkrati je urednik, komentator itn.), pri »čistem« prevajalcu pa naj bi bile priznanje neuspeha. R. C. Blight analizira ta prevajalski postopek z vidika »*sporočilno polnih*« prevodov *Nove zaveze* in ugotavlja, da so ustrezne opombe eno najboljših sredstev za zagotavljanje potrebnih informacij v prevodih in za razreševanje pomembnih razlik med njimi. Avtor meni, da se lahko večina impliciranih jezikovnih informacij vključi v telo besedila, pri družbeno-kulturnem, jezikoslovnem in interpretativnem ozadju izvirnika pa se nagiba k (ustrezno oblikovanim) opombam. Pomembno vlogo pri njihovi pripravi ima bralstvo — Blight se zavzame za interakcijo med pripravo tovrstnega parateksta, procesom prevajanja in razumevanjem bralcev⁸. J. Varney v študiji o prevajalskih opombah v italijanskih prevodih anglo-ameriškega leposlovja raziskuje⁹, v kakšni meri vsebujejo informacije o nacionalni *kulturni identiteti*. Avtorica na podlagi primera v prevodu romana *Lady Chatterley's Lover* D. H. Lawrencea, v katerem prevajalec razloži, zakaj se pri narečnem odlomku ni zatekel k narečju, ugotavlja, da lahko opomba izniči kršitve družbeno-političnih tabujev v izvirniku. Prevajalec se je namreč distanciral od »praktičnega« narečja, »tabuja« (glede na standardni, »pravi« jezik literature), s tem pa razorožil subverzivni značaj izvirnika in zaščitil jezik italijanske visoke kulture¹⁰. J. Miao in A. Salem s *tekstometrično metodo* (ki jo dopolnjuje kvalitativni pristop) raziskujeta število, mesto, vsebino in motivacijo opomb v Fu Leijevem kitajskem prevodu romana *Jean-Christophe* R. Rollanda¹¹. Gre za jedrnate paratekste, ki obsegajo podatke o krajih, osebnostih, navadah, umetniških delih, zgodovini, kot tudi

8 R. C. Blight, 2005: *Footnotes for Meaningful Translations of the New Testament*. „Journal of Translation“, št. 1 (1), s. 7–46.

9 J. Varney, 2008: *Taboo and the translator: A survey of translators' notes in Italian translations of Anglo-American fiction, 1945–2005*. V: A. Pym, A. Perekrestenko, ur.: *Translation research projects* 1. Tarragona, Intercultural Studies Group, s. 47–57.

10 Gre za kulturološko branje domnevne prevodne norme po drugi svetovni vojni — (prevodni) literaturi, ki je v domeni srednjega razreda, je konzervativna in se izogiba eksperimentom, ustreza raba standarda. Narečje bi pomenilo tudi odmik od prizadevanj po jezikovnem zblizanju Italijanov. Domnevno naj bi bila samopodoba Italije v tem času preveč krhka, da bi sprejela tudi najmanjši namig na kulturno subverzivnost. Prim. J. Varney, 2008: *Taboo ...*, s. 54–55.

11 J. Miao, A. Salem, 2008: *The Specificity of Translator's Notes*. V: R. Xiao et al., ur.: *Using Corpora in Contrastive and Translation Studies*. Hangzhou, Zhejiang University, s. 1–29.

o prevajalskih tehnikah, jeziku izvirnika in osebne komentarje. Opombe so torej »zunanje« védenje, ki olajšuje kitajsko branje besedila, hkrati pa so del prevoda. Avtorja se strinjata, da opombe vizualno učinkujejo, a opozorita, da s položajem na robu besedila ne ovirajo normalnega branja, saj se bralec sam odloča, ali jih bo upošteval ali ne. Menita, da je nanje smiselno gledati kot na sredstvo za zagotavljanje linearnosti vsebine izvirnika in jih obravnavati z vidika prevajalčevega namena v družbenem kontekstu. Z njihovo pomočjo je Fu Lei sledil prevajalčevi odgovornosti kot osnovnemu etičnemu vprašanju (po A. Pymu), saj je zagotovil komunikacijo med izvirnikom in bralci, obenem pa zmanjšal kulturno izgubo. Tudi estetsko doživljanje besedila (v obliki komentarjev) je podal na dnu strani, kjer njegova intervencija ne uniči enotnosti izvirnika.

3. Ciril Kosmač in *Balada o trobenti in oblaku*

Ciril Kosmač, rojen leta 1910 v severozahodni Sloveniji (Slap ob Idrijci), velja za enega največjih slovenskih socialnih realistov (ob P. Vorancu, A. Ingoliču, M. Kranjcu, T. Seliškarju). Gre za pronicljivega in kontemplativnega avtorja, ki je znan predvsem po krajših proznih delih. V delih, ki so nastala pred drugo svetovno vojno (prim. zbirko *Sreča in kruh*, 1946), Kosmač opisuje težke razmere v domači dolini na slovenskem zahodu, nacionalni in socialni boj sonarodnjakov, za protagoniste svojih zgodb pa pogosto izbira lokalne ekscentrike. Po drugi svetovni vojni, ki jo je preživel predvsem v Franciji in Angliji, se Kosmačevo pisanje spremeni — protagonisti njegovih zgodb postanejo navadni ljudje, ki jih zaznamuje višja moralnost, junaštvo, pripoved pa se prepleta z globljimi osebnimi razmišljanji, tudi o umetniškem ustvarjanju (prim. novelo *Balada o trobenti in oblaku* in roman *Pomladni dan*). Nekateri literarni zgodovinarji zaradi tega Kosmačev povojni socialni realizem (prim. še novelo *Tantadruj*) označujejo kot poetičen ali celo modernističen¹². Kosmač je umrl v Ljubljani leta 1980.

Daljša novela *Balada o trobenti in oblaku* (naprej *Balada*) je najprej izšla v literarni reviji *Naša sodobnost* (po delih; 1956—1957), nato pa je doživela kar osem knjižnih izdaj — prvo (1964) pri Cankarjevi založbi, ostale pri Mladinski knjigi. Kosmač je besedilo za prvo knjižno izdajo korenito predelal¹³, ostale izdaje pa so besedilno homogene.

12 H. Glušič, 1975: *Pripovedna proza Cirila Kosmača*. Ljubljana, Slovenska matica, s. 20—24; I. Cesar, 1981: *Poetika pripovedne proze Cirila Kosmača*. Koper, Mladinska knjiga, s. 20—23, 159—163. Prim. R. Grošelj, 2014: *Multilingualism ...*, s. 10—11.

13 H. Glušič, 1968: *Spremna beseda*. V: H. Glušič, ur.: *Ciril Kosmač: Balada o trobenti in oblaku*. Ljubljana, Mladinska knjiga, s. 133.

Delo pripoveduje o pisatelju Petru Majcnu, ki se nastani v Črnem logu na Dolenjskem pri kmetu Črnilogarju, da bi napisal novelo *Prvi in poslednji boj* o junaškem kmetu. Sedemdesetletni Jernej Temnikar reši dvanajst ranjenih partizanov, pri tem pa tvega življenje in dom. Pet belogardistov se na božični dan leta 1943 ustavi pri Temnikarjevih, medtem ko so na poti k ranjenim partizanom, eden med njimi, Lužnikov Martin, pa se hvali, da jih bodo pobili. Temnikar se odloči, da jim bo to preprečil, in pohiti po bližnjici. Štiri belogardiste hitro pokonča, na koncu pa z Lužnikovim Martinom po težkem boju pade v prepad. Naslednjega dne najdejo mrtve belogardiste in Temnikarja. Kazenska odprava nemških in italijanskih vojakov, Mongolov, četnikov in belogardistov se na čelu z oficirjem Nemško smrtjo odpravi k Temnikarjevim. V hišo prinesejo mrtvega Temnikarja, ubijejo sina Toneta in hčer Justino, hišo pa zažgejo. Nemška smrt ukaže Zaplatarjevemu Vencu, izdajalcu, ki je snubil Justino, da odseka glavo Temnikarjevi ženi Marjani. Tragično zgodbo Temnikarjeve družine pisatelj pripoveduje Črnilogarju in njegovi ženi (zgodba v Majcnu sproži intimni »boj« s književnim ustvarjanjem). Kmet in njegova žena sta pretresena — teži ju namreč vest, ker med vojno nista obvestila sosedov Blažičevih, da so njihovo hišo obkolili belogardisti. Pastirico Javorko, ki je družino šla opozorit, so belogardisti ujeli, ji odrezali jezik in na prsi vrezali zvezdo. Belogardisti so na sveti večer leta 1943 požgali hišo Blažičevih, v njej pa so zgoreli Blažičeva žena in trije sinovi partizani, ker se niso hoteli vdati. Črnilogar se zaradi notranjega bremena obesi, Peter Majcen pa se zave, da je imelo pri tem ključno vlogo prav njegovo književno ustvarjanje¹⁴.

3.1 Ciril Kosmač in *Balada* v prevodu — predstavitev korpusa

Kosmač je eden pomembnejših slovenskih pisateljev, zato ne preseneča, da so njegova dela prevedena v kar 23 jezikov (do leta 1989)¹⁵, medtem ko se *Balada* lahko bere v najmanj 14 jezikih¹⁶.

Za pričujočo študijo so bili izbrani srbski, ruski, poljski in vzhodnonemški prevod Kosmačeve novele — prevode družijo čas nastanka in ideološko-politični okvir (socializem), razlikujejo pa se predvsem po zgodovinsko-

14 Prim. povzetek v S. Janež, 1978: *Vsebine slovenskih literarnih del*. Maribor, Založba »Obzorja«, s. 290—291.

15 Po podatkih *Knjižnice Cirila Kosmača* v Tolminu (www.kcktolmin.si/ciril-kosmac).

16 *Slovenski bibliografski sistem COBISS* (<http://www.cobiss.si>). Prim. M. Jevnikar, ur., 1982: *Primorski slovenski biografski leksikon* 8. Gorica, Goriška Mohorjeva družba, s. 139.

-kulturni razdalji v odnosu do Slovenije. Sintetična makro-prevodna analiza¹⁷ je pokazala, da vsi prevodi temeljijo na knjižni izdaji novele (za analizo je bila uporabljena predvsem prva izdaja)¹⁸.

Srbski prevod (SP)¹⁹ je izšel leta 1981 pri založbi Matica srpska (Novi Sad) in je del knjige *Ciril Kosmač: Proze*, ki vključuje prevode štirih Kosmačevih del (različni prevajalci), uvod v Kosmačevo pripovedništvo in bio-bibliografske podatke. *Balado* je prevedel Milorad Živančević, ugleden raziskovalec slovanskih književnosti (predvsem srbske), univerzitetni profesor, literarni kritik, pisatelj in prevajalec iz slovanskih jezikov v srščino (med slovenskimi avtorji je prevajal npr. F. Prešerna, I. Cankarja, S. Gregorčiča).

Ruski prevod (RP)²⁰ je leta 1976 objavila moskovska založba Progress. *Balado* je v ruščino prevedel Aleksandr D. Romanenko, prevajalec (prevedel je številna sodobna slovenska literarna dela), literarni kritik in komparativist. Novela se nahaja v knjigi *Ciril Kosmač: Izbrannoe*, v kateri je šest prevodov (različni prevajalci) in uvodna razprava.

V poljščino (PP)²¹ je *Balado* leta 1974 prevedla Maria Krukowska-Zielińska, prevod pa je izdala založba Czytelnik (Varšava). Krukowska-Zielińska je delovala kot prevajalka, predvsem iz srbohrvaščine in slovenščine (prim. dela F. Bevka, I. Potrča, A. Hienga).

Nemški prevod (NP)²² je leta 1972, ki ga je izdala Aufbau-Verlag (Berlin, NDR), je delo zakoncev Manfreda in Waltraud Jähnichen. Manfred Jähnichen je bil profesor slovanskih književnosti — ukvarjal se je predvsem s češko, slovaško in južnoslovanskimi književnostmi, iz katerih je tudi prevajal. Pogosto je sodeloval s soprogo Waltraud Jähnichen, pisateljico in prevajalko. Njuni skupni prevodi vključujejo dela J. Kersnika, M. Kranjca, Manfred Jähnichen pa je prevajal tudi I. Cankarja.

17 Prim. J. Lambert, H. Van Gorp, 2006: *On describing translations*. V: D. Delabastita et al., ur.: *Functional Approaches to Culture and Translation. Selected papers by José Lambert*. Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, s. 46; R. Grošelj, 2014: *Multilingualism ...*, s. 11.

18 Prim. C. Kosmač, 1964: *Balada o trobenti in oblaku*. Ljubljana.

19 C. Kosmač, 1981: *Ballada o trubi i oblaku*. M. Živančević, prev. V: C. Kosmač: *Proze*. Novi Sad, Matica srpska, s. 329—484.

20 C. Kosmač, 1976: *Ballada o trube i oblake*. A. Romanenko, prev. V: C. Kosmač: *Izbrannoe*. Moskva, Progress, s. 21—149.

21 C. Kosmač, 1974: *Ballada o trąbce i obłoku*. M. Krukowska, prev. Warszawa, Czytelnik.

22 C. Kosmač, 1972: *Ballade von der Trompete und der Wolke*. W. Jähnichen in M. Jähnichen, prev. Berlin—Weimar, Aufbau-Verlag.

4. Analiza prevajalskih opomb v izbranih prevodih *Balade*

Prevajalske opombe v izbranih prevodih *Balade* so analizirane najprej glede na formalne značilnosti (položaj, število in oblika), v nadaljevanju pa tudi glede na vsebino (tipologija, podatki in kulturno-zgodovinska kontekstualizacija), pri čemer je poudarek — kot že rečeno — na nejezikovnih opombah. V vsebinski analizi so opombe primerjane z drugimi prevajalskimi postopki oz. rešitvami.

4.1 Formalne značilnosti opomb

Po položaju so opombe v vseh analiziranih prevodih *periteksti* (nahajajo se v isti knjigi kot osnovno besedilo)²³ — v PP, RP in SP so sprotne (na koncu strani), medtem ko gre v NP za končne opombe (na koncu knjige). V SP je vseh opomb 26, v RP jih je 27, v PP pa 28; v NP je opomb (lahko besedilno bolj kompleksnih) 15.

Tudi oblika opomb variira med prevodi. V PP je v opombi najprej naveden besedilni del (pojem ali tujejezični odlomek) v razprti pisavi, v oklepaju mu sledi morebitni kvalifikator, za pomišljajem pa razlaga v poljščini; sklic je označen z zvezdico. V RP se opombe večinoma začnejo z razlago posameznega besedilnega dela, ki ji lahko sledi kvalifikator (jezikovna opredelitev); sklici so v osnovnem besedilu označeni s številko (številčenje glede na stran). V SP sta v opombi razlaga besedilnega dela in kvalifikator²⁴; sklic je označen s številko, številčenje je zvezno (od začetka do konca novele). V NP ni sklica v besedilu, končne opombe pa se začnejo s številko strani, na kateri se nahaja besedilni del. Najprej je ponovljen besedilni del v ležeči pisavi (ponekod z izpusti), za pomišljajem sledita kvalifikator in v navadni pisavi razlaga odlomka.

4.2 Vsebinske značilnosti opomb

Tipološko krovna členitev prevajalskih opomb v prevodih Kosmačeve *Balade* bi bila na *jezikovne* in *nejezikovne*. Najbolj številne so opombe prvega tipa, ki razlagajo pomen *tujejezičnih besedilnih odlomkov*. Nejezikovnih opomb je manj,

23 T. i. *epiteksti* so ločeni od osnovnega besedila. Prim. Š. Tahir Gürçağlar, 2011: *Paratexts ...*, s. 113.

24 Izjemoma se najprej pojavi tujejezična ustreznica (s kvalifikatorjem — jezikovno opredelitvijo).

nanašajo pa se — členitev je praktične narave — na *zgodovinske, mitološke, zemljepisne pojme in uporabno predmetnost*.

4.2.1 Povzemalni prikaz jezikovnih opomb

Pričujoča študija se — kot že omenjeno — ne posveča *jezikovnim opombam*, ker pa so za celostno razumevanje rabe prevajalskih opomb pomembne, naj na kratko orišem njihovo vlogo. Jezikovne prevajalske opombe v prevodih Kosmačeve *Balade* razlagajo francoske, nemške, italijanske in latinske besedilne odlomke v noveli. V SP je tovrstnih opomb 26 (vse), v RP 22, v PP 21, medtem ko jih je v NP 10.

Prevajalci so v osnovnem besedilu prevoda obdržali tujejezične odlomke, s tem pa so upoštevali in spoštovali izhodiščno karakterizacijo književnih oseb, družbeno-kulturno umestitev in slogovno oblikovanje izvirnika (prim. *etnološko defektivna* strategija po M. Suchet)²⁵. Odlomke ob prvi pojavitvi spremlja širitev v obliki razlagalne opombe, ki vsebuje prevod, jezikovno informacijo, v SP in PP pa tudi izhodiščno besedilo (prim. 1).

(1) — Adesso i romani sono piccoli — powiedział szwabski kat prostując się i patrząc na swego adjutanta z góry. — E sono christiani. Non tagliano più le teste ai santi, tagliano le teste alle galline.*

Adesso i romani sono piccoli. E sono christiani (sic!). Non tagliano più le teste ai santi, tagliano le teste alle galline. (wł.) — Teraz Rzymianie są mali. Są chrześcijanami. Włosi już nie zabijają świętych, Włosi zabijają tylko kury. (PP, s. 103)

4.2.2 Nejezikovne opombe

Nejezikovne opombe v izbranih prevodih Kosmačeve *Balade* lahko razvrstimo v štiri kategorije: kot *zgodovinske* lahko opredelimo razlage imena *Primož Trubar* (PP, RP, NP), izrazov *belogardisti* (PP, NP), *domobranski* (*domobranci*; PP, RP), *četniki* (PP, RP, NP) in krajevnega (zgolj deloma) imena *Rab* (PP, RP); *mitološka* bi bila opomba, ki se nanaša na pojem *vila* (RP, NP); v opombi *zemljepisnega* tipa je razloženo zemljepisno ime *Krn* (NP), medtem ko se med izrazi *uporabne predmetnosti* pojavljata *žezva* in *bosenski mlinček* (PP)²⁶.

25 M. Suchet, 2009: *Translating literary heterolingualism*. V: A. Pym, A. Perekrestenko, ur.: *Translation research projects 2*. Tarragona, Intercultural Studies Group, s. 162. Na potujitvenost (usmerjenost k izvirnemu besedilu) med drugim kažejo tudi kulturno-specifični pojmi — več v R. Grošelj, 2014: *Multilingualism ...*, s. 16–24.

26 Navedeni izrazi se ne pojavljajo med uredniškimi opombami H. Glušič iz leta 1968 (enako 1974), prim. predvsem pojma *Pan* 'mitološko bitje, gozdno

4.2.2.1

Med zgodovinskimi opombami naj najprej omenim tiste, ki se nanašajo na *Primoža Trubarja* (1508—1586), ključno osebnost slovenskega protestantizma (druga polovica 16. stoletja), začetnika slovenskega knjižnega slovstva in prevajalca. Z omembo njegovega imena protagonist, pisatelj Peter Majcen, poudari starinskost krajev, po katerih hodi (izbira Trubarja, kot Dolenjca, ni naključna; prim. 2).

- (2) Vse je bilo staro, vse je tako močno dišalo po davnini, da se je Peter Majcen nehote vprašal: »Ali se je v tem zaselku kaj spremenilo od tistih časov, ko je še Primož Trubar hodil tod?« (*Balada*, s. 63)

Primoža Trubarja razlagajo opombe v PP, RP in NP; vse navajajo ime, letnici rojstva in smrti, glede razlage pa se nekoliko razlikujejo: v RP (prim. 4) je Trubar prosvetitelj in pisatelj, v PP (prim. 3) je tudi izdajatelj prvih slovenskih knjig, v NP (s. 185) pa protestantski reformator, književnik in »oče slovenske knjige« (opombi v PP in NP sta bolj informativni).

- (3) Wszystko to było stare i wszystko tak tchnęło przeszłością, że Peter Majcen mimo woli się zapytał: „Czy w tym przysiółku zmieniło się cokolwiek od czasów, kiedy zachodził tu Primož Trubar*?“

P r i m o ž T r u b a r (1508—1586) — słoweński działacz oświatowy, autor i wydawca pierwszych książek w języku słoweńskim. (PP, s. 72)

- (4) Все было дряхлое, от всего исходил такой сильный запах ветхости, что у Петера Майцена невольно вырвалось:
— А переменилось ли что-нибудь в этом селении с тех пор, как здесь ходил Примож Трубар¹?

¹Примож Трубар (1508—1586) — просветитель и писатель. (RP, s. 65)

V SP je ime Primoža Trubarja ohranjeno brez razlage (prim. [...] *кад је туда ишао Примож Трубар?* SP, s. 383). Prevajalec se je za to možnost odločil verjetno zato, ker je v drugi polovici 20. stoletja srbski bralec — zaradi specifičnega družbeno-kulturnega konteksta (skupna država, poznavanje književnosti jugoslovanskih narodov)²⁷ — lahko ime prepoznal in ga ustrezno interpretiral. Treba pa je dodati, da ima ohranjanje Trubarjevega imena visoko dokumentarno

božanstvo' in *Parka* 'boginja rojstva, rojenica'. Glej H. Glušič, 1968: *Spremna ...*, s. 142—143.

27 Prim. M. Đukanović, 2015: *Slovenščina v Srbiji: preteklost, sedanjost in prihodnost*. V: H. Tivadar, ur.: *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, s. 177—178. Med 1950 in 1980 so v Srbiji izšle tudi nekatere zgodovine slovenske književnosti (npr. A. Slodnjaka, J. Pogačnika in F. Zadravca).

vrednost²⁸, saj bi ga načeloma lahko nadomestili z bolj splošno opredelitvijo osebe, predmeta ali pojma, ki bi ustrezala starini ali vonju po davni.

Druga skupina zgodovinskih opomb se nanaša na pojme *belogardisti*, *domobranci* (*domobranski*) in *četniki* (prim. 5—7), ki so v noveli sodelavci nemških in italijanskih vojakov, sodelujejo pri usmrtni Temnikarja in njegove družine ter Blažičeve družine (prim. predstavitev vsebine v pogl. 3).

- (5) Jasno je zagledal pred sabo obraze vseh petih belogardistov, ki so bili komaj pred pol ure šli iz hiše, in prav razločno je spet slišal strupeni glas Lužnikovega Martina [...] (*Balada*, s. 24)
- (6) Na robu beline so se v vsej velikosti prikazali štirje nemški vojaki v čeladah. In nato se je nad čeladami zazibala zelo drobna glava v domobranski čepici. (*Balada*, s. 82)
- (7) Zdaj je Temnikarica videla, da je bila res zbrana vsa sodrga: Nemci, Lahi, bradati četniki in nekaj domačih izgublencev. (*Balada*, s. 84)

Opombi z razlago pojma *belogardisti* se nahajata v PP in NP, pri čemer se vsebinsko razlikujeta²⁹: po PP (prim. 8) so se tako v Sloveniji imenovali člani kvizlinške vojaške organizacije, ki jo je vodil bivši jugoslovanski general Leon Rupnik, opomba v NP (prim. 9) pa jih razlaga kot poimenovanje v jugoslovanskem narodnoosvobodilnem boju za slovenske izdajalce, pomagače nemških in italijanskih fašistov.

- (8) Ujrzał przed sobą wyraźnie twarze pięciu białogwardystów*, którzy przed godziną opuścili jego chałupę; tak samo wyraźnie usłyszał znowu jadowity głos Martina Luźnika [...]

B i a ł o g w a r d i ś c i — tak nazywano w Słowenii członków wojskowej organizacji quislingowskiej, na czele której stał były jugosłowiański generał Leo Rupnik. (Przypisy tłumaczkii. PP, s. 26)
- (9) Ganz klar sah er die Gesichter der fünf Weißgardisten vor sich, die vor kaum einer halben Stunde das Haus verlassen hatten, und genauso deutlich

28 V dokumentarnem prevodu (gre za pojem nemške prevodoslovke C. Nord) ciljni bralec predvsem »opazuje« komunikacijo med izhodiščnim avtorjem in bralecem. Prim. P. Fawcett, 1997: *Translation and Language*. Manchester, St. Jerome Publishing, s. 114.

29 Prim. razlagi v sočasnih slovenskih enciklopedičnih in leksikografskih delih: M. Krušič et al., ur., 1973: *Leksikon Cankarjeve založbe*. Ljubljana, Cankarjeva založba, s. 71; A. Bajec et al., ur., 1994: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), 1994. Ljubljana, Državna Založba Slovenije, s. 39. Izdaja SSKJ iz leta 1994 je vsebinsko neokrnjen ponatis predhodne izdaje v petih knjigah iz let 1970 (A—H), 1975 (I—Na), 1979 (Ne—Pren), 1985 (Preo—Š), 1991 (T—Ž in Dodatki).

hörte er wieder die giftige Stimme des Martin Lužnik [...] (NP, s. 24)
 24 *Weißgardisten* — Im jugoslawischen Volksbefreiungskampf Bezeichnung für die slowenischen Verräter, die Komplizen der deutschen und italienischen Faschisten. (NP, 185)

V nadaljevanju PP se izraz *białogwardiści* ponovi še petkrat (kot v izvirniku), dvakrat pa se je prevajalka odločila za drugačno možnost: enkrat je na mestu izraza *belogardisti* (prim. *Prišlo je pet belogardistov* [...]; *Balada*, s. 47) uporabila posamostaljeni pridevnik *biały* (prim. *Przyszło do niego pięciu białych* [...]; PP, s. 53), dobesedni prevod izraza *beli*, ki ga ima — v skladu s pogovorno in knjižno slovenščino³⁰ — tudi Kosmač (npr. *Tja so prihajali partizani in beli*; *Balada*, s. 46; enako *Zachodzili tam i partyzanci, i biali*; PP, s. 52); enkrat pa se kot ustreznica pojavi zbir 'tolovaj, ropar' (prim. *Ko so v Robeh naši pobite belogardiste* [...]; *Balada*, s. 72; *Gdy w Robach znaleziono ciała pobitych zbirów* [...]; PP, s. 83). V NP se *Weißgardisten* ponovi še sedemkrat, kar ustreza pojavitvam v izvirniku; ustreznica poimenovanja *beli* je v NP posamostaljeni pridevnik *die Weißen* (npr. *Die Partisanen kamen dorthin und auch die Weißen*; NP, s. 48).

SP pričakovano (kontekst jugoslovanske zgodovine) ohranja izraz *белогардисти* brez razlage, in sicer na istih mestih kot izvirnik, enako pa velja za poimenovanje *бели* (prim. *Ту су долазили и партизани и бели*; SP, s. 367). RP ima za *belogardiste* ustreznico *белогвардейцы*, za sopomenko *beli* pa pridevnik *белые* (prim. *Туда захаживали и партизаны, и белые*. RP, s. 52). Čeprav je za *белогвардеец* (tudi *белый*) v sovjetskem prostoru prevladovala pojmovna opredelitev tipa 'borec proti sovjetski oblasti, tudi član kontrarevolucionarne protisovjetske vojaške organizacije'³¹, ki jo je bralec na informativni ravni moral preseči, v prevodu eksplicitacija manjka. To je najbrž posledica tega, da se v sklopu makrobесedila izbranih del, in sicer v uvodni študiji, nahaja avtorska opomba z razlago pojma *Белая гвардия* (*Bela garda*) — v vojnih letih v Sloveniji vojaške enote izdajalcev, ki so sodelovali z nemškimi in italijanskimi fašisti³².

Pojem *domobranci* (v izvirniku zveza zelo drobna glava v domobranski čepici, ki označuje Zaplatarjevega Venca, prim. 6) različno razlagata opombi v PP in RP: v PP (prim. 10) prevajalka *domobranci* označi kot izraz, s katerim so se poimenovali belogardisti (dob. branilci doma, domovine), v RP (prim. 11) pa gre

30 Prim. SSKJ, s. 38—39.

31 P. Červinskij, 2011: *Negativno ocenočnye leksemy âzyka sovetskoj dejstvitel'nosti. Oboznačenie lic*. Tomsk, KIT, s. 80—81.

32 N. Vagapova, 1976: *Čelovek na svoej zemle*. V: C. Kosmač: *Izbrannoe*. Moskva, Progress, s. 14.

za poimenovanje pripadnikov vojaških formacij profašističnih vlad v Sloveniji in na Hrvaškem med 1941 in 1945³³.

- (10) A potem nad hełmami zakolýsała się drobna główka w czapce domobrańskieĳ.*

Czapka domobrańska — domobranami nazywali siebie białogwardziści; w dosłownym znaczeniu: obrońca domu, ojczyzny. (PP, s. 95)

- (11) А потом над касками задергалась маленькая головка в фуражке домобрана¹.

¹Домобранами в 1941—1945 гг. назывались в Словении и Хорватии солдаты воинских формирований профашистских правительств. (RP, s. 79)

SP na mestu zveze *zelo drobna glava v domobranski čepici* ohranja omenjeni pojem, in sicer brez eksplicitacije, prim. *сићушна глава под домобранском шапком* (SP, s. 401). V NP *domobranski čepici* ustreza zloženka *Heimwehrmütze* (NP, s. 87), pri čemer za pojem *Heimwehr* v nemški, predvsem pa avstrijski zgodovini prevladuje drugačna opredelitev, pribl. desničarske polvojaške enote med obema vojnama v Avstriji³⁴, ki se ji mora bralec na denotativni ravni izogniti.

Četnike v opombah na dokaj različne načine opredeljujejo PP, RP in NP: v PP (s. 97) so pripadniki nacionalistične monarhistične organizacije, ki jo je med drugo svetovno vojno vodil bivši general jugoslovanske kraljeve vojske, D. Mihajlović, in se je borila tako proti Nemcem kot z Nemci proti partizanom, ki jih je vodil J. Broz-Tito; po RP (prim. 12) so se tako imenovali pripadniki vojaških formacij jugoslovanske emigrantske kraljeve vlade, ki so se med 1941 in 1945 skupaj z okupatorji borili proti partizanom; v NP (prim. 13) gre za v jugoslovanskem narodnoosvobodilnem boju poimenovanje srbskih sodelavcev nemških fašistov, ki so se s pomočjo jugoslovanske kraljeve vlade v izgnanstvu v Londonu in zahodnih zaveznikov borili proti partizanom³⁵.

- (12) Теперь Темникарица воочию смогла убедиться, что возле ее дома собрался настоящий сброд: немцы, итальянцы, бородатые четники² и несколько местных предателей.

²Четниками назывались солдаты воинских формирований

33 Za opredelitvi v sočasnih slovenskih priročnikih prim. *Leksikon Cankarjeve založbe*, 1973, s. 197; SSKJ, s. 158.

34 Npr. A. Ecker et al., ur., 2011: *Politische Parteien in Österreich*. Wien, Zentrum polis, s. 12. Prim. tudi *Leksikon Cankarjeve založbe*, 1973, s. 334.

35 Prim. razlagi v *Leksikon Cankarjeve založbe*, 1973, s. 151; SSKJ, s. 100.

эмигрантского королевского правительства Югославии, в 1941—1945 гг., по существу, сражавшиеся в союзе с оккупантами против партизан. (RP, s. 81)

- (13) Jetzt konnte es die Temnikar genau sehen, es war wirklich alles mögliche Gelichter versammelt: Deutsche, Italiener, bärtige Tschetniks und ein paar Leute von der Heimwehr. (NP, s. 89)

89 *Tschetniks* — Im jugoslawischen Volksbefreiungskampf Bezeichnung für die mit den deutschen Faschisten kollaborierenden Serben, die mit Hilfe der königlichen jugoslawischen Exilregierung in London und der westlichen Verbündeten gegen die Partisanen kämpften. (NP, s. 185)

V SP (s. 403) je prevajalec izraz *четници* ohranil brez razlage.

Opombe v zvezi z *belogardisti*, *domobranci* in *četniki* imajo informativno-dokumentarno vrednost: za bralce prevodov (razen srbskega) razlagajo politično-ideološko občutljive zgodovinske pojme, pri čemer so vsi analizirani prevodi nastali v specifičnem zgodovinskem, predvsem pa družbeno-političnem kontekstu (prim. pogl. 3.1)³⁶.

Zadnje opombe zgodovinskega tipa razlagajo poimenovanje *Rab*, ki se naša na hrvaški otok in, metonimično, na italijansko fašistično koncentracijsko taborišče, ki je na njem delovalo od julija 1942 do septembra 1943³⁷ (prim. 14). Na Rabu je bil zaprt Blažič, ko so mu belogardisti požgali hišo, v kateri so zgoreli njegova žena in trije sinovi.

- (14) Mene so bili že prej pobrali. Kakor hitro so odšli fantje v hosto, so me odvlekli na Rab. (*Balada*, s. 129)

Razlagalni prevajalski opombi se pojavljata v PP in RP: v PP (prim. 15) je *Rab* otok v severnem Jadranu, kjer je bilo med vojno koncentracijsko taborišče, v RP (prim. 16) pa koncentracijsko taborišče na Rabu, kamor so okupatorji zapirali ujetnike civiliste. Opombi omogočata razumevanje dela besedila, kar bi — brez dodatne ekplicitacije — lahko bilo oteženo (prevajalca bi se morala zanesti na bralčevo znanje ali raziskovalni trud).

- (15) Mnie już wcześniej zabrali. Jak tylko chłopaki poszli do lasu, na Rab* mnie wywieźli.

36 Za razlage pojmov v sodobnejših slovenskih enciklopedičnih in leksikografskih delih prim. K. Dolinar, S. Knop, ur., 1998: *Leksikon Cankarjeve založbe*. Ljubljana, Cankarjeva založba, s. 83, 170, 215; *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014 (SSKJ 2). Ljubljana, Cankarjeva založba, s. 202, 280, 378.

37 Prim. *Leksikon Cankarjeve založbe*, 1973, s. 809.

R a b — wyspa w północnej części Adriatyku. W czasie wojny był tam obóz koncentracyjny. (PP, s. 151)

- (16) Меня еще раньше взяли. Как ребята ушли в лес, меня сразу на Раб¹ отправили.

¹Концентрационный лагерь на острове Раб, где оккупанты держали заложников из гражданского населения. (RP, s. 116)

V SP (s. 445) je poimenovanje *Раб* ohranjeno brez eksplicitacije — srbski bralec je imel do njega približno enako »interpretativno razdaljo« kot slovenski. Razumevanje poimenovanja *Rab* (NP, s. 137) pa sta bralčevemu vedenju prepustila tudi nemška prevajalca, čeprav je v tem primeru interpretativno izhodišče bolj šibko kot pri srbskem bralcu (prim. pogl. 4.2.2.3. za drugačno rešitev v primeru zemljepisnega imena *Krn*).

4.2.2.2

Mitološki opombi — kot sem že omenil — razlagata pojem *vila*. Prvič se na *vile* v *Baladi* spomni Peter Majcen, ko med sprehodom v okolici Črnega loga opazi krasen tolmun z lepim perilnikom, kamor bi lahko ta mitološka bitja v mesečini hodila prat, drugič pa tako označi skrivnostno pastirico Javorko (prim. 17 oz. 18).

- (17) »[...] Tukaj perejo dekleta,« je rekel Peter Majcen. »V mesečini pa tukaj perejo vile. [...]« (*Balada*, s. 56)

- (18) »Odšla je ponosno kakor vila, ki ne govori z navadnim smrtnikom ... A vendar ta vila ni radostna. Ni ...« (*Balada*, s. 113)

Opombi z opredelitvijo *vile* se nahajata v dveh prevodih: v RP (prim. 19) gre za pravljичno bitje s podobo prelepega dekleta v južnoslovanski folklori, v NP (prim. 20) pa za vilinski lik iz mitološkega in pravljичnega sveta južnih Slovanov³⁸. Opombi se pojavita v različnih delih novele — ruskemu odlomku ustreza prvi del v izvorniku (prim. 17), nemškemu pa drugi (prim. 18).

- (19) Так! Здесь стирают девушки, — сказал Петер Майцен. — А при лунном свете — вилы¹.

¹Вила — в южнославянском фольклоре сказочное существо в образе прекрасной девушки. — *Здесь и далее прим. перев.* (RP, s. 59)

38 O širšem poznavanju tega mitološkega bitja v slovanskem svetu prim. J. Máchal, 1907: *Bájesloví slovanské*. Praha, Nákladem J. Otty, s. 79—87; Z. Váňa, 1990: *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha, Panorama, s. 111—114.

- (20) „Stolz wie eine Vila ist sie davongegangen, die einen gewöhnlichen Sterblichen keines Wortes würdigt ... Doch sie ist keine glückliche Fee. Nein ...“
(NP, s. 119)

119 *Vila* — Feengestalt aus der Sagen- und Märchenwelt mehrerer südslawischer Völker. (NP, s. 186)

V RP je pojem *вила* razložen ob prvi pojavitvi in je nato še dvakrat ponovljen. Prevajalca NP sta manj uravnorežena — pri istem pojmu sta se odločila za dve možnosti: ob prvi pojavitvi je *vila* prevedena s pojmovno sorodnim nemškimi izrazom *Fee* (NP, s. 58), v drugem odlomku (prim. 20) pa se najprej pojavi prevzeto poimenovanje *Vila* (s končno opombo), ki mu sledi *Fee*. Bolj uravnorežena bi bila dosledna raba izraza *Fee* ali prevzetega *Vila*, ki bi ga ob prvi pojavitvi spremljala eksplicitacija (lahko v obliki opombe); zadnja rešitev bi imela višjo dokumentarno vrednost. V SP je v vseh primerih, razumljivo, uporabljen pojem *вила*, v PP pa se je prevajalka odločila za dve pomensko sorodni rešitvi (prilagoditvi): v prvem odlomku je uporabila izraz *rusalki* (PP, s. 63), v drugem pa *nimfa* iz grške mitologije (PP, s. 132). Boljša bi bila verjetno bolj uravnorežena možnost, tj. dosledna raba prvega ali drugega. Zanimivo je, da mitološki pojem *wiła* — sicer manj pogost — obstaja tudi v poljščini³⁹.

4.2.2.3

Kot *zemljepisno* sem označil opombo, ki razlaga poimenovanje *Krn*, verjetno najbolj dominanten, reprezentativen (tudi zgodovinsko pomemben) gorski vrh na Tolminskem (severozahodna Slovenija). Z njim se Temnikar pogovarja in se od njega poslavlja (vrh je torej personificiran), medtem ko se odpravlja, da bo preprečil poboj partizanov (prim. 21).

- (21) Vzdignil je glavo in se zamaknil v širokoplečati Krn, ki je tam daleč na koncu doline žarel v svojem belem zimskem kožuhu. (*Balada*, s. 60)

Ob končni opombi v NP (prim. 22), ki *Krn* opredeli kot goro v Julijskih Alpah, se poraja vprašanje o njeni informativni vrednosti — tovrstna eksplicitacija ne pove namreč ničesar o reprezentativnosti gore; za »intratekstualno«³⁹ alternativo takšni paratekstualni razlagi glej RP (s. 62) s prevodno možnostjo tipa (*der*) *Berg Krn*. V NP se ime pojavi devetkrat (s. 62—64, 114), kar ustreza izvirniku (*Balada*, s. 60—61, 108).

39 Prim. J. Máchal, 1907: *Bájesloví ...*, s. 80; W. Doroszewski, red., 1967: *Słownik języka polskiego*. T. 9. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- (22) Er hob den Kopf und blickte zum breitschultrigen Krn, der fern am Ende des Tales in seinem weißen Winterpelz thronte. (NP, s. 62)
62 *Krn* — Berg in den Julischen Alpen. (NP, s. 185)

V SP in PP toponima *Крн* oz. *Krn* ne spremljajo širitve; v obeh prevodih se poimenovanje, tako kot v izvirniku, pojavi devetkrat (prim. SP, s. 380—381, 426; PP, s. 68—70, 126). V SP potencialno oteženo razumevanje vrste zemljepisnega imena odpravlja makrobasedilo izbranih proznih del, natančneje, opomba v prevodu Kosmačeve novele *Smrt nedolžnega velikana*, ki *Krn* predstavi — zelo elementarno (prim. NP) — kot goro v Sloveniji⁴⁰. Prevajalec RP pa je z »intra-tekstualno« oznako *ник* 'gora, vrh' pospremil že prvo pojavitev zemljepisnega imena, prim. [...] *взгляделся в кряжистый ник Крн* [...] (RP, s. 62). Tudi v RP se toponim *Крн* pojavi devetkrat (s. 62—63, 100).

4.2.2.4

Na *uporabno predmetnost* se nanašata opombi, ki razlagata pojma *žezva* in *bosenski mlinček*. Gre za predmeta, ki ju Peter Majcen uporabi, ko si v družbi Črnilogarja in njegove žene na začetku novele pripravi kavo (prim. 23, 24).

- (23) »Saj komaj čakam, da greš!« Peter Majcen je postavil na stol nahrbtnik, da bi vzel iz njega kuhalnik, kavo, sladkor in bosenski mlinček. (*Balada*, s. 33)
- (24) Peter Majcen je porinil razmajano nočno omarico k steni, kjer je bilo stikalo, ter jo nato začel pregrinjati s starim časopisom, da bi po njej razporedil kuhalnik, žezvo in skodelico (*Balada*, s. 35)

Razlagalni opombi v zvezi z *žezvo* in *bosenskim mlinčkom* sta le v PP (prim. 25). Prevzeti izraz *dżezwa*, ki ga prevajalka razloži kot bakreno posodo z dolgim ročajem za kuhanje turške kave, se najprej pojavi na mestu izraza *kuhalnik* (prim. 23; *kuhalnik* je kasneje preveden kot *grzałka* oz. *piecyk*, prim. PP, s. 38, 42), nato pa je ohranjen na istih mestih kot v izvirniku (tj. še trikrat). *Bosenski mlinček* je v PP preveden z ustreznico *bośniacki młynek do kawy*, ki je — kot navaja razlagalna opomba — valjast bakren mlinček, s katerim se kava zmelje do prahu. Opomba ima višjo dokumentarno vrednost, saj je pojem sam uporabnostno jasen (prim. *młynek do kawy* z razločevalno opredelitvijo *bośniacki*). Besedno zvezo v nadaljevanju PP nadomesti nadpomenka *młynek*,

40 C. Kosmač, 1981: *Smrt bezazlenog diva*. D. Pilković-Maksimović, prev. V. C. Kosmač: *Proze*. Novi Sad, Matica srpska, s. 282.

ki se trikrat ponovi (PP, s. 36—37), kar ustreza stanju v *Baladi* (prim. *mlinček* na s. 33—34).

- (25) Peter Majcen položyl na stole plecak i wyciągnął z niego kolejno dżezwę,* kawę, cukier i bośniacki młynek do kawy*.
 D ż e z w a — miedziane naczynie z długim trzonkiem do parzenia kawy po turecku.
 B o ś n i a c k i m ł y n e k d o k a w y — miedziany młynek w kształcie walca, mielący kawę na pył. (oba PP, s. 36)

V SP (s. 357, 360) *žezvi* — pričakovano — ustreza *џезва*, na mestu izraza (*bosenski*) *mlinček* se pojavi *zveza мали босански млин*, nato pa še trikrat nadpomenka *млин* (prim. SP, s. 355—356). Podobno velja za RP — ohranjen je izraz *џезва* (prim. s. 43, 45—46; v rus. prostoru je pogostejša sopomenka *турка*)⁴¹, na mestu pojmov *bosenski mlinček* in *mlinček* pa je prevajalec uporabil *zvezo боснийская мельничка для кофе* (prim. uveljavljeni ustreznici *мельничка для кофе, кофейная мельница*) oz. nadpomenko *мельничка* (trikrat; prim. RP, s. 42). V NP se je prevajalec pri *žezvi* odločil za kulturno nevtralna opisa: enkrat za *die kleine Kupferkanne* 'mali bakreni vrč' in dvakrat za *das Kupferkännchen* 'bakreni vrček' (NP, s. 35, 39). *Zvezi bosenski mlinček* ustreza v NP *die bosnische Kaffeemühle* (slednja je uveljavljena ustreznica *mlinčka za kavo*), nadpomenki *mlinček* pa enkrat *die Mühle* in dvakrat *zveza die kleine Mühle* 'mali mlinček' (NP, s. 34—35).

5. Sklep

Prevajalske opombe se — kot je bilo predstavljeno že uvodoma — pojavljajo v vseh izbranih prevodih Kosmačeve novele *Balada o trobenti in oblaku*, prevodi pa se med seboj razlikujejo tako po formalnih kot po vsebinskih značilnostih opomb. Največja formalna razlika je ta, da so opombe v srbskem, ruskem in poljskem prevodu sprotne, medtem ko so v nemškem končne; vsebinsko pa najbolj izstopa srbski prevod, saj ne vsebuje t. i. nejezikovnih opomb, ki so predmet prispevka. Vse prevajalske opombe so relativno kratke.

Pojme, ki jih razlagajo nejezikovne opombe, je bilo mogoče členiti na štiri podskupine. Med *zgodovinske* sodijo *Primož Trubar, belogardisti, domobran-ci, četniki* in *Rab*, pri čemer so sporočilno relevantni predvsem zadnji štirje (s Trubarjem se v noveli v prvi vrsti metaforično poudarja nespremenljivost

41 S.A. Kuznecov et al., ur., 1998: *Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo žyzyka*. Sankt-Peterburg, Norint.

dolenjske pokrajine). V ruskem, poljskem in nemškem prevodu so v opombah razloženi skoraj vsi navedeni pojmi, izjema so *domobranци* in *Rab* v nemškem ter *belogardisti* v ruskem prevodu. Če pomanjkanje tovrstne eksplicitacije v ruskem prevodu »nadomešča« opomba v uvodu (ki je sestavni del istega makrobесedila kot prevod *Balade*), pa tega za *domobranci* in *Rab* v nemškem prevodu ni mogoče reči — prevajalec je izraza *Heimwehrmütze* (za *domobranci*) in *Rab* uporabil brez širitev, in tako razlago prepustil bralcem. V srbskem prevodu so pojmi ohranjeni brez eksplicitacije.

Mitološki pojem *vila*, ki ima v noveli predvsem slogovno vlogo (prim. čarobnost in lepo, skrivnostno dekle), v opombi razložita ruski in nemški prevod; ruski prevod pojem ohrani tudi v osnovnem besedilu, nemški pa citatni *Vila* — neuravnoteženo — izmenjuje s *Fee*. Srbski prevod pojem (znan predvsem v južnoslovanskem prostoru) ohrani brez širitev, poljska prevajalka pa je uporabila pomensko bližnji prilagoditvi *rusalka* in *nimfa* (prim. tudi možnost izbire redkejše sopomenke *wila*).

Dokaj »prazno« *zemljepisno* opombo ima le nemški prevod — v njej je *Krn* razložen kot gora v Julijskih Alpah. Prevajalec bi lahko uporabil tudi obimensko oznako tipa *vrh* oz. *gora*, kar se kot rešitev pojavlja v ruskem prevodu. *Krn* brez eksplicitacije ohranjata srbski in poljski prevod, ki se razlikujeta po tem, da lahko srbski bralec razlago toponima najde v makrobесedilu izbranih proz, v enem od drugih prevodov (v opombi, podobni nemški).

Opombi, ki razlagata *uporabno predmetnost*, se nahajata le v poljskem prevodu, in sicer v zvezi s pojmom *dżezwa* in *bośniacki młynek do kawy* (izhodiščno *żezwa*, *bosenski mlinček*). Srbski, ruski in nemški prevod izraz *mlinček* nadomeščajo z uveljavljenimi ustreznici (prim. *млин, мельничка для кофе* oz. *Kaffeemühle*), pojem *żezwa* je ohranjen v srbskem in ruskem prevodu, medtem ko ima nemški nevtralna opisa *Kupferkanne* oz. *Kupferkännchen*.

Med prevodi ima največ nejezikovnih opomb poljski prevod (osem), sledita mu ruski s šestimi (še ena v sklopu makrobесedila) in nemški s štirimi, medtem ko jih srbski prevod, kot že rečeno, nima (če zanemarimo opombo v makrobесedilu). V tem se ne zrcali le družbeno-kulturna prepletenost slovenskega in srbskega prostora v 20. stoletju in večja družbeno-kulturna razdalja v ostalih primerih, temveč tudi — posebej pri ruskem, poljskem in nemškem prevodu — različno intenzivno in bolj ali manj uspešno zatekanje prevajalcev k opombnemu razlagalnemu paratekstu oz. konkurenčnim prevajalskim možnostim. Pri srbskem in ruskem prevodu je treba omeniti tudi medbesedilna razmerja v okviru makrobесedila, ki lahko vplivajo na pojavljanje opomb.

Če si prevajalske opombe, predvsem pa razložene pojme pogledamo z vidika dokumentarne vrednosti, lahko opazimo, da so dogajalno (vsebinsko) najbolj relevantni pojmi *belogardisti*, *domobranци*, *četniki*, *Rab* in *Krn*. Besedilno

(družbeno-kulturno itn.) manj ključni so *Primož Trubar, vile, žezva* in *bosanski mlinček*, pri čemer prva dva zaznamuje predvsem slogovni moment — njihovo ohranjanje in razlaga imata torej višjo dokumentarno vrednost, z njimi prevajalci dodatno potrjujejo približevanje izvirniku.

Nejezikovne prevajalske opombe so relativno redke, a kompleksen prevajalski postopek v izbranih prevodih Kosmačeve novele. Po eni strani predstavljajo razlagalni paratekst, ki ciljnemu bralcu pomaga pri razumevanju — tudi sporočilno manj pomembnih — besedilnih elementov, po drugi pa z ohranjanjem (in razlaganjem) izhodiščne pojmovnosti skrbijo za usmerjenost k izvirniku. Skoznje v prevodno besedilo jasneje vstopa tudi prevajalec s svojimi znanji, načeli in nazori, obenem pa tudi določeno zgodovinsko obdobje, prostor, družbeni itn. kontekst. Prav zaradi tega so prevajalske opombe dinamičen paratekst, ki se spreminja v odvisnosti od časovnih, prostorskih, družbeno-kulturnih, družbeno-političnih, medbesedilnih in še kakšnih razmerij, na kar analizirani prevodi — zaradi v osnovi prekrivnega časa nastanka in ideološko-političnega okvira — opozarjajo le deloma.

Viri

- Kosmač C., 1964: *Balada o trobenti in oblaku*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Kosmač C., 1972: *Ballade von der Trompete und der Wolke*. W. Jähnichen in M. Jähnichen, prev. Berlin—Weimar, Aufbau-Verlag.
- Kosmač C., 1974: *Ballada o trąbce i oblaku*. M. Krukowska, prev. Warszawa, Czytelnik.
- Kosmač C., 1976: *Ballada o trube i oblake*. A. Romanenko, prev. V: C. Kosmač: *Izbrannoe*. Moskva, Progress, s. 21—149.
- Kosmač C., 1981: *Ballada o trubi i oblaku*. M. Živančević, prev. V: C. Kosmač: *Proze*. Novi Sad, Matica srpska, s. 329—484.
- Kosmač C., 1981: *Smrt bezazlenog diva*. D. Pilković-Maksimović, prev. V: C. Kosmač: *Proze*. Novi Sad, Matica srpska, s. 273—327.

Literatura

- Bergen D., 2006: *Translation strategies and the student of translation*. V: J. Tommola, ur.: *Kieli ja kulttuuri kääntäjän työvälineinä*. Turku, Painosalama/University of Turku, s. 109—126.

- Blight R. C., 2005: *Footnotes for Meaningful Translations of the New Testament*. „Journal of Translation”, št. 1 (1), s. 7—46.
- Cesar I., 1981: *Poetika pripovedne proze Cirila Kosmača*. Koper, Mladinska knjiga.
- Červinskij P., 2011: *Negativno ocenočne leksemy ázyka sovjetskoy dejstvitel'nosti*. *Oboznačenie lic*. Tomsk, KIT.
- Dolar K., Knop S., ur., 1998: *Leksikon Cankarjeve založbe*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Doroszewski W., ur., 1967: *Słownik języka polskiego*. T. 9. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Đukanović M., 2015: *Slovenščina v Srbiji: preteklost, sedanjost in prihodnost*. V: H. Tivadar, ur.: *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, s. 177—184.
- Ecker A. et al., ur., 2011: *Politische Parteien in Österreich*. Wien, Zentrum polis.
- Fawcett P., 1997: *Translation and Language*. Manchester, St. Jerome Publishing.
- Glušič H., 1968: *Spremna beseda*. V: H. Glušič, ur.: *Ciril Kosmač: Balada o trobenti in oblaku*. Ljubljana, Mladinska knjiga, s. 133—143.
- Glušič H., 1975: *Pripovedna proza Cirila Kosmača*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Grošelj R., 2014: *Multilingualism in literary translation: the case of The Ballad of the Trumpet and the Cloud by Ciril Kosmač*. V: T. Mikolič Južnič et al., ur.: *New Horizons in Translation Research and Education 2*. Joensuu, University of Eastern Finland, s. 7—26.
- Henry J., 2000: *De l'érudition à l'échec: la note du traducteur*. „Meta”, št. 2 (45), s. 228—240.
- Janež S., 1978: *Vsebine slovenskih literarnih del*. Maribor, Založba »Obzorja«.
- Jevnikar M., ur., 1982: *Primorski slovenski biografski leksikon 8*. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Juvan M., 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana, Državna Založba Slovenije.
- Krušič M. et al., ur., 1973: *Leksikon Cankarjeve založbe*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Kuznecov S.A. et al., ur., 1998: *Bol'šoj tolkovyj slovar' russkogo ázyka*. Sankt-Peterburg, Norint.
- Lambert J., Van Gorp H., 2006: *On describing translations*. V: D. Delabastita et al., ur.: *Functional Approaches to Culture and Translation. Selected papers by José Lambert*. Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, s. 37—47.
- Landers C. E., 2001: *Literary Translation*. Clevedon, Multilingual Matters.
- Máchal J., 1907: *Bájesloví slovanské*. Praha, Nákladem J. Otty.
- Margot J. C., 1979: *Traduire sans trahir. La théorie de la traduction et son application aux textes bibliques*. Laussane, L'Age d'Homme.

- Miao J., Salem A., 2008: *The Specificity of Translator's Notes*. V: R. Xiao et al., ur.: *Using Corpora in Contrastive and Translation Studies*. Hangzhou, Zhejiang University, s. 1—29.
- Molina L., Hurtado Albir A., 2002: *Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach*. „Meta”, št. 4 (47), s. 498—512.
- Newmark P., 2000: *Učbenik prevajanja*. Ljubljana, Krtina.
- Nida E. A., 1964: *Toward a Science of Translating*. Leiden, E. J. Brill.
- Poyatos F., 2008: *Textual Translation and Live Translation*. Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- SSKJ — *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Ljubljana, Državna Založba Slovenije.
- SSKJ2 — *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Suchet M., 2009: *Translating literary heterolingualism*. V: A. Pym, A. Perekrestenko, ur.: *Translation research projects 2*. Tarragona, Intercultural Studies Group, s. 151—164.
- Tahir Gürçağlar Ş., 2011: *Paratexts*. V: Y. Gambier, L. van Doorslaer, ur.: *Handbook of Translation Studies 2*. Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, s. 113—114.
- Vagapova N., 1976: *Človek na svojej zemle*. V: C. Kosmač: *Izbrannoe*. Moskva, Progress, s. 5—17.
- Váňa Z., 1990: *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha, Panorama.
- Varney J., 2008: *Taboo and the translator: A survey of translators' notes in Italian translations of Anglo-American fiction, 1945—2005*. V: A. Pym, A. Perekrestenko, ur.: *Translation research projects 1*. Tarragona, Intercultural Studies Group, s. 47—57.

Robert Grošelj

Na dne strony? Przepisy tłumacza w wybranych przekładach opowiadania *Balada o trobenti in oblaku* Cirila Kosmača

STRESZCZENIE | Przepisy tłumacza w serbskim, rosyjskim, polskim i niemieckim przekładzie opowiadania *Balada o trobenti in oblaku* (pl. *Ballada o trąbce i obloku*) słoweńskiego pisarza Cirila Kosmača różnią się zarówno pod względem formalnym, jak i z uwagi na zawarte w nich treści: przepisy w serbskim, rosyjskim i polskim przekładzie to przepisy dolne, w przekładzie niemieckim — końcowe. Ze względu na zawarte w nich treści wyróżnia się serbski przekład, gdyż nie zawiera tzw. przypisów niejęzykowych — nieodnoszących się do samego języka. Tego typu przypisów, dotyczących elementów historycznych, mitologicznych, geograficznych oraz przedmiotów użytkowych, również w pozostałych omawianych przekładach jest stosunkowo niewiele — najwięcej w polskim

przekładzie (osiem), mniej w rosyjskim (sześć) i niemieckim (cztery). Brak tego typu przypisów w tłumaczeniu serbskim wskazuje na większą bliskość XX-wiecznych serbskich i słoweńskich realiów społeczno-kulturowych. Mimo to przypisy tłumaczy w omawianych przekładach opowiadania C. Kosmača można uznać za wielofunkcyjną technikę translatorską: z jednej strony stanowią one paratekst w funkcji objaśniającej, który ma pomóc odbiorcy sekundarnemu zrozumieć dane konteksty (również te mniej znaczące), z drugiej natomiast służą zachowaniu treści oryginału; dzięki nim w tekście ujawnia się sam tłumacz i jego szerszy społeczno-kulturowy horyzont. Jednocześnie analiza przypisów wskazuje na złożone i konkurencyjne względem siebie relacje istniejące między przypisami i innymi technikami translatorskimi, zarówno w perspektywie pojedynczego, wybranego przekładu, jak i wszystkich omawianych tu razem.

SŁOWA KLUCZE | przypisy tłumacza, eksplikacja, techniki translatorskie, rzeczywistość niejęzykowa, Ciril Kosmač

Robert Grošelj

**At the Foot of the Page? Non-linguistic Translators' Notes
in Selected Translations
of *The Ballad of the Trumpet and the Cloud* by Ciril Kosmač**

SUMMARY | The translator's notes in the Serbian, Russian, Polish, and German translations of the novella *Balada o trobenti in oblaku* (*The Ballad of the Trumpet and the Cloud*), written by a Slovenian writer, Ciril Kosmač, differ with regard to their formal and content features: the Serbian, Russian, and Polish translations contain footnotes; the German translation, on the other hand, has endnotes; content-wise, among the analysed texts, the Serbian translation occupies a special position, being the only one without the non-linguistic notes. The number of all the non-linguistic notes, explaining historical, mythological, geographical elements and everyday items, is relatively low — the Polish translation has eight such explicative notes, the Russian translation six and the German one has four; their absence in the Serbian translation may be a result of a higher socio-cultural proximity between Serbia and Slovenia in the 20th century. Despite their low number, the non-linguistic translator's notes appear to be a very complex translation technique in the analysed translations of Kosmač's novella: on the one hand, they represent explanatory paratexts, added to facilitate the target reader's comprehension of different text elements (even with a low narrative importance); on the other hand, however, they also enable the preservation of the source-text elements, contributing in such a way to the source-text orientation; translator's notes are also a channel through which the translator and his wider socio-cultural background enter the target text in a more explicit way. The analysis of particular translations and their comparison has revealed also an intricate competition between translator's notes and other translation techniques.

KEYWORDS | translator's note, explicitation, translation technique, non-linguistic reality, Ciril Kosmač

„Przekłady Literatur Słowiańskich”. T. 8, cz. 1

ISSN 18999417 (wersja drukowana)

ISSN 23539763 (wersja elektroniczna)

Przypisy tłumacza w wybranych słoweńskich przekładach literatury polskiej

Translator's Footnotes in the Chosen Translations of Polish Literature

Katarzyna Bednarska

UNIwersytet Łódzki
KATEDRA FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ
katarzyna.bednarska@uni.lodz.pl

Kamil Szafraniec

JUSTUS-LIEBIG-UNIVERSITÄT GIESSEN
INSTITUT FÜR SLAVISTIK
kamil.szafraniec@slavistik.uni-giessen.de

Data zgłoszenia: 23.01.2017 r. | Data akceptacji: 21.06.2017 r.

ABSTRACT | The aim of this article is to present different strategies and types of translator's notes used in the translations of Polish novels *Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną* (*White and Red* in the UK or *Snow White and Russian Red* in the US) by Dorota Masłowska, *Lubiewo* (*Lovetown*) by Michał Witkowski and *Gnój* (*Muck*) by Wojciech Kuczok. In the first part of the paper, the authors will concentrate on the place of footnotes in the structure of text and their symbolic meaning. Moreover, a closer investigation of semantics of translators' comments will follow.

KEYWORDS | Polish literature, Slovenian literature, translator's footnotes, Translation Studies, peritexts

W drugiej połowie XX wieku przekładoznawstwo wkroczyło w erę wzmożonego zainteresowania interdyscyplinarnym charakterem badań nad przekładem. Okazało się, że do analizy tłumaczenia nie wystarczają już narzędzia *stricte*

językoznawcze czy literaturoznawcze, ale coraz częściej w centrum zainteresowania badaczy przekładu stają zagadnienia kulturowe, pragmatyczne, psychologiczne, socjologiczne itd. Seria tego typu zwrotów przyczyniła się również do skupienia uwagi nad przypisami w tekście przekładu, ich potencjałem kulturowym, ideologicznym, politycznym, a także różnymi rozwiązaniami podejmowanymi przez autorów tłumaczeń, wydawców czy korektorów w odniesieniu do przypisów.

Przypisy, które można za Gérardem Genette'm podporządkować literaturoznawczej kategorii paratekstu, stanowią wizualnie najbardziej widoczny zabieg ingerencji tłumacza w tekst. Paratekst jest uzupełnieniem tekstu głównego i najczęściej znajduje się na jego peryferiach. Choć wydaje się, że tendencje teoretyczne dążą do wyeksponowania osoby tłumacza, to w praktyce wciąż pokutuje przekonanie o konieczności niewidzialności tłumacza¹, a przypisy są traktowane jako jego nieudolność, „porażka” i uważane za „ostateczną konieczność”. Jak zauważyła Uta Hrehorowicz,

w literaturze pięknej przypisy tłumacza właściwie istnieć nie powinny. Rwą bowiem tok odbioru dzieła, przeszkadzają czytelnikowi, są narosłą na subtelnej czasem tkance stylu i narracji. [...] Uznaje się nawet, że przypisy świadczą o pewnej nieporadności w tłumaczeniu².

O paratekstach szerzej pisał G. Genette w dwóch książkach *Palimpsests* i *Seuil*, nie zajmował się jednak tekstami tłumaczonymi, czy wyłącznie przypisami tłumaczy, ale paratekstami literatury oryginalnej, takimi jak np. słowo wstępne, posłowie, przypisy dolne oraz końcowe, tytuły i podtytuły itp. Rozwinięciem myśli G. Genette'a i zaadaptowaniem jej na potrzeby przekładoznawcze zajęła się w Polsce m.in. Elżbieta Skibińska, redaktorka tomu *Przypisy tłumacza*. Badaczka zwróciła uwagę na symboliczne miejsce przypisu w hierarchii tekstu — jest on umieszczany na dole strony lub na końcu tekstu (mowa wtedy o tzw. przypisach końcowych). Jej zdaniem, topologia przypisu jednoznacznie wskazuje na podporządkowane miejsce tłumacza w strukturze utworu. E. Skibińska dostrzegła jednak pewnego rodzaju paradoks — odwołując się do Jacques'a Derridy, widzi wyodrębnione miejsce przypisów jako przestrzeń twórczą dla tłumacza, podkreślając jego autonomię i implikującą rolę i znaczenie autora przekładu³. Kolejnym ciekawym spostrzeżeniem E. Skibińskiej jest opis trzech stanowisk zajmowanych przez badaczy wobec przypisów: pierwsze można określić jako negatywne, będące wyrazem „hańby” tłumacza, drugie — pozytywne, które

1 L. Venuti, 1995: *The Translator's Invisibility*. Londyn—Nowy Jork, Routledge.

2 U. Hrehorowicz, 1997: *Przypisy tłumacza: „to be or not to be”*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 3: *Czy zawód tłumacza jest w pogardzie?*, s. 111.

3 E. Skibińska, 2009: *Przypisy tłumacza*. Wrocław, Księgarnia Akademicka, s. 11.

jest dowodem „erudycji”, oraz trzecie, będące próbą pojednania obu skrajnych podejść — „neutralne”, doceniające techniczną łatwość w objaśnianiu trudnych elementów kulturowych bądź cywilizacyjnych, świadczące zarazem o „ograniczonych możliwościach przekładu”⁴.

Zważywszy na fakt, że coraz więcej współczesnych teorii tłumaczeniowych wyłamuje się ze stanowiska Lawrence’a Venutiego o „niewidzialności tłumacza”, wydaje się, że analiza paratekstu jako pożądanego zabiegu translatorskiego pozwala spojrzeć na przypisy jako miejsce zarezerwowane wyłącznie dla tłumacza, w którym ma on okazję, by podkreślić swoją rolę hermeneutycznego pośrednika pomiędzy tekstem i odbiorcą, autorem i czytelnikiem.

W niniejszym artykule skupimy się na roli przypisów z dwóch perspektyw. Po pierwsze, interesować nas będzie stosowanie przypisów jako technika tłumaczeniowa. Po drugie, przyjrzymy się pokrótce decyzjom tłumaczy związanym z samym tekstem przypisu, typem informacji w nim umieszczonych, zarówno pod względem strukturalnym, jak i semantycznym, a także użyciem przypisu w konkretnych sytuacjach tłumaczeniowych. Analizie zostaną poddane przypisy umieszczone w trzech słoweńskich tłumaczeniach polskich powieści: *Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną* Doroty Masłowskiej w przekładzie Tatjana Jamnik, *Gnój* Wojciecha Kuczoka w przekładzie Nikolaja Jeża oraz *Lubiewo* Michała Witkowskiego w przekładzie Borisa Kerna.

Przypis jako technika tłumaczeniowa

W terminologii technik tłumaczeniowych Petera Newmarka przypisy znajdują się, jak można sądzić, na marginesie proponowanych procedur tłumaczeniowych. P. Newmark koncentruje bowiem uwagę na tłumaczeniu dosłownym, które — jego zdaniem — powinno być najczęściej stosowanym zabiegiem tłumaczeniowym. Stąd też wynika nasze przekonanie, że inne techniki są niejako substytutami pożądanego tłumaczenia słownikowego. Wśród nich, obok przypisów, znalazły się takie techniki, jak: transferencja, naturalizacja, ekwiwalent kulturowy, ekwiwalent funkcjonalny, ekwiwalent opisowy, synonimia, kalka, przesunięcie czy też transpozycja, modulacja, uznane (oficjalne) tłumaczenie, kompensacja, analiza składnikowa, redukcja i rozszerzenie, parafraza, „dublety” tłumaczeniowe, dodatki i objaśnienia w tekście⁵. Warto zwrócić uwagę na fakt, że niektóre z podanych technik, podobnie jak stosowanie przypisów, poddawane

4 Ibidem, s. 13.

5 P. Newmark, 1988: *A textbook of translation*. Nowy Jork, Prentice Hall, s. 81—93.

są często negatywnym ocenom krytyków przekładu, jak ma to miejsce w przypadku np. kalki, przesunięcia znaczeniowego czy redukcji. Potwierdza to wcześniejsze założenie o negatywnej ocenie przypisów w teorii P. Newmarka. Zastanawiające jest również wyodrębnienie przypisów na tle ekwiwalentu rozszerzonego oraz ekwiwalentu kulturowego. Wydaje się, że te trzy techniki w pewien sposób się zająwiają pod względem funkcjonalnym, a różnią się pod względem sposobu wkomponowania w tekst. Jak wynika zarówno z obserwacji innych badaczy, jak i naszych, przypisy są najczęściej stosowane w celu tłumaczenia realiów, o czym będziemy pisali w dalszej części artykułu. Można zatem stwierdzić, że przypis jest kontaminacją ekwiwalentu kulturowego oraz ekwiwalentu rozszerzonego, który nie jest włączony do struktury tekstu głównego. P. Newmark definiuje przypis jako informację naddaną w tekście, tak samo jak ma to miejsce w przypadku ekwiwalentu rozszerzonego.

Można też zaobserwować połączenie dwóch technik — rozszerzenie ekwiwalentu w tekście głównym oraz umieszczenie dodatkowego przypisu wyjaśniającego. W badanych przez nas powieściach miało to miejsce w przypadku tłumaczenia *Lubiewa* M. Witkowskiego. W powieści pojawiają się dwa nawiązania literackie — do *Balladyny* Juliusza Słowackiego oraz *Przedwiośnia* Stefana Żeromskiego. Tłumacz, za każdym razem, dodaje do tekstu głównego informację o autorstwie utworu: w pierwszym przypadku o tym, że *Balladyna* pochodzi z tragedii J. Słowackiego, w drugim, że autorem *Przedwiośnia* jest S. Żeromski. Następnie w przypisach wyjaśnione jest, że *Balladyna* jest bohaterką polskiej tragedii romantycznej pod tym samym tytułem. W jednym zdaniu streszcza utwór, pisząc, że *Balladyna* została przez Boga skazana na śmierć przez uderzenie pioruna.

Taka *Balladyna*, która zginęła siedząc na tronie. MW59;

Taka *Balladyna* iz tragedije Słowackega, ki je umrla ko je sedela na prestolu. MW24.

Co ciekawe, zastosowanie przypisu w drugim wypadku zostało połączone z redukcją. *Przedwiośnie* S. Żeromskiego zostaje przywołane w kontekście balu w Nawłoci. Tłumacz poszerzył tytuł utworu o imię i nazwisko pisarza, a w przypisie wyjaśnił, że był on polskim prozaikiem, publicystą i dramaturgiem. Jednocześnie w tekście tłumaczenia zdecydował się opuścić nazwę miejsca, w którym odbywał się bal:

Nie czytałaś *Przedwiośnia*, jak się dwie ciotki Wiktorija i ta druga na bal do Nawłoci w tych quasi-szyjach wybrały. MW384;

A nisi brala *Predpomlad* od Stefana Žeromskega, kako sta se dve tetki, Viktorija in ta druga na ples odpravili s kvazivratovoma. MW282.

Tłumacz powieści M. Witkowskiego, B. Kern, nie zawsze jednak decydował się na tego typu rozwiązania. W analogicznym przykładzie tłumaczenia odniesienia literackiego zrezygnował z umieszczenia przypisu na rzecz rozszerzenia ekwiwalentu. W *Lubiewie* pojawiło się odwołanie do „kobiety horyzontalnej, takiej z *Chłopów*”. W tłumaczeniu dodano nazwisko Władysława Reymonta, ale nie zdecydowano się na przypis, w którym by wyjaśniono, kim był pisarz. Tłumacz prawdopodobnie kierował się tym, że powieść *Chłopi* została przełożona na język słoweński (1934) przez Jožego Glonara i W. Reymont jest zapewne Słoweńcom bardziej znany niż wcześniej wspomniani autorzy.

— Właśnie że nie. Poszedłby rano do domu, matka w chałupie, we wsi chleb kroi.
Taka wiesz, kobieta horyzontalna, taka z *Chłopów*. MW387;

Ah veš da ne. Zjutraj bi šel domov, mam v koči, v vasi kruh reže. A veš, taka horizontalna ženska kot iz *Kmetov Reymonta*. MW285.

Z odwrotną sytuacją mamy do czynienia w kolejnym przykładzie, zawierającym odniesienie do motywu literackiego — deszczu i nocy — pochodzącego z wierszy Leopolda Staffa *W majową noc* oraz *Deszcz jesienny*. B. Kern zrezygnował tu z umieszczenia w tekście dodatkowych informacji na temat utworów (np. nazwiska ich autora), zastosował natomiast przypis, w którym wyjaśnił, że w opisywanym fragmencie chodzi o dwa wiersze L. Staffa oraz wymienił ich tytuły.

Patrycję poznałam w *majową noc*. *Po deszczu*. MW344;

Patricijo sem spoznala neke *majske noči*. *Po dežju* je bilo. MW246.

Jest to klasyczny, najczęściej wybierany sposób zastosowania przypisu.

Jak widać z przytoczonych przykładów, przypisami opatrywane są głównie elementy kulturowe, przypisy służą więc do wyjaśnienia realiów. W dalszej części przypisy tłumaczy zostaną przeanalizowane pod kątem treści, a zatem tego, do czego się odnoszą i jakie informacje przekazują.

Zgadzamy się z wcześniej opisanymi wnioskami E. Skibińskiej odnośnie do symbolicznego miejsca przypisów w tekście. W omawianych powieściach należy zwrócić uwagę na dwa interesujące fakty. Autorka tłumaczenia *Wojny polsko-ruskiej...* zdecydowała się na umieszczenie dwudziestu jeden przypisów końcowych, niektórych dość obszernych, i zatytułowanie ich *Slovar (Słownik)*. Przypisy końcowe nie pojawiają się często, prawdopodobnie z racji tego, że umieszczenie ich w oderwaniu od tekstu głównego sprawia problemy techniczne w lekturze, a ponadto naraża na niebezpieczeństwo, że zostaną one przez czytelnika zignorowane. Z jeszcze ciekawszym zjawiskiem mamy do

czynienia w przypadku *Lubiewa*. Najnowsze wydanie, z 2012 roku, zostało nie tylko wzbogacone o nowy układ tekstów, ale przede wszystkim o *Słowniczek*. M. Witkowski objaśnił we wstępie, że ten słownikowy dodatek już od dawna krążył pomiędzy tłumaczami jako osobny plik. Warto zwrócić uwagę na fakt, że pisarz, świadomy kulturowych zawłości tekstu, postanowił wyjść naprzeciw tłumaczom i zaoszczędzić im poszukiwań oraz trudu związanego z rozszyfrowaniem różnego rodzaju kodów kulturowych, które można znaleźć w powieści i poniekąd zasugerował treść oraz miejsce, w których warto umieścić przypisy.

Przypis jako narzędzie tłumaczenia realiów kulturowych i cywilizacyjnych

W interesujących nas powieściach dość często pojawiają się nawiązania do polskich realiów, do kultury, historii i sztuki. Wśród autorów młodego pokolenia sięganie po tego typu odniesienia jest świadectwem erudycji (stosują je nie tylko D. Masłowska i M. Witkowski, lecz także np. Jacek Dehnel, Agnieszka Drotkiewicz, Ignacy Karpowicz) i niewątpliwie jest doceniane przez czytelników, jednak dla tłumaczy bywa problematyczne. Muszą bowiem zdecydować, czy dane treści powinno się dodatkowo wyjaśniać, czy nie, a jeśli tak, to w jaki sposób.

Słoweńskie tłumaczenia omawianych powieści różnią się pod względem tej niewidzialności (lub widzialności) tłumacza. Nikołaj Jež, tłumacz *Gnoju* W. Kuczoka, niemal nigdy nie dodaje wyjaśnień w tekście utworu, a po przypisie sięga tylko raz — na samym początku książki, aby wyjaśnić, czym są *spodnjaki* i jak słowo to wymawia się po śląsku, co jest nawiązaniem do samego tekstu powieści:

Spodnjaki, he, he, Spodnjaki, sliši se skoraj tako kot gate v šlezijsem narečju, tudi oče starega K. je začuden opazil, da v priimku sošodov ni dvignjenega „a”.
WK10.

N. Jež nie tłumaczy też realiów, np. nie wyjaśnia, czym był stan wojenny („Kaj ga strašiš, baba zmešana! Saj ni vojna, le vojno stanje!”. WK51), sam czytelnik musi więc zdecydować, czy chce się zapoznać z danym elementem polskiej historii, czy nie. W wielu przypadkach wiedza ta nie jest potrzebna do zrozumienia treści powieści.

Tatjana Jamnik i Boris Kern, tłumacze *Lubiewa* i *Wojny polsko-ruskiej pod flagą biało-czerwoną*, zdecydowali się na częstszą ingerencję w tekst i pokazanie obecności tłumacza. Często, choć nie zawsze, tłumaczyli zagadnienia

związane z polską literaturą, muzyką, popkulturą, historią i aktualnymi wydarzeniami.

Literatura

Jak już zostało wspomniane, w nowszych polskich powieściach często można znaleźć odniesienia do literatury polskiej i światowej. O ile w przypadku tej drugiej można się spodziewać, że słoweński czytelnik coś o niej wie lub jest w stanie znaleźć odpowiednie informacje, o tyle polska literatura jest Słoweńcom umiarkowanie znana.

Dlatego tłumacze *Lubiewa* i *Wojny polsko-ruskiej*... starali się umieścić stosowne przypisy, podając np. daty urodzin i ewentualnej śmierci wspomnianych pisarzy oraz pewne szczegóły z ich życia bądź twórczości. I tak z tłumaczeń dowiadujemy się, że Edward Stachura był poetą, pisarzem, śpiewakiem i podróżnikiem, Marcin Świetlicki jest polskim poetą, pisarzem i liderem grup Świetliki i Czarne Ciasteczka, a Tadeusz Dąbrowski to polski poeta, eseista, krytyk i redaktor czasopisma „Topos” (przykładowe przypisy: „Mišljen je Marcin Świetlicki (1961), poljski pesnik, romanopisec in pevec skupin Świetliki in Czarne Ciasteczka”; „Mišljen je Tadeusz Dąbrowski (1979), poljski pesnik, esejist, kritik in urednik revije Topos”). W odniesieniu do kolejnego fragmentu Cypriana Kamil Norwid został opisany jako ważny poeta romantyczny:

Śnieżka siedzi w pierdlu albo na jaką chorobę w nędzy zdechła w przytułku jak Norwid. MW326;

Snegulčica v arestu sedi ali pa jo je kakšna bolezen pobrala v kakšnem zavetišču, tako kot Norwida. MW240.

W przypisach zabrakło jednak informacji o tym, kim był Czesław Miłosz i jaki miał związek z Berkley, kim był Konstanty Ildefons Gałczyński oraz co wspólnego z satanizmem miał Stanisław Przybyszewski. Z pewnością nurtujące jest, dlaczego tłumacze zdecydowali się na przybliżenie sylwetek tylko niektórych polskich pisarzy, innych zaś pominęli. Trudno ustalić, czym się przy sporządzaniu przypisów kierowali.

Walnie się, że w swojej sztuce ujmuję motywy modernizmu, demonizmu. Satanizmu Przybyszewskiego. DM60;

Lohko naložimo, da v svoji umetnosti obravnavam motive modernizma, demonizma. Satanizma Przybyszewskega. DM64;

Czesław Miłosz nadaje depezę z Berkley, Edward Stachura z nieodłączną gitarą, fotostory. DM196;

Czesław Miłosz pošilja depeso iz Berkeleyja, Edward Stachura z neločljivo kitaro, fotozgodba. DM210.

W jednym z przykładów można odnaleźć nawet żart zrozumiały jedynie dla czytelników, którzy wiedzą, że Bolesław Leśmian nie żyje, jednak tłumaczka nie wyjaśnia, dlaczego bohater *Wojny polsko-ruskiej...* nie może kupić najnowszej jego książki:

Idą właśnie wypożyczyć najnowszą książkę Bolesława Leśmiana. DM147;

Gresta sposodt najnovejšo knjigo od Bolesława Leśmiana. DM158.

W *Lubiewie* zawarto odwołanie do innego dawnego wiersza polskiego — *Niestatku* Jana Andrzeja Morsztyna, z pewnością niezbyt znanego szerszemu kręgowi czytelników. Pisarz umieścił ten wiersz właściwie po to, by wykorzystać użyty w nim archaizm *wżenić*, dlatego tłumacz starał się przełożyć wiersz dosłownie. Niestety nie udało się znaleźć odpowiedniego archaizmu słoweńskiego, który współgrałby znaczeniowo i formalnie z polskim odpowiednikiem. Tłumacz zamieścił ponadto przypis, w którym wyjaśnił, że J.A. Morsztyn był wiodącym poetą barokowym:

Dwie polonistki

Żeby mi tego chuja tak wżenił w dupę!

Wżenił?

No wżenił, wżenił, no przecież pisze Jan Andrzej Morsztyn

**Prędej kto wiatr w wór zamknie, prędej i promieni słonecznych drobne
kąski wżenie do kieszeni.** MW364;

Dve polonistki

Da bi me v rit močno nabasal

Nabasal?

Ja, nabasal, nabasal, pa saj Jan Andrzej Morsztyn lepo piše

**Brzo nekdo veter v vonj zapre, brzo si drobne delčke žarkov sončevih v žepe
svoje nabaše.** MW264.

W *Lubiewie* pojawiają się także informacje odnoszące się do *Dziadów* Adama Mickiewicza. Tłumacz wyjaśnia w przypisie, kim był A. Mickiewicz, oraz dokładnie wskazuje na fragmenty, w których znajdują się zmodyfikowane cytaty z *Dziadów*:

Dzisiaj obchodzimy dziady [...] Bluźni! Z narodowego dzieła, szmata, jeszcze po śmierci się wyśmiewa! [...] „Nazywam się Milijon! Nazywam się Milijon — mówię, bo mnie Miljon lujów miało”. MW31;

Danes je praznik vseh vernih duš v vica[h] [...] Bledse se ji. Prasička, se po smrti norčuje iz dela, ki je pomemben za cel narod! MW15;

„A kysz, a kysz! Zgiń-przepadnij, maro nieczysta”. MW31;

„Beži stran, beži! Pojdi stran, izgini, prikazen nečista”. MW16.

Jeden z rozdziałów *Lubiewa* został zatytułowany *Jak Jantar poszła pierwszy raz w noc listopadową* (MW340), sło. *Kako je Jantar prvič odšla v novembrsko noč* (MW244), co jest aluzją do wydarzeń z nocy 29 na 30 listopada 1830 roku. W przypisie znajdujemy ponadto wyjaśnienie, że tytuł nawiązuje również do dramatu Stanisława Wyspiańskiego *Noc listopadowa*.

Motyw oblania kwasem pochodzący z powieści *Granica* Zofii Nałkowskiej został dokładnie opisany przez tłumaczkę w przekładzie powieści *Wojna polsko-ruska...* w kontekście fragmentu:

Jeden gość, Zenon z imienia, dostaje w pysk kwasem na odlew. DM195;

En tip, k mu je ime Zenon, faše na gobec kislino. DM210.

Tatjana Jamnik nie tylko wymieniła tytuł powieści i nazwisko autorki, lecz także pokrótce streściła utwór, wyjaśniając tym samym motyw, którym posłużyła się D. Masłowska:

Faše na gobec kislino — Motiv iz romana *Meja* (*Granica*, 1935) poljske pisateljice, dramatičarke, publicistke in feministke Zofie Nałkowske (1884—1954). Protagonist Zenon Ziembiewicz se zaplete z Justyno Bogutówno, ki z njim zanosi, vendar jo Zenon pusti, ker je pripadnica nižjega razreda. Justyni se na koncu zmeša in Zenona v njegovem kabinetu polije s kislino po obrazu, osramočeni Zenon pa nato naredi samomor. DM210.

Noce i dnie Marii Dąbrowskiej stały się z kolei metaforą wymyślnych nakryć głowy. Tłumacz wyjaśnia w przypisie, że powieść jest niezwykle obszerna i składa się z czterech części. Do przypisu można by dodać informację, że książka jest dostępna w słoweńskim tłumaczeniu France Vodnika:

Te to na glowie mają całe narracije, całe *Noce i dnie*. MW247;

Ti imajo na glavi cele zgodbe, cele *Dneve in noči*. MW180.

Muzyka

W *Lubiewie* i w *Wojnie polsko-ruskiej*... pojawia się wiele odwołań do polskiej muzyki, zarówno współczesnej, jak i starszej lub ludowej, np.:

Płyty i wydawnictwa zespołu **Mazowsze. Vader** również szedł. Którego lubię. Lalki jednak lepiej, matrioski, kilimki, kukły, marzanny. DM55;

Plate pa knjige orkestra **Mazowsze**. Tut od **Vader** so se dobr prodajale. K jih mam rada. Ampak punčke vseen boljš, pa matrioške, tepih, lutke, pustne šeme. DM58.

W przypisie tłumaczka podała pełną nazwę zespołu Mazowsze: Chór i Orkiestra Państwowego Zespołu Ludowego Pieśni i Tańca Mazowsze oraz jej pełne tłumaczenie na język słoweński. Zamieściła również informację, że Vader jest polską grupą deathmetalową („Vader je poljska death metal skupina”). B. Kern z kolei niepoprawnie odczytał nazwę zespołu Mazowsze jako nazwę krainy geograficznej, na co wskazuje przyimek *na* i zesłoweńszczenie nazwy własnej — *Mazovskem*. Tłumacz *Lubiewa* nie podał ponadto żadnej informacji o zespole lub regionie:

U Sygietyńskiej w **Mazowszu** tańczyła. MW283;

Na Sygietyński **na Mazovskem** je plesala. MW203.

Wydarzenia aktualne i historyczne

Stałeś się naspidowany na prochu lump. **Jakub Szela**. Pierdolnięty wampir z **Zagłębia**. DM30;

Naspidiran brezveznik na doupu si. **Jakub Szela**. Jebeni Vampir iz **Zagłębia**. DM31.

Do przytoczonego fragmentu został dołączony szczegółowy opis, kim był Jakub Szela, łącznie z odsyłaczami do *Wesela* Stanisława Wyspiańskiego, które słoweński czytelnik może przeczytać w ojczystym języku, oraz do pracy Brunona Jasińskiego z 1926 roku *Słowo o Jakubie Szeli*. Tłumaczka wyjaśnia także, że D. Masłowska posłużyła się motywem „wampira galicyjskiego” („pierdolnięty wampir z Zagłębia”), który odnajdujemy u S. Wyspiańskiego i z którym J. Szela bywa niekiedy wiązany. „Wampir z Zagłębia” ma dodatkowe znaczenie i jest aluzją do pseudonimu seryjnego mordercy ze Śląska. O Wampirze z Zagłębia znajdujemy więcej informacji w obszernym przypisie, w którym tłumaczka dokładnie opisuje okoliczności sprawy.

W przypadku innej zbrodni — ludobójstwa w Piaśnicy — tłumaczka rzetelnie przybliży historyczny kontekst. Z przypisu dowiadujemy się o ramach czasowych tego wydarzenia, jego podłożu historycznym, a także odnajdujemy informację o tym, że bywa ono nazywane małym albo drugim Katyniem. Z punktu widzenia promocji Polski oraz jej historii są to informacje dla czytelnika bardzo cenne i służą wzbogaceniu jego wiadomości na temat naszego kraju, choć słoweńskiemu odbiorcy powieści nie są niezbędne, bo fragment ich dotyczący jest w pełni jasny:

Występowała właśnie z wierszem w akademii o **Lesie Piaśnickim**. DM85;

V akademiji deklamirala pesem o pokolu v **pieśniškem gozdu**. DM90.

Nazwy instytucji i przedsiębiorstw

W powieści D. Masłowskiej czytelnik ma okazję zaznajomić się z polskimi przedsiębiorstwami, sklepami, klubami sportowymi:

Chuligaństwo i dewastacja jest to legenda ludowa, ani **Arka**, ani **Legia**, ani **Polonia**, ani **Warsowia**. DM76;

Huliganstvo in opustošenje je narodna legenda, niti **Arka**, niti **Legia**, niti **Polonia**, niti **Varsovia**. DM80.

Autorka tłumaczenia umieściła przypisy wyjaśniające, że wymienione nazwy są nazwami klubów piłkarskich. W przypadku Warszawy zastosowano transliterację.

T. Jamnik zdecydowała się także opisać, czym jest Społem — w obszernym przypisie wyjaśnia, że jest to związek, którego nazwę na słoweński można przetłumaczyć jako „Obča zadruga potrošnikov Vkup”. Podaje także historię powstania i rozwoju związku:

Społem (polj. Powszechna Spółdzielnia Spożywców „Społem” — Obča zadruga potrošnikov Vkup) je zadrugna trgovska mreža, ustanovljena leta 1907 v Lodžu, ki je v času med obema vojnama razširila svojo dejavnost na celo Poljsko. Za časa komunizma je bila nacionalizirana, po denacionalizaciji v devetdesetih pa se je razcepila na več pokrajinskih in krajevnih zadrug, ki so povezane v Poljski revizijski zvezi zadrug potrošnikov Społem. DM72.

Interesujący może się wydawać fakt, że tłumaczka nie zdecydowała się na opisanie, z czym związane są marki San i Jelcz, o których jest mowa we fragmencie:

Wynajęcie autokarów — kolejna kaska. **San i Jelcz**, najgorsze, najtańsze. DM64;

Najem avtobusov — novi dnarčki. **Znamke San i Jelcz**, najslabši, nacenejši. DM68.

Wyjaśnia natomiast, czym jest TVP. W przypisie informuje także, że skrót został użyty jako przenośnia: „TVP je kratica za poljsko državno televizijo (TV Polska), tu preneseno za televizijske naprave”.

Zakończenie

Z naszych obserwacji wynika, że istotną rolę odgrywa miejsce przypisu w hierarchii tekstu. Jak wcześniej dowodziła tego E. Skibińska, wyłączenie przypisu poza główną strukturę tekstu jest symboliczne z tego względu, że umiejscawia autora tłumaczenia w opozycji do tekstu oryginału. Naszym zdaniem, uwagę należy zwrócić jednak na tzw. ekwiwalenty rozszerzone, które są klasycznymi paratekstami o innej topologii. Włączenie ekwiwalentów rozszerzonych do tekstu ciągłego niweluje niedogodności techniczne związane z czytaniem przypisów dolnych lub końcowych i zmienia postrzeganie tego typu informacji naddanych. Dowodzi to niezwykłego przywiązania czytelników i badaczy przekładu do potrzeby niwelowania widoczności tłumacza. Jesteśmy zdania, że eksponowanie przypisów w tekście służy podniesieniu rangi tłumacza i jego pracy. Ponadto zgadzamy się z przeświadczeniem, że zadaniem tłumaczenia jest eksponowanie elementów nieprzystających do kultury rodzimej, tym samym tłumaczenie spełnia funkcję poznawczą oraz edukacyjną.

Literatura podmiotu

Kuczok W., 2003: *Gnoj*. Antybiografia. Warszawa, W.A.B.

Kuczok W., 2009: *Gnoj*. N. Jež, tłum. Ljubljana, Didakta.

Masłowska D., 2003: *Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną*. Warszawa, Lampa i Iskra Boża.

Masłowska D., 2011: *Poljsko-ruska vojna pod belo-rdečo zastavo*. T. Jamnik, tłum. Ljubljana, Modrijan.

Witkowski M., 2009/2012: *Lubiewo*. Warszawa, Korporacja Ha!art.

Witkowski M., 2010: *Lubiewo*. B. Kern, tłum. Ljubljana, Škuc.

Literatura przedmiotu

- Genette G., 1982: *Palimpsests*. Paryż, Seuil.
- Genette G., 1987: *Seuils*. Paryż, Seuil.
- Hrehorowicz U., 1997: *Przypisy tłumacza: „to be or not to be”*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 3: *Czy zawód tłumacza jest w pogardzie?*, s. 109—116.
- Newmark P., 1981: *Approaches to translation*. Oxford, Pergamon Press.
- Newmark P., 1988: *A textbook of translation*. Nowy Jork, Prentice Hall.
- Skibińska E., 2009: *Przypisy tłumacza*. Wrocław, Księgarnia Akademicka.
- Venuti L., 1995: *The Translator's Invisibility*. Londyn—Nowy Jork, Routledge.

Katarzyna Bednarska, Kamil Szafraniec

Prevajalčeve opombe v izbranih slovenskih prevodih poljske literature

POVZETEK | Cilj prispevka je predstaviti različne vrste prevajalskih opomb v prevodih poljskih knjig v slovenščino: *Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną* D. Masłowske, *Lubiewo* M. Witkowskega in *Gnój* W. Kuczoka. Avtorja sta predstavila kratek pregled obstoječih teorij prevajalskih opomb. Analitični del prispevka je sestavljen iz dveh delov. V prvem delu se avtorja osredotočata na formalne značilnosti opomb, kot statipologija in klasifikacija glede na uporabljene tehnike. V drugem delu prispevka pa sledi analiza besedila v opombah s posebnim poudarkom na kulturne, družbene in zgodovinske elemente.

KLJUČNE BESEDE | poljska književnost, slovenska književnost, prevajalske opombe, prevajalska teorija

Katarzyna Bednarska, Kamil Szafraniec

Translator's Footnotes in the Chosen Translations of Polish Literature

SUMMARY | Inspired by the theories of such well recognized scholars as G. Genette, J. Derrida and E. Skibińska the authors of this paper took a closer look into translators' comments in Slovene translations of three Polish novels. The analytical part of the paper has been divided into two sections. The first one described the formal characteristics of footnotes. The second one illustrated different cultural, social, and historical contexts of using additional translators' comments.

KEYWORDS | Polish literature, Slovenian literature, translator's footnotes, Translation Studies, peritexts

Przypisy tłumacza w polskim przekładzie zbioru esejów *Terra incognita* Draga Jančara

Translator's Footnotes in the Polish Translation of Drago Jančar's essays *Terra Incognita*

Weronika Woźnicka

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
INSTYTUT FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ
weronikawoznicka@gmail.com

Data zgłoszenia: 25.01.2017 r. | Data akceptacji: 21.06.2017 r.

ABSTRACT | The main goal of the article is to analyse the translator's footnotes in the Polish translation of the Drago Jančar's essays. There are different opinions about footnotes. Some people consider them a discredit to the translator, while others think them a sign of erudition. Footnotes should help the reader of the target culture to understand the original text culture. It is important to create footnotes cautiously.

KEYWORDS | footnotes, paratexts in translation, essays, Drago Jančar, Slovenian literature

Paratekst (fr. *paratexte*) to termin zaproponowany przez Gérarda Genette'a — autora *Seuils*, gdzie skupił swoją uwagę na różnych formach paratekstów. Na podstawie jego rozważań można stwierdzić, że parateksty to:

wszelkie teksty, które pełnią funkcję prezentacyjną wobec tekstu głównego, a więc tytuł, podtytuł, śródtytuł, przedmowy, posłowania, wstępy, uwagi od wydawcy itp., noty na marginesie, u dołu strony, na końcu, epigrafy, ilustracje, wkładka reklamowa, notka na obwolucie lub opasce i wszystkie sygnały dodatkowe pióra

autora lub innych osób, tworzące otokę zmienną tekstu, niekiedy zaś komentarz oficjalny bądź półoficjalny¹.

Skróconą wersję definicji można znaleźć we wstępie do *Seuils*: „Paratekst: to, dzięki czemu tekst staje się książką i jako książka trafia do czytelnika, czy też — ogólniej — publiczności”². Do paratekstów zaliczane są *peryteksty*, czyli tytuł, nazwisko autora, przedmowa, motto, dedykacja, przypisy i inne, oraz *epiteksty*, czyli recenzje, wywiady na temat dzieła, korespondencja i inne³. Mówiąc prościej, peryteksty są związane bezpośrednio z utworem, to znaczy, że są z nim nierozdzielne. Natomiast epiteksty to elementy zewnętrzne, które są efektem powstania dzieła, istnieją samodzielnie poza książką.

„Przypis to mierność, która czepia się piękna”⁴. Taką opinię wyraził w *Seuils* G. Genette. Jak już wspomniano, przypis jest zaliczany do paratekstów, a konkretniej do perytekstów, czyli elementów, które są ściśle związane z tekstem głównym. W swoim dziele francuski literaturoznawca definiuje przypis następująco: „Przypis to wypowiedź o różnej długości (wystarcza jedno słowo) odnosząca się do bardziej lub mniej określonego segmentu tekstu i umieszczona albo obok niego, albo w odniesieniu do niego”⁵. Henryk Markiewicz natomiast określa przypis „[...] jako tekst uzupełniający do jakiegoś jedno- lub wielowyrazowego odcinka innego tekstu (nazwijmy go tekstem głównym), na co wskazują określone znaki graficzne — asteryski, frakcje górne cyfr, litery, numery wierszy tekstu głównego”⁶. Na podstawie obu wyjaśnień można stwierdzić, że przypis jest różnej długości uzupełnieniem tekstu głównego, przy czym sam nie ma określonego rozmiaru i jest zaznaczany znakiem graficznym.

W rozprawach H. Markiewicza zamieszczonych w jego książce *O cytatach i przypisach* przedstawione są dzieje sposobu stosowania przypisów i komentarzy. Autor wyjaśnia, że ten rodzaj paratekstu wywodzi się z objaśnień do utworów poetyckich, które były sporządzane w starożytnej Grecji od V wieku p.n.e. Również w Biblii umieszczano takie objaśnienia⁷. W związku z tym można powiedzieć, że przypis posiada długą tradycję literacką.

1 G. Genette, 1992: *Palimpsesty*. W: H. Markiewicz, red.: *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*. T. 4, cz. 2. Kraków, Wydawnictwo Literackie, s. 320.

2 G. Genette, 1987: *Seuils*. Paryż. Za: E. Skibińska, 2011: *Od redakcji*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17, s. 7.

3 Por. E. Skibińska, 2011: *Od redakcji*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17, s. 7.

4 G. Genette, 1987: *Seuils...*, s. 7.

5 Ibidem.

6 H. Markiewicz, 2004: *O cytatach i przypisach*. Kraków, Universitas, s. 59.

7 Por. ibidem.

Warto zwrócić również uwagę na nazewnictwo. Pierwotnie objaśnienia w starożytnej Grecji nazywano *glosami* i *scholiami*. Następnie w użyciu były takie określenia, jak: *notae*, *annotationes*, *annotamenta*. Termin *notae* ma swe odpowiedniki w wielu językach europejskich⁸. Nazwa angielska to *footnote*, francuska *note infrapaginale*, niemiecka *Fußnote*. Wymienione określenia obcojęzyczne wskazują na umiejscowienie przypisów na dole strony, pod tekstem głównym. Elżbieta Skibińska zaznacza, że taka lokalizacja perytekstu sygnalizuje hierarchię przestrzenną oraz symboliczną, ponieważ przypis dolny jest podporządkowany tekstowi głównemu. Podporządkowany jest również autor przypisu, zdominowany przez twórcę tekstu głównego. Niestety polska nazwa *przypis* nie wskazuje na jego lokalizację⁹.

W swojej pracy G. Genette zaproponował wstępną typologię przypisów, którą przedstawiła także E. Skibińska:

- a) ze względu na czas powstania: przypisy do pierwszego wydania; przypisy do drugiego wydania; przypisy późniejsze; zdarza się często, że współistnieją obok siebie przypisy z różnych czasów, czasem ze wskazaniem daty umieszczenia przypisu, czasem bez niej;
- b) ze względu na nadawcę: przypisy autorskie (uznane i odrzucane; autentyczne i fikcyjne) i przypisy nieautorskie (allografy — autentyczne i fikcyjne);
- c) ze względu na odbiorcę (głównie czytelnika tekstu);
- d) ze względu na typ tekstu (literacki; Nieliteracki);
- e) ze względu na funkcję (wyłącznie allografy, informujące o okolicznościach powstania tekstu lub komentarz autora przypisu)¹⁰.

Istotne dla niniejszego artykułu są przypisy tłumacza. O umiejscowieniu tego rodzaju perytekstu: czy znajduje się on na dole strony, czy na końcu rozdziału lub książki, decyduje w głównej mierze wydawca¹¹. Opinie na temat przypisu tłumacza są rozbieżne. Zwolennicy tego typu komentarza uważają, że przypis świadczy o erudycji tłumacza. Natomiast przeciwnicy twierdzą, że wskazuje on na nieporadność autora przekładu. Można również przyjąć stanowisko pośrednie, którego przedstawiciele uważają, że taki rodzaj przypisu jest sposobem na pokonanie nieprzekładalności wynikającej z barier językowych i kulturowych¹².

8 Por. ibidem.

9 Por. E. Skibińska, 2009: *O przypisach tłumacza: wprowadzenie do lektury*. W: E. Skibińska, red.: *Przypisy tłumacza*. Wrocław—Kraków, Księgarnia Akademicka, s. 11.

10 Ibidem, s. 9.

11 Por. M. Papadima, 2011: *Głos tłumacza w peritekście jego przekładu: przedmowa, posłowie, przypisy i inne zwierzenia*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17, s. 16—17.

12 Por. E. Skibińska, 2009: *O przypisach tłumacza: wprowadzenie do lektury...*, s. 13.

Wydaje się, że tłumacz powinien korzystać z tego typu paratektstu w sytuacji, gdy bariery kulturowe uniemożliwiają mu oddanie sensu w kulturze docelowej. Decyzja o zastosowaniu lub niezastosowaniu tej techniki jest sprawą indywidualną każdego autora przekładu. Przypisy mogą pomóc czytelnikowi w zrozumieniu sensu, ale mogą mu także utrudnić lekturę tekstu, szczególnie wtedy, gdy ich długość przekracza stosowny limit (co prawda nie określono limitu dla przypisów, ale nie powinien on zajmować połowy strony). Jeżeli istnieje technika translatorska, która pomoże tłumaczowi przekazać odbiorcy sekundarnemu znaczenia kultury wyjściowej, to dłaczego tłumacze nie mieliby z tej pomocy skorzystać. Warto jednak zwrócić uwagę na to, czy autor przekładu jest konsekwentny w tym, co robi — czy tłumaczy wszystkie obce słowa, nieznanne pojęcia z kultury prymarnej itp., czy jest raczej niedokładny i wybiórczo opatruje przypisem kwestie mogące stanowić problem dla czytelnika kultury sekundarnej. Niekiedy autorzy perytektstu wyjaśniają odbiorcy terminy, które tego objaśnienia nie wymagają. Z przypisów można korzystać, a w niektórych przypadkach nawet trzeba albo warto, ale należy to robić rozważnie i w taki sposób, aby dopełniały one wiedzę odbiorcy docelowego i pomagały mu w zrozumieniu kontekstów kultury wyjściowej.

W niniejszym artykule analizie zostaną poddane przypisy znajdujące się w polskim przekładzie zbioru esejów Draga Jančara pt. *Terra incognita*.

Tom *Terra incognita* został wydany w 1989 roku, a więc w okresie, gdy Jugosławię, pogrążoną w kryzysie ekonomicznym, zaczęła ogarniać fala pobudek narodowyzwolenńczych. W tym czasie również Słowenia, ojczyzna pisarza, pragnęła niezależności i niepodległego państwa.

Kompozycja zbioru *Terra incognita* koresponduje z podejmowaną w nim tematyką o słoweńskiej tożsamości. W swoich tekstach D. Jančar pokazuje rozdartą słoweńską mentalność, Słoweńców przedstawia jako ofiary, a także jako outsiderów historii. Oprócz tego prezentuje stanowisko, w którym broni prawa do odrębności kultury i narodu, podkreślając, że kraje stanowiące Europę Środkową są ze sobą połączone poprzez kulturę i trudną historię¹³.

Polskie wydanie zbioru *Terra incognita* ukazało się w 1993 roku w tłumaczeniu Joanny Pomorskiej. Należy jednak podkreślić, że polski zbiór esejów nie jest tożsamy ze słoweńskim — nie zawiera tych samych utworów co oryginał, a co za tym idzie — różni się od niego także możliwościami odczytania całości i głównej intencji dzieła.

13 Por. B. Tokarz, 2011: *W perspektywie poznania i projekcji. O polskim przekładzie zbioru esejów Draga Jančara „Terra incognita”*. „Przekłady Literatur Słowiańskich”, t. 2, cz. 1: *Formy dialogu międzykulturowego w przekładzie artystycznym*, s. 275.

W polskim tomie esejów znajdują się tylko dwa utwory pochodzące z oryginalnego wydania. Jest to tytułowy cykl *Terra incognita* oraz utwór *Europa Środkowa między meteorologią a utopią* (*Srednja Evropa med meteorologijo in utopijo*). Tekst *Augsburg* pochodzi ze zbioru krótkiej prozy, nagrodzonego w 1994 Europejską Nagrodą za Krótką Prozę, zatytułowanego *Augsburg in druge resnične zgodbe*. Jeśli chodzi o utwór *Postscriptum 1990*, to w Słowenii nie został on opublikowany. Autor napisał go jako aktualizację do eseju *Europa Środkowa między meteorologią a utopią* (*Srednja Evropa med meteorologijo in utopijo*). Do tej pory tekst ten ukazał się tylko w Polsce i Austrii¹⁴. Pozostałe utwory pochodzą natomiast z kolejnego zbioru esejów D. Jančara pt. *Razbiti vrč*. Odbiorca sekundarny otrzymał więc wybór tekstów eseistycznych, którego dokonała tłumaczka lub wydawca¹⁵.

Ingerencja w koncepcję pisarza zmienia również jego tezę, którą mają potwierdzać eseje. W oryginalnym zbiorze D. Jančar podejmuje tematykę tożsamości słoweńskiej i przyszłości kraju w okresie, gdy Jugosławii groziło widmo rozpadu. Oprócz tego apeluje o integrację całej Europy Środkowej, podkreślając podobieństwa między krajami z tego rejonu. W eseju *Europa Środkowa między meteorologią a utopią* pisarz oświadcza, że patrząc w chmury powinni wymyślić język wolności, żeby ludzie mogli być w tym samym stopniu wolni i mogli bez przeszkód przemieszczać się z jednego państwa do drugiego. D. Jančar wskazuje również na fakt, że Słowenii od zawsze było bliżej — ze względów ideologicznych, religijnych i duchowych — do Europy Środkowej niż do Bałkanów¹⁶. W przekładzie teza autora przedstawiona jest natomiast w nieco odmienny sposób, co może być również związane z czasem wydania tomu esejów w Polsce. Znajdują się w nim bowiem teksty podejmujące tematykę przyszłości niepodległej Słowenii po rozpadzie Jugosławii.

Terra incognita została wydana przez Niezależną Oficynę Wydawniczą w roku 1993, a więc wtedy, gdy Słowenia uzyskała już niepodległość (w 1991 roku) i powoli zaczynała istnieć w świadomości międzynarodowej jako samodzielny kraj. Jednocześnie cały czas trwały walki w Jugosławii, a wojna jugosłowiańska była w centrum zainteresowania Polaków. Dodatkowo w Polsce

14 D. Jančar, 1991: *Erinnerungen an Jugoslawien, Essays*. Klagenfurt, Verlag Hermagoras/Mohorjeva, s. 54—64. Tytuł polski jest dosłownym tłumaczeniem tytułu słoweńskiego, natomiast w języku niemieckim esej ukazał się jako *Nachtrag 1990*, a tłumaczenia dokonał Horst Ogris. Powyższe informacje pochodzą z korespondencji z samym autorem.

15 Por. M. Gawlak, 2015: *O przekładzie tytułu (na podstawie prozy słoweńskiej)*. „Przekłady Literatur Słowiańskich”, t. 6, cz. 1: *Wolność tłumacza wobec imperatywu tekstu*, s. 60.

16 Por. S. Borovnik, 2015: *Slovenski narod in država v izbranih esejih Draga Jančarja*. W: H. Tivadar, red.: *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, s. 52.

w tym czasie dokonały się przemiany polityczno-ustrojowe¹⁷, a więc zmiany ustrojowe zachodzące w innym byłym państwie komunistycznym odpowiadały sytuacji, w jakiej wcześniej znajdowała się ojczyzna tłumaczki.

Wybór esejów, jakiego dokonała tłumaczka bądź wydawca, sprawił, że czytelnik kultury sekundarnej może odczytać inne przesłanie całości temu niż to, które byłoby wynikiem lektury tomu oryginalnego. Wydaje się jednak, że polskiemu odbiorcy w tym okresie bliższe były teksty podejmujące zagadnienie przyszłości Słowenii jako niepodległego państwa po zmianach ustrojowych, gdyż niewiele wcześniej to Polacy przeszli podobną drogę.

Nowo powstałe przesłanie można przedstawić następująco:

Słoweńcy to skrzywdzony przez historię naród, z którym czytelnik czuje związek emocjonalny (Polska też miała w swych dziejach okres 123 lat utraty niepodległości), oparty na identyfikacji [...] i poczuciu przewagi. Współczucie i potrzeba dominacji częściowo determinują polską tożsamość mentalną¹⁸.

Eseje D. Jančara zostały bardzo dobrze przyjęte w Polsce, czego efektem było wydanie w 1999 roku kolejnego zbioru eseistycznego pisarza, zatytułowanego *Eseje*.

W *Terra incognita* przypisy od tłumacza znajdują się na końcu każdego tekstu, w którym się pojawiają. Jak już wspomniano, w języku polskim nazwa *przypis* nie wskazuje jego lokalizacji (pod tekstem głównym czy też na jego końcu). Decyzja o umiejscowieniu tego paratekstu zależy przede wszystkim od redakcji, a nie od tłumacza. Wydaje się jednak, że dla czytelnika lepszym rozwiązaniem byłoby umieszczanie ich bezpośrednio pod tekstem, gdyż nie ma wtedy potrzeby wertowania książki w poszukiwaniu wyjaśnienia nieoczywistych kwestii odnoszących się do kultury obcej.

Wśród przypisów zawartych w zbiorze *Terra incognita* można wyróżnić sześć grup.

Przypisy do postaci autentycznych

W esejach D. Jančara pojawia się wiele nazwisk, które nie są znane polskiemu odbiorcy. Są to przede wszystkim pisarze słoweńscy oraz ludzie związani z polityką. Większość z tych nazwisk tłumaczka opatrzyła dodatkową informacją w postaci notki od tłumacza pod tekstem głównym. Ich zawartość ma różną długość. Niekiedy tłumaczka podaje jedynie imię, nazwisko, daty urodzenia i śmierci, a także zawód, stanowisko. Taki styl informacji można spotkać przede wszystkim w przypisach do nazwisk pisarzy:

17 Por. B. Tokarz, 2011: *W perspektywie poznania i projekcji...*, s. 281.

18 Za: ibidem, s. 275.

Marjan Rožanc, 1930—90, pisarz słoweński (*Europa Środkowa między meteorologią a utopią*, s. 65¹⁹);

Ivan Cankar, 1876—1918, wybitny pisarz słoweński (*Z broni ręką prawą...*, s. 85);

Oton Župančič (1878—1949), poeta, dramaturg i tłumacz (*Dziesięć dni. Sprawozdanie z boku*, s. 143).

Na podstawie tych trzech przypisów można zauważyć, że brak w ich zapisie konsekwencji. O ile jeszcze pierwsze dwa mają ten sam sposób zapisu dat, o tyle przy trzecim nazwisku widać zmianę stylu, ponieważ rok urodzenia i śmierci umieszczono w nawiasie. Tłumaczka nie jest także precyzyjna w dwóch pierwszych przypisach, ponieważ zarówno M. Rožanca, jak i I. Cankara określa mianem *pisarz*, a profesję O. Župančiča już konkretyzuje. Określenie *pisarz* nie wskazuje na wielkość I. Cankara, o której wspomina w przypisie. W kolejnych perytekstach J. Pomorska jest dokładniejsza w opisie postaci:

Dimitrij Rupel, eseista i prozaik, z wykształcenia socjolog, minister spraw zagranicznych w obecnym rządzie Słowenii. (*Dziesięć dni. Sprawozdanie z boku*, s. 143).

Także w tym przykładzie można zauważyć, że D. Rupel nie funkcjonuje jako pisarz, ale eseista i dramaturg, a więc jego pisarska domena została sprecyzowana, a nie tylko przedstawiona w sposób ogólny. Również we wcześniejszych przypisach takie dookreślenie działalności literackiej powinno zostać uwzględnione, gdyż powiedzenie o I. Cankarze, że był pisarzem, jest odbieraniem mu wielkości, wszechstronności i talentu. Czytelnik polski nie ma w tym wypadku możliwości zrozumienia, dlaczego tłumaczka określa go mianem „wybitny pisarz słoweński”.

Widoczny jest również brak konsekwencji w umieszczaniu przypisów przy nazwiskach polityków (asterykiem * zaznaczono miejsce przypisów w przekładzie):

V vladi so naši prijatelji, zunanji minister **Rupel**, poslanec **Šeligo**, predsednik parlamenta **Bučar** [...], obrambni minister **Janša** je bil v vojaškem zaporu, notranji minister **Bavčar** je bil [...] ²⁰.

U władzy są nasi przyjaciele, minister spraw zagranicznych **Rupel***, poseł **Šeligo***, przewodniczący parlamentu **Bučar***. [...] Minister obrony **Janša** siedział w więzieniu wojskowym, minister spraw wewnętrznych, **Bavčar** [...] ²¹.

19 W nawiasach podano źródło cytatu: tytuł eseju i stronę, na której znajduje się przypis.

20 D. Jančar, 1992: *Razbiti vrč*. Ljubljana, Založba Mihelač, s. 108.

21 D. Jančar, 1993: *Terra incognita*. J. Pomorska, przeł. Warszawa, Niezależna Oficyna Wydawnicza, s. 120.

Jak można zauważyć, w przekładzie nie wszystkie nazwiska opatrzone przypisem wyjaśniającym. Widoczna jest w tym miejscu niekonsekwencja. Ten brak dodatkowej informacji pod tekstem głównym byłby zrozumiały, gdyby w jednym z wcześniejszych (ewentualnie późniejszych) esejów taka notatka się znalazła. O ile informację, kim był Bavčar, czytelnik sekundarny otrzymuje jeszcze w tym samym tekście (zaznaczona jest w innym miejscu), o tyle przy nazwisku ministra obrony Janeza Janšy przypisu nie ma w żadnym miejscu w całym zbiorze, co świadczy o braku konsekwencji tłumaczki. Jeśli zdecydowała się na wyjaśnienie czytelnikowi polskiemu, kim byli politycy czy inni Słoweńcy, to powinna to uczynić przy każdym nazwisku, nawet przy takim, które według niej może być znane szerszemu gronu odbiorców.

Przypisy do tekstów obcojęzycznych

W cyklu *Terra incognita* w eseju *Pastorala* (Sielanka) D. Jančar cytuje fragmenty książki amerykańskiego pisarza. W słoweńskim tekście cytaty zachowano w języku angielskim i w przypisie przetłumaczono je na język słoweński. Podobnego zabiegu dokonała J. Pomorska. Słowa amerykańskiego pisarza zostawia w oryginalnym brzmieniu, a w przypisach do tekstu umieszcza ich polskie tłumaczenie. Dzięki temu w przekładzie zachowano elementy kultury trzeciej.

Przypisy do przekładów tekstów

W tekstach D. Jančara dochodzi do relacji intertekstualnych z innymi utworami. W takich przypadkach w tłumaczeniu esejów pojawiają się przekłady tych dzieł w tekście głównym. W przypisie tłumaczka umieszcza informację, kto jest autorem przekładu, np.:

Przekład Tone Pretnar („Z broni ręką prawą...”, s. 85).

W perytekstach podobnych do przytoczonego brakuje pełnego adresu bibliograficznego, to znaczy informacji, w jakim dziele znajduje się cytowany fragment. Należy jednak powiedzieć, że w dwóch przypadkach J. Pomorska zmienia sposób zapisu informacji na temat cytowanych fragmentów. Dotyczy to cytatów pojawiających się w esejach *Postscriptum 1990* oraz *Rozbity dzban*:

Fragmenty *Żywota Juliusza Agrykoli* w tłumaczeniu Seweryna Hammera pochodzą z *Dzieł Tacyty*, Warszawa 1938 (*Postscriptum 1990*, s. 73);

Wszystkie cytaty z *Rozbitego dzbana* Henricha Kleista pochodzą z przekładu Zbigniewa Krawczyńskiego w: *Dzieła wybrane*, PIW 1960 (*Rozbity dzban*, s. 103).

Przytoczone przypisy, w przeciwieństwie do poprzednich przykładów, posiadają pełny adres bibliograficzny zawierający polski tytuł, tłumacza i wydawnictwo. Widoczny jest brak konsekwencji, gdyż każdy przypis do cytowanych tekstów powinien posiadać taki sam sposób zapisu jak w przywołanych przykładach, co ułatwiłoby odnalezienie odpowiedniej pozycji dociekliwym czytelnikom.

Przypisy do wątków historycznych

D. Jančar często w swoich esejach nawiązuje do wątków historycznych. Świadczą one o jego ogromnej wiedzy z tego zakresu. Niektóre z tych aluzji są wytłumaczone bezpośrednio w tekście głównym lub ich znaczenie wynika z kontekstu. W przypadku, gdy historia jest ściśle związana z kulturą słoweńską, lub szerzej — z jugosłowiańską, J. Pomorska w zwięzły sposób przedstawia znaczenie danego wydarzenia. W tej grupie znajdują się trzy przypisy:

10 października 1920 roku odbył się plebiscyt (na podstawie traktatu pokojowego w Saint-Germain-en-Laye) w sprawie południowej Karyntii; za przyłączeniem do Austrii padło 59,4% głosów. (*Odrzucanie historii*, s. 95);

Chodzi o komunistyczną partyzantkę słoweńską i Białą Gwardię, organizację zbrojną utworzoną przez okupujących Słowenię Włochów w 1941 roku pod dowództwem gen. Leo Rupnika. (*Dziesięć dni. Sprawozdanie z boku*, s. 143—144);

W bitwie z Turkami na Kosowym Polu (1389) Serbowie ponieśli klęskę, jednak bitwa ta jest w świadomości Serbów symbolem bohaterstwa serbskiego, głównie za sprawą czynu Miloša Obilicia, który w czasie bitwy podstępnie zabił sultana tureckiego. (*Dziesięć dni. Sprawozdanie z boku*, s. 144).

W przypisach tych uwidacznia się kompetencja encyklopedyczna tłumaczki, jej ogromna wiedza i dobra znajomość kultury Słowenii oraz Bałkanów. Informacje zawarte w notach od tłumacza pozwalają odbiorcy sekundarnemu zrozumieć znaczenie danego wydarzenia, poszerzając przy tym jego wiedzę.

Przypisy do określeń obcojęzycznych

W eseju *Europa Środkowa między meteorologią a utopią* zostały użyte dwa pogardliwe określenia Słowian: austriackie *czausz* i włoskie *sciavo*. Z kontekstu

można próbować się domyślać, co one oznaczają, jednak osoba nieznająca historycznej sytuacji Słowenii nie będzie wiedziała, że w granicach Austrii i Włoch — na terenach przygranicznych — pozostały dziesiątki tysięcy Słowian, w tym Słoweńców. J. Pomorska w tych dwóch przypadkach zastosowała przypis wyjaśniający:

Czausz, pogardliwe określenie Słowian używane przez Austriaków, zwłaszcza w Karyntii (*Europa Środkowa między meteorologią a utopią*, s. 65);

Sciavo, pogardliwe określenie Słowian we Włoszech. (*Europa Środkowa między meteorologią a utopią*, s. 65).

Dzięki temu element obcy, którego nie można zastąpić polskim ekwiwalentem, nie przysporzył czytelnikowi kultury sekundarnej problemów w zrozumieniu.

W polskim wydaniu *Terra incognita* pojawił się także przypis do nazwy miejscowości, a konkretnie Celovca:

Celovec, słoweńska nazwa Klagenfurtu (*Odrzucanie historii*, s. 95).

Przykład ten jest o tyle ciekawy, że słoweńska nazwa Klagenfurtu pojawia się również w jednym z późniejszych esejów: „Pojawia się Wakounig, dziennikarz »Našega tednika« z Celovca (Klagenfurtu) [...]” (*Dziesięć dni. Sprawozdanie z boku*, s. 126). Jak można zauważyć, w tym drugim przypadku tłumaczka dopisała w nawiasie polską nazwę, czyli Klagenfurt. W polskiej nomenklaturze również istnieje Celowiec, ale jest to historyczne nazewnictwo, współcześnie stosowana jest nazwa Klagenfurt. Wydaje się, że tłumaczka chciała zachować tę obcość w przekładzie, aby uzmysłwić, że Celowiec ma dla Słoweńców duże znaczenie historyczne. Lepszym rozwiązaniem byłoby jednak użycie polskiego wariantu nazwy. Do samego przypisu nie można mieć większych uwag, bardziej do wzmiankowanego późniejszego sposobu zapisu dwóch nazw: jednej słoweńskiej, a drugiej w nawiasie. Skoro posłużono się we wcześniejszym eseju notą od tłumacza, w której zamieszczono informacje na temat Klagenfurtu, to w późniejszym tekście można było zrezygnować z dopełnienia informacji w nawiasie. Taki sposób zapisu byłby odpowiedni, gdyby uprzednio nie umieszczono przypisu.

Nie tylko przypisy dowodzą posiadanych przez tłumacza kompetencji. Świadczy o nich również umiejętność włączania do tekstu głównego przypisów od autora. Takiego zabiegu dokonała J. Pomorska. W eseju *Spomini na Jugoslavijo (Wspomnienia o Jugosławii)* autor wspomina o tytułowym tekście, który powstał po rozmowach z wydawcą. D. Jančar opatrzył ostatnie zdanie przypisem:

Tekst je bil napisan na povabilo Antonina Liehma, urednika Lettre international v Parizu. (*Razbiti vrč: Spomini na Jugoslavijo*, s. 40);

Tekst został napisany na prośbę Antonina Liehma, redaktora naczelnego „Lettre internationale” w Paryżu.

Tłumaczka nie przełożyła przypisu, lecz umiejętnie wprowadziła go do tekstu głównego:

[...] jak żartobliwie zatytułowałem mój tekst, gdy w październiku ubiegłego roku omawiałem ten pomysł z redaktorem „Lettre internationale” w Grazu²².

Ten zabieg świadczy o dobrym warsztacie translatorskim J. Pomorskiej. Potrafiła umiejętnie połączyć informację od autora z tekstem głównym, czego ten nie zrobił.

W polskim tłumaczeniu zbioru *Terra incognita* pojawiają się przypisy, które mają na celu przybliżyć czytelnikowi kultury docelowej znaczenie elementów kultury wyjściowej. Niektórzy twierdzą, że ten rodzaj perytekstu stanowi ujęcie dla tłumacza, jest on jednak konieczny, gdy kultura prymarna nie jest powszechnie znana odbiorcom języka sekundarnego. Wydaje się, że w eseju, gatunku pogranicznym, ze względu na jego otwarty charakter jak najbardziej można stosować tego rodzaju objaśnienia bez obaw, że będą one oznaką braku umiejętności czy warsztatu translatorskiego.

J. Pomorska stosuje przypisy, by przybliżyć Polakom Słowenię — jej historię i kulturę. Można jednak zauważyć, że nie jest ona konsekwentna w sposobie ich zapisu, szczególnie przy nazwiskach znanych osób i autorów przekładu. Dodatkowo należy zauważyć, że nie uzupełnia wiedzy czytelnika sekundarnego w dużym stopniu. Robi to bardzo pobieżnie, co wynika m.in. z braku konsekwencji. Dobrym rozwiązaniem byłoby umieszczenie w zbiorze wstępu lub posłowania, w którym wyjaśniono by ważne kwestie kulturowe pojawiające się w tekstach. Ułatwiłoby to czytelnikowi zrozumienie intencji autora i przesłanie dzieła. Zasadne byłoby również stworzenie słowniczka, w którym te elementy kulturowe zostałyby dokładniej wytłumaczone. Takie parateksty byłyby korzystne, przybliżając odbiorcy sekundarnemu realia kultury obcej, którą można nazwać kulturą niszową.

Należy podkreślić, że autorka przekładu posiada ogromną wiedzę na temat Słowenii i Bałkanów. Można ją określić ambasadorką literatury słoweńskiej w Polsce, za co też otrzymała wyróżnienie „Literatury na Świecie”. Jej dokonania w propagowaniu literatury i kultury słoweńskiej zostały również docenione przez ojczyznę Draga Jančara. W 2017 roku Joanna Pomorska została laureatką prestiżowej międzynarodowej Nagrody im. Tonego Pretnara,

22 D. Jančar, 1993: *Terra incognita...*, s. 10.

która jest przyznawana ambasadorom słoweńskiej literatury i słoweńskiego języka²³. Za wspomniane w tekście niedopatrzenia i brak jednolitego stylu zapisu nie jest odpowiedzialny wyłącznie tłumacz. Również redaktor/wydawca/korektor powinien zwracać uwagę na takie kwestie. Brak konsekwencji w przypisach nasuwa również myśl, że cały zbiór mógł nie zostać poddany należytej redakcji, lecz stworzony został z istniejących już tłumaczeń, które powstawały niezależnie od siebie.

Literatura podmiotu

Jančar D., 1989: *Terra incognita*. Celovec, Založba Wieser.

Jančar D., 1992: *Razbiti vrč*. Ljubljana, Založba Mihelač.

Jančar D., 1993: *Terra incognita*. J. Pomorska, tłum. Warszawa, Niezależna Oficyna Wydawnicza.

Literatura przedmiotu

Borovnik S., 2015: *Slovenski narod in država v izbranih esejih Draga Jančarja*.

W: H. Tivadar, red.: *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, s. 51—58.

Gawlak M., 2015: *O przekładzie tytułu (na podstawie prozy słoweńskiej)*. „Przekłady Literatur Słowiańskich”, t. 6, cz. 1: *Wolność tłumacza wobec imperatywu tekstu*, s. 56—69.

Genette G., 1992: *Palimpsesty*. W: H. Markiewicz, red.: *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*. T. 4, cz. 2. Kraków, Wydawnictwo Literackie, s. 317—366.

Markiewicz H., 2004: *O cytatach i przypisach*. Kraków, Universitas.

Papadima M., 2011: *Głos tłumacza w peritekście jego przekładu: przedmowa, posłowie, przypisy i inne zwierzenia*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17, s. 13—32.

Skibińska E., 2009: *O przypisach tłumacza: wprowadzenie do lektury*. W: E. Skibińska, red.: *Przypisy tłumacza*. Wrocław—Kraków, Księgarnia Akademicka, s. 7—19.

23 Warto wspomnieć, że pierwszymi Polakami, którzy w 2007 roku zostali wyróżnieni Nagrodą im. Tonego Pretnar, byli Bożena i Emil Tokarzewie.

- Skibińska E., 2011: *Od redakcji*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17, s. 7—9.
- Tokarz B., 2011: *W perspektywie poznania i projekcji. O polskim przekładzie zbioru esejów Draga Jančara „Terra incognita”*. „Przekłady Literatur Słowiańskich”, t. 2, cz. 1: *Formy dialogu międzykulturowego w przekładzie artystycznym*, s. 269—282.

Weronika Woźnicka

Prevajalčeve opombe v poljskem prevodu zbirke esejev
Draga Jančarja *Terra incognita*

POVZETEK | Avtorica članka je analizirala prevajalčeve opombe v poljski izdaji *Terra incognita*. Prevajalčeve opombe so problematično vprašanje, ker nekateri trdijo, da je to pomanjklivost prevajalca, drugi menijo, da opombe izražajo erudicijo. Obstaja tudi skupina, ki pravi, da so opombe rešitev neprevedljivosti, ki je posledica razlik med jeziki in kulturami, in omogoča sporočiti namen oz. pomen. Avtorica raziskuje in analizira, ali je bila prevajalka dosledna načinu zapisa in ali opombe prinašajo pomembne podatke, ki bodo v pomoč bralcu pri razumevanju slovenske kulture, torej ali opombe rešijo težave z neprevedljivostjo.

KLJUČNE BESEDE | opombe, paratekst v prevodu, eseji, Drago Jančar, slovenska književnost

Weronika Woźnicka

Translator's Footnotes in the Polish Translation
of Drago Jančar's essays *Terra incognita*

SUMMARY | The author has analyzed the translator's footnotes in the Polish translation of *Terra Incognita*. The footnotes are problematic, because some people consider them a discredit to the translator, while others think them a sign of erudition. There is also a group of people, who say they are a solution to untranslatability, which is a result of the differences between the languages and cultures. They help to deliver the meaning. The author of the article searches and analyses if the translator was consistent while creating footnotes and if the information important provided in the process is essential and helpful for the reader to understand Slovenian culture. In other words, if the footnotes are a solution to the problems with the untranslatability.

KEYWORDS | footnotes, paratexts in translation, essays, Drago Jančar, Slovenian literature

Kontekst jako paratekst

Przekłady
Literatur
Słowiańskich

Biografija uz prijevod: Hrvatski ilirac Medo Pucić o Adamu Mickiewiczu

Biography with a Translation: Croatian Illyrian Medo Pucić on Adam Mickiewicz

Tea Rogić Musa

LEKSIKOGRAFSKI ZAVOD MIROSLAV KRLEŽA
tea.rogic@lzmk.hr

Data zglósenja: 20.12.2016 r. | Data akceptacjii: 21.06.2017 r.

ABSTRACT | This article defines the relationship between the Croatian author of the Romantic period Medo Pucić and Adam Mickiewicz through the analysis of Pucić's biography and a biographical article he wrote for an Italian literary journal *La Favilla* along with a translation of an excerpt from *Forefathers' Eve*. The relationship between the two poets is incorporated into the wider context of the Croatian-Polish literary connections of the first half of the 19th century.

KEYWORDS | Medo Pucić, Adam Mickiewicz, biography, La Favilla, Croatian-Polish literary connections of the 19th century

Uvod: Biografija kao prozor u (književno)povijesno

Pogled na odnos dvojice pjesnika razdoblja romantizma iz vizure biografije koju je jedan sastavio o drugome, iako se može činiti književnopovijesno nevjerođodostojnim, ima nekoliko afirmativnih razloga, koji proizlaze iz naravi biografskoga žanra. Prvi je dragocjenost perspektive autora biografije, koji je suvremenik pjesnika o kojemu piše, drugo je važnost čitateljstva kojemu se obraćao. Te dvije

okolnosti nastanka biografije objašnjavaju temelje konteksta koji te dvije strane, biografa i predmet biografije, povezuju. Uvid u povijesnost s pomoću biografskoga sadržaja samo je jedna od mogućnosti koje biografija kao historiografski žanr nudi, čak i ako je omeđimo posve konkretnim društvenim kontekstom. Njezina je posebnost u tome što je uvijek usredotočena upravo na kontekst i širenje temeljnoga subjekta biografije na nj. Taj kontekst nije ništa drugo nego smještanje partikularne teme u dedukciju, ali ne pišući deduktivno, nego upravo induktivno: vidjet ćemo u tekstu biografije, Medo Pucić navodi pojedinosti iz Mickiewiczzeva¹ djela koje smatra karakterističnima za dotadašnje pjesnikovo djelo u cjelini, kako bi, s pomoću naoko sitnih općih mjesta, opisao puni krug pjesnikova djelovanja i značaja. Odabir Mickiewicza kao teme biografije, potom odabir talijanskoga jezika i talijanskoga časopisa za medij kojim će se pronijeti poruka o velikom Slavenu, činjenica da se prijevoda i biografije latio hrvatski pjesnik, Dubrovčanin sveslavenskoga nagnuća, sadržava ključnu supstanciju hrvatsko-poljskih književnih veza tijekom romantizma i dominacije panslavenske ideje.

Kako ćemo vidjeti iz pomnijega čitanja Pucićeve životopisa², rodio se nakon Bečkoga kongresa, kojim je prestala postojati višestoljetna Dubrovačka Republika. Oblikovao se u ozračju propadanja, napose plemstva, kojem je njegov rod pripadao, osuđen na nekovrsno prisjećanje bolje prošlosti kao jedinoga još mogućega identitetskoga sidra. Utjecanje drugim slavenskim pjesnicima, tada jednako osuđenima na djelovanje u neslobodnoj slavenskoj Europi, nije samo znak pristajanja uza romantičarsku »svjetsku bol« nego odraz zbiljskoga pokušaja prevladavanja nesnalaženja svojstvenoga Pucićevoj društvenoj klasi. Iako mu je obitelj izgubila dio imetka za Napoleonove okupacije na Dubrovnik (1806—14), dostupan mu je bio studij u inozemstvu. Prije životopisa, treba istaknuti karakteristične značajke Pucićeve romantičkoga habitusa: školuje se u Italiji, tijekom studija upoznaje Jana Kollára (u Veneciji, za prve godine studija, 1841.), piše pjesme u kojima veliča sve slavensko, prijateljuje sa studentima iz Češke i Poljske, čita slavenske pjesnike u izvorniku, općenito ga zanima sve povezano s tzv. domovinskom poviješću. Osnivanje katedre za slavenske književnosti u Parizu dalo je odlučan zamah njegovu sveslavenstvu, kada započinje i suradnju u tršćanskom listu *La Favilla*³, gdje će i objaviti ulomak prijevoda iz *Dušnoga dana* i biografiju njegova autora. Niz članaka koji je objavio

1 D. Blažina, 2003: *Mickiewicz u Hrvata: između legende, estetike i politike*. U: S. Botica, ured.: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb, Filozofski fakultet, str. 155—169; L. Durković-Jakšić, 1984: *Mickiewicz i Jugosłowianie*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM.

2 Prvi opširniji životopis sastavio je F. Marković, 1883: *Knez Medo Pucić*. „Rad JAZU”, 67, str. 125—206.

3 B. Stulli, 1956: *Tršćanska „Favilla” i Južni Slaveni*. „Anali Jadranskog instituta”, 1, str. 7—82. O Puciću str. 35—50, passim.

u tom listu, kako ćemo vidjeti, jedan je od najkonkretnijih i najambicioznijih prinosa ideji sveslavske uzajamnosti na neslavenskom jeziku, pri čem se ideologija sveslavenstva nastoji približiti zapadnjačkom čitateljstvu. Pucićevi pjesnički i idejni uzori otkrivaju se i u zbirci *Talianke* (Zagreb 1849), u pjesmama nastalima od 1846. do kraja 1848., gdje osim prijevoda uobičajene poetske lektire (Leopardi, Puškin, Shakespeare) ima pjesama posvećenih suvremenicima, J. Jelačiću, J. Kolláru i dakako Mickiewiczu.

Iako pravoga imena Orsat, sam se nazvao Medo, hoteći se uklopiti u hrvatski preporod. Pa iako mu pripada važno mjesto u krugu dubrovačke vlastele nakon pada Republike koja se uključila u preporodni pokret, književna povijest pamti ga ponajviše zbog političkih nagnuća u zreloj dobi: iako se s početkom 1860-ih zauzimao za sjedinjenje hrvatskih zemalja, političko rješenje hrvatskoga pitanja vidio je u osloncu na Srbiju kao tada jedinu slobodnu južnoslavensku zemlju. Usto se i izjasnio Srbinom te staru dubrovačku književnost smještao u srpsku baštinu. Zbog toga ga historiografija drži rodonačelnikom tzv. srbokatoličke⁴ struje, karakteristične za dubrovačku sredinu, kojoj su pripadali Hrvati politički orijentirani Srbiji, nakon svojevrstna gubitka vjere u hrvatsku državotvornost. Okolnost da se do kraja života nije drukčije očitovao pogodovala je njegovu marginaliziranju u domaćoj književnoj historiografiji. Stoga je i ovaj osvrt pokušaj da se prevlada navedeni politički kontekst, iako ne i prešuti, kako bi se književnopovijesno rasvijetlili njegovi ideali, o jeziku, povijesti i naciji, po svemu tipični za središnji tijek europskoga romantizma.

Medo Pucić (Počić, Pozza, Pozze, Pučić, Pučić-Škatić, Orsat, Orsato; Dubrovnik, 12.III.1821 — Dubrovnik, 30.VI.1882), dubrovački pjesnik, porijeklom je iz stare dubrovačke vlastelinske obitelji⁵, od oca kneza Marka Pucića i majke Mandalijene Bundić. Prvu naobrazbu stekao je privatno, a školovanje je nastavio na učilištu sv. Katarine u Veneciji (1837.—1841.). Studirao je pravo u Padovi 1841.—1843., a završio u Beču (1843.—1844.). Za boravka u Beču priredio je i sastavio predgovor izdanju *Slavjanska antologija iz rukopisih dubrovačkih pjesnikah*, objavljenom iz vlastite zbirke rukopisa (Beč 1844.). Nakon proputovanja Hrvatskom i Srbijom, 1846. — 1848. bio je u službi vojvode od Lucce te potom vojvode od Parme. Vrativši se u Dubrovnik, s Ivanom Augustom Kaznačićem⁶ (sinom pomorskoga kapetana, kartografa i pjesnika Ivana Antuna

4 Banac I., 1990: *Vjersko »pravilo« i dubrovačka iznimka: geneza dubrovačkog kruga »Srba katolika«*. „Dubrovnik“, 1, 1/2, str. 188—189.

5 O Puciću i obitelji među prvima je pisao A. Šenoa, 1875: *Medo Pucić*. „Vienac“, 7, 22, str. 352—359.

6 O Kaznačiću usp. A. Haler, 1944: *Novija dubrovačka književnost*. Zagreb, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, str. 35—49; S. Stojan, 1993: *Ivan August Kaznačić*. Dubrovnik, HAZU.

Kaznačića, koji je bio prvi sudac u Dubrovniku, 1811.—1819.) pokrenuo je 1849. almanah *Dubrovnik*, podnaslova »cvijet narodnog knjižestva«, prvi dubrovački književni list na hrvatskom jeziku, u kojem je objavio književno-povijesne rasprave o Ivanu Buniću Vučiću (1849), donijevši prvu cjelovitu ocjenu Bunićevih *Plandovanja*, te o Marku Bruereviću (1852). Književnopovijesni rad započeo je Ignjatom Đurđevićem (u listu *Zora dalmatinska*, 1845), čijem se književnom djelu vratio i u kasnoj fazi (u listu *Slovinac*, 1879, 1). Tijekom 1850-ih proputovao je Italiju, Englesku, Francusku, Njemačku i Rusiju. Nakon sloma Bachova apsolutizma do 1863. živio je u Zagrebu, boraveći kod veleposjednika i dobrotvora Ambroza Vranczyányja Dobrinovića, te 1861. bio počasni član Hrvatskoga sabora, zauzimajući se za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, a to je gledište iznosio i u člancima u listu *Pozor* (1860—61). Za boravka kod tiskara i nakladnika Abela Lukšića u Karlovcu priredio je i tiskao izdanje svojih sabranih pjesama (*Pjesne*, Karlovac 1862), u koje je uvrstio i prijevode s talijanskoga (G. Leopardija i A. Manzoni). Uz ulomak iz potonjega spjeva *Cvijeta*, u zbirci su neke među njegovim najpoznatijim pjesmama (programatska *Slovincim u Mletcima* — tiskana i u *Zori dalmatinskoj* 1844. i u *Slovincu* 1882 — te ciklus *Bosanske davorije*, sve nastalo za studija u Padovi; pohvalnice *Adamu Mickiewiczu*, kojega je susreo u Rimu 1848., o čem će još biti govora, i *Jelačiću banu*, odjek kratkotrajna zanos, obje nastale 1848—49; elegija *Žalosnica*, nastala za boravka u Dubrovniku 1852). Na poziv srpske vlade 1868—74. boravio je u Beogradu kao odgojitelj maloljetnoga kneza Milana Obrenovića. Potom je ponovo živio u Dubrovniku, gdje je s Kaznačićem 1878. pokrenuo *Slovinac*⁷, »list za književnost, umjetnost i obrtnost« (izlazio do 1884), s ciljem da na »književnom polju združi i pomiri dva plemena Hrvate i Srbe«, objavivši u njem svoje posljednje radove, mahom domoljubne pjesme antiturskoga raspoloženja. Potkraj života priredio je ćirilčno izdanje sabranih pjesama i prijevoda (*Pjesme Meda Pucića Dubrovčanina*, Pančevo 1879). Zanimao se i za dubrovačku političku povijest te sažeto prerađio s talijanskoga *Dubrovačke kronike* povjesničara i kroničara Junija Rastića (*Poviestnica Dubrovnika*, Zadar 1856), za razdoblje od 650. do 1358. Bio je suradnik mnogih tadašnjih listova koji su promovirali ideju slavenske uzajamnosti (*La Favilla*, Trst 1842—44, gdje je s Kaznačićem surađivao serijom napisa *Studi sugli Slavi*, među kojima je i napis o Mickiewiczu; *Danica ilirska*, 1843, 1849; *L'Avvenire* i *Slavenski jug*, 1849; *Neven*, 1858; *Glasonoša*, 1862, 1865; *Glasnik dalmatinski*, 1863; *Domobran*, 1865; *Vienac*, 1874; *Il Dalmata*, 1880). Prvi je put u dubrovačkom tjedniku *L'Avvenire* (1848), razočaran Jelačićevom

7 N. Ivanišin, 1956: *Pokretači i važniji suradnici dubrovačkog časopisa »Slovinac«*. „Dubrovnik“, 2, 4, str. 1—12.

austrofilskom politikom te potaknut jačanjem srbijanske samostalnosti, iznio sumnju u ideju o hrvatskoj samostalnosti, koja će potom prevladavati u njegovu javnom djelovanju.

Za službovanja u Italiji nastali su soneti *Talianke* (Zagreb 1849), u kojima je rezignirao od rodoljubnoga patosa prema intimnoj refleksiji. U pjesništvu je Pucić tipski romantik, sav u službi ideje sveslavenske uzajamnosti, uza karakterističnu domoljubnu melankoliju, u opreci prema tadašnjem prevladavajućem borbenom duhu hrvatskih preporodnih pjesnika. Za boravka u Italiji napisao je i pseudopovijesni spjev *Karađurđevka*, s temom crnogorske borbe s Turcima (1850; tiskan u Pančevu 1881), neujednačeno isprepleten mitskim i usmenoknjiževnim slojem, gdje je razvidan pjesnikov manjak osjećaja za epsku događajnost. U deseteračkom spjevu *Cvijeta* (Beč 1864), hibridnom djelu epsko-lirskih značajki, usporedno s konvencionalnim zapletom o neprikladnoj ljubavi, u razmjerno uspelim lirskim dionicama pronosi rezigniranu svjesnost o tragičnosti dubrovačke propasti, odveć se prepuštajući bolećivoj nostalgiji, zbog čega se središnji siže — ljubav između Dubrovkinje Cvijete i francuskoga časnika, rodom Poljaka Kazimira — iako u Pucićevu društvenom kontekstu narativno potentan, rasplinjuje u elegijskim pasažima.

Pucić je preveden na talijanski (*Poesie Serbe di Medo Pucić*, Campobasso 1866; u prijevodu G. de Rubertisa), dok je on prevodio s grčkoga (fragment *Platonov pir ili razgovor o ljubavi*, Trst 1857; ulomke Homerove *Odiseje*, u *Slovincu*, 1878) i talijanskoga (najviše Leopardija, u rukopisu, danas dio ostavštine Lj. Gaja, čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu).

Kako bi arhivski potkrijepio vezu Dubrovnika sa srpskim vladarima, prepisao je opsežnu građu, uglavnom ćirilicku, iz dubrovačkih arhiva (pisma i isprave dubrovačke kancelarije upućene srpskim, bosanskim i primorskim vladarima), na jezicima na kojima je izvorno napisana, pridodavši i predgovor te prevedeni ulomak iz Rastićeve kronike za razdoblje do 1424. (*Spomenici srpski*, 1—3, Beograd 1858—62). August Šenoa uvrstio ga je u *Antologiju pjesništva hrvatskoga i srbskoga* (Zagreb 1876). U novije doba pretiskan je i u antologiji *Sveti Vlaho* (Dubrovnik 2001) i u zborniku *Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj*, 2 (Zagreb 2004). U ediciji *Stoljeća hrvatske književnosti* izašla su mu *Izabrana djela*⁸ (Zagreb 2005). Od 1867. bio je dopisni član JAZU. Vlaho Bukovac, kojemu je Pucić bio mecena i na čiji je nagovor Bukovac pošao u Pariz 1877, izradio mu je portret (u Parizu 1880), poslije u posjedu dubrovačke obitelji Nasso-Gradić. U periodici se potpisivao i inačicama *Medo Pucić Dubrovčanin* i *Orsat Počić Zagorski Dubrovčanin* te pseudonimom *Slavjan iz Dubrovnika*.

8 S. Stojan, 2005: *Predgovor*. U: O.M. Pucić et al.: *Izabrana djela*. Zagreb, Matica hrvatska, str. 295—303.

Studi sugli Slavi («Rasprava o Slavenima») u listu *La Favilla*

God. 1836. u Trstu je pokrenut list *La Favilla*, kao glasilo građanske inteligencije talijanske narodnosti, iako se časopis, kao prvo tršćansko periodično književno izdanje, po svojoj koncepciji izdvojio iz središnje kulturne struje tadašnjega Trsta. Jedini se naime veže uza revolucionarni preokret, koji će poslije biti poistovjećivan s godinom 1848. Pokretač mu je bio Antonio Madonizza iz Kopra, mladi pravnik koji je uočio da periodika sve više postaje čitalačka svakodnevnica europskoga građanstva, pogodna za diskretno širenje ideja i utjecaja, bez upletanja političkoga sadržaja, isključivo u sferi kulture. Urednik usmjeruje stoga časopis prema književnosti, uvjeren da bi znanost i filozofija čitateljstvu brzo dosadile, a njegov je tematski smjer bio uvjetovan i strogoćom tadašnje austrijske cenzure. No kako pitanja kulture nije bilo moguće tematizirati bez političkih aluzija, Madonizza je naposljetku, već 1837, napustio Trst i odustao od uređivanja, vjerojatno pod pritiskom cenzure, no časopis, mijenjajući urednike, nastavlja izlaziti. U svojem najzrelijem razdoblju, 1842.—1845., *La Favilla* je daleko od skromnoga lista zabavnoga karaktera: časopis donosi mnoštvo vrijednih književnih priloga, opsežne ulomke prijevodne literature, teorijske članke o književnosti i prikaze književnih djela. Uz književnost, sve je više članaka o općim društvenim pitanjima te publicističkih radova s historiografskim ambicijama. Strane se književnosti upoznaju mahom preko francuskih prijevoda, a ne iz izvornika, što uredništvo postupno odbacuje kao nepotrebnu »galomaniju«, zauzimajući se za ravnopravnost naroda u sferi kulture. Otud zanimanje za književnosti koje dotad nisu imale prostora u časopisu, ponajprije slavenske. Sukladno takvim naporima, časopis se danas može čitati kao kao svojevrsni slavenofilski projekt i najava zbivanja 1848.

Već kratak opis koncepcije časopisa upućuje na njegov romantički karakter i niz općih značajki romantičkoga razdoblja (interes za povijest, za nacionalnu sastavnicu, baštinu, kult narodnoga jezika, golem interes za demokratske promjene). Strane književnost tretiraju se kao dio ujedinjenoga projekta stvaranja zajedničkih vrijednosti. Od 1842. *La Favilla* se počinje sustavno baviti Slavenima, njihovom poviješću i književnošću, ali i aktualnim političkim okolnostima. Zbog svoje velike važnosti za proučavanje statusa slavenskih kultura i književnosti u neslavenskom časopisu i okruženju (u sredini koja je također pod istom, austrijskom vlašću) treba nabrojiti niz *Studi sugli Slavi* Pucića i Kaznačića, koji je izlazio od 1842. do 1844: 1842 — *I. Storia*; *II. Alfabeto degli Slavi*; *III. Storia e poesia*; *IV. Un canto popolare della Servia*; *V. Can-*

ti popolari; VI. Il manoscrito di Kraljodvorski; 1843 — VII. Proverbi popolari; VIII. Etnografia; IX. Statistica delle popolazioni Slave nel 1842; X. Costumi — Le nozze; XI. Adamo Mickiewicz; XII. Dosithej Obradovich; XIII. Giovanni Gundulich; XIV. Una lezione del Professor Mickiewicz; 1844 — XV. Andrea Ciubranovich. Pucić je autor članaka I, III, VI—XI i XIII, Kaznačić je napisao preostale. God. 1848.—1849. Kaznačić je pretiskao sedam članaka iz navedenoga niza u svojem časopisu *L'Avvenire*, pa i Pucićeve priloge o Mickiewiczu (u broju 13).

Prvi članak u nizu uvod je u povijest Slavena, uz komentare nekih aktualnih pitanja te naglašavanje njihove stalne ugroženosti i okupiranosti, zbog čega je stoljećima zapadna Europa bila lišena raznih osvajača, od Mongola do Turaka. Među Južnim Slavenima ističe se Dubrovnik, kao svijetao primjer neovisnosti i kulturne superiornosti. Pa iako je neovisnost nepovratno izgubljena pa time i stanovita dubrovačka simbolička egzemplarnost, časopisu je osobito bilo stalo da u njemu budu zastupljeni dubrovački pisci, kao baštinici i nasljedovatelji slavne Republike. Općenito su zapažanja o Slavenima dio općih predodžbi o slavenskom svijetu toga doba pa ih ovdje ne treba reproducirati. Donekle je atipičan članak *Etnografia*, koji ističe da Slaveni nikad u povijesti nisu bili jedinstvena populacija niti su se međusobno priznavali za braću; utoliko su važniji naponi oko njihova povezivanja.

Središnja je tema našega osvrta Pucićeve XI. napis u nizu o Slavenima, posvećen Mickiewiczu. U to doba, 1830-ih i 1840-ih, na Sveučilištu u Padovi u svakom naraštaju studira cijela klasa porijeklom iz slavenskih krajeva. U toj je skupini, kako je zapazio i Jan Kollár, najviše tzv. Ilira te Čeha i Poljaka, koji u talijansku sredinu donose preporodni duh svojih zavičaja. U krugu takve povezanosti razvila se suradnja Pucića i Kaznačića, koji su izabrani kao autori koji će najznatnije pridonijeti konkretnom zanimanju za slavenski svijet (Ivan August Kaznačić, Dubrovnik, 26.IV.1817. — Dubrovnik, 19.II.1883., bio je student medicine u Beču, završio je studij u Padovi, kamo su najčešće odlazili Dubrovčani; od 1846. radio je kao liječnik u Dubrovniku. Cijeli život bio je posvećen liječničkoj službi i književnoj publicistici, nije stekao književnu slavu, iako je iznimno pridonio istraživanju i afirmaciji prošlosti Dubrovnika i tipičan je predstavnik dubrovačkoga preporodnoga kruga⁹).

9 S. Stojan, 1998: *Preporoditeljska pregnuća Orsata (Meda) Pucića*. „Dani hvarskog kazališta”, 24, str. 373—378.

Pucić o Mickiewiczu

Revolucionarne 1848, kad padaju sve iluzije o austrijskoj politici, Pucić upoznaje Mickiewicza u Rimu. Nakon susreta u ožujku te godine sa slavnim uzorom, napisao je pohvalnicu (u deseteračkim katrenima) *Adamu Mickiewiczu*, oznake »Rim, marta 1848« (*Pjesne*, Karlovac 1862), koja je sva u znaku pjesnikova sveslavenskoga zanosa:

Dobro došo, suputniče brate,
Odmori se od trudnoga hoda
I na vrbe tiburskijeh voda
Štap objesi i gusle poznate;

Zaboravi trnje i kupjene
Koje su ti isciepale noge
Tvrde pute, jaruge premnoge
Znojna jutra i užasne sjene;

Zaboravi sve što te je smelo,
Ugrabilo nebesnoj visini:
Te nam stani, sjedi i počini
A oteri oznojeno čelo
Znamo, s dušom dugi boj si bio
Srce ti se jeste raspuknulo,
Znamo, svako je drvo usahnulo,
Na kog si se putem naslonio.

Ali kada ti nam muku spjeva
Uzdrhtanjem sviet ti odpovjede;
Bolest tvoja korablju golemu...
Slabo ptiče u grmu svojemu
Pjesmu pjevah orla nebeskoga¹⁰.

A desnicu u prostoti svojoj
Poudano sada pružam tebi,
Ti me primi i pritisni sebi
I poslušaj ko ti kaže: pokoj!

10 Na tom mjestu Pucić sam stavlja fusnotu: »Njegda sam u trstanskom časopisu „La Favilla” štampao komad „Džiadi” talianskim stihovima«.

Pokoj burnoj oholjoj pameti,
 Pokoj srcu i pokoj strastami,
 Sam se sobom skupi u osami
 Sam priklekni prid ov oltar sveti.

To je ona hrid nekolebima
 Koja smije uzdržat nam ladju,
 uspokojit unutrnu svadju
 I spasenje darovati svima.

Ti k njoj danas pokorno pristupi,
 Usta svoja žeravom izcieli,
 Te zamotan u zavezih bieli
 Novu pjesmu slobodno zaupi.

Ja za tobom, ko za popom djače
 Sveštena ću prepjevati slova,
 Navještit ću očekano doba
 Svom narodu, što u lancu plače.

Ustaj, ustaj plemeniti rode
 Zgrabi koplje, oklope, barjake:
 Pod novijem znakom zbroj junake
 Pod zastavom vjere i slobode.

Ko prot Bogu i protivu tebi?
 K moru bježi Turčin poludivlji
 K dubravama Nijemac pužljivi
 I gnusni se Madžarin istriebi.

Slobode će medju tvojih sinova
 Uvijek biti domovina prava,
 A davna će gospodovat Slava
 A Dubrovnika bielog do Krakova.

Pucić je preveo i tri Mickiewiczzeve »parabole« iz *Knjiga poljskoga naroda i poljskoga hodočašća* i objavio ih u zadarskom listu *Zora dalmatinska* (13.I.1845). Preslike tih kratkih prijevodnih ulomaka donosimo u nastavku, ponajprije kako bi se oprimjerio Pucićev pripovjedni stil. Jasno je da mu se u sveslavensku ideju skladno uklapao povišen, budnički stil Mickiewiczzevih proza. Pucić dakle Mickiewiczzeve mesijanizam prihvaća ipak uvjetno i funkcionalno, s obzirom na vlastite ideološke i političke temelje.

A kad ugneš ralo teško u zemlju lagahnu zadube se od više, pa vodi na dvor donju zemlju, koja nije vazda dobra.

Vid. Vala se to meni dogodilo, Bariša. Ti znaš, da je moje ralo teško, pa lani uz jesen uzora sam moje *brivine*; u oru ako češ, zemlja lagahna zadubilo se ralo, te je iznilo na dvor drugu zemlju, pa zaludu xita ni zerna.

Bar. Vidiš li, Vide, da Pop zna što veli.

Vid. Je li, Bariša, je li? Bili umio izporavit rašta se oru zemlje lagahne i mekote lemešom tismim, a jake i studene lemešom širokim; nemogu se osvistit.

Bar. Kaza chu ti ja što veli Pop. Kad se oru zemlje vruče, lagahne, mekote, oru se s' tismim lemešom, jer nije potreba da budu široke brazde; zašto ove zemlje lako oduše; a kad se oru zemlje studene, jake, ledine, hoče se da lemeš bude širok, za da brazde izadju široke, nek zemlja moxe bolje odušit i vitrit; vitar debelu zemlju pomaga, a ne iznemaga.

(*slidit che*)

Santich.

PARABOLE.

I.

Gospodar razumni.

Budite medju tugjinima kako gospodari, koji primaju goste i sprovodivaju ih do doma.

Neki Gospodar glupi sprovodivajuchi goste pokaxiva im najprije u kuchi svojoj gdje bacaju smetlišta i ostala mesta gnusna; a taki gad u njih uzbudi da nitko po tiem ne htiaše siesti k stolu njegovomu.

Ali gospodar razumni provadja goste čistom šetnjicom do sobe besiedne. Miesta za smetlišta i gnusobu jesu u svakoj kuchi, ali zakrita od ochiu.

Ima iz medju vas nekieh, koji govorechi tudjinima o otačbini svojoj počimlju o tomu što u niezinih pravah i običajah nije do konea bezgriešno i dobro: a drugi začinjaju od toga što jest liepo i najprije ugodno vidjenju. Recite mi sad, koji su od njih glupi gospodari a koji su razumni i koji goste do doma privadjaju?

II.

Poxar.

U davnih vremenah kad pèrvi grad bi sazidan na zemlji, sgodilo se je, da se razpali u tomu gradu poxar.

Ustalo je nekoliko ljudih, da vidu kroz prozor, no videchi oganj vèrlo daleko podjoše s' nova spat i usnuše.

A drugi videchi oganj blixi, otidoše na krov i govorahu: Ugasit chemo kad oganj do nas pridje

Ali oganj vele se uzmnoxi i poxari kuchu tieh, koji na krovu stajaše, a one koji spavaše poxari s kucham njihoviem.

A bili su neki ljudi pošteni, koji videchi oganj, iztèrčase iz kuchah svojeh i svietovaše blixne susiede; ali malo njih biaše poštenih i tako dosvietovat se ne mogaše.

A gdje grad sgori tu pošteni ti ljudi sa susiedima sazidaše novi, i pomoxe ih cieli narod od okolice, a grad postane viši i liepsi nego priašnji.

Ali one, kojeh u poxaru nije bilo nego samo na krovu kuchah, protjerāše i ti gladom poumrieše.

Pak u gradu bi tako pravo ustanoveno: Da u čas poxara svikolici moraju s vodom i siekiram tèrčat na oganj, oli iznachi osobnieh ljudih, koji nochu budu čuvat i gasit oganj.

I pravo to i taj red od tad u gradovih nastāše i ljudi naši spavaju pokojno. —

III.

Kèrstjanin i Xidovi.

Kèrstjanin neki staše polag dubrave biuchi lovac. Tu ugledā uboicu, gdje ukradiva se iz dubrave i ide k kèrčmi, u kojoj biahu xidovi, da ih pobije i odre. Razbojnik reče lovcu: Hajdmo skupa na xide i podielimo se tèrgovinom njihovom.

Lovac imaše u ruci pušku ali samo nabitu olovom za ptice, pak izbaci ju na razbojnika i rani ga, no i on sam bi grubo izranjen; tad povataju se i biju se dugo dokle razbojnik obali lovac i poplesa, i misli da ga je ubio. Ali i on sam, biuchi izranjen, ne moga zbog raztoka kèrvi ichi na razboj, i vrati se u dubravu: lovac privuče se do kèrčme za pomoch.

I reče Xidovima: Eto pobi čovieka razbojnika i odtierà ga i izranè ga, ali on skoro izliecit che se i vratit, i ako se ne vratì ovdie, pochi che lupat ostale Xide po kèrcmah. Ustanite, uhitite ga i svexite, ako li se bojite, pomozite me, razbojnik jest čoviek dugieh rukah, no oslabliena nadjačat chu ga.

Xidi vidješe s kèreme sve što se dogodi i vidješe, da ih obrani; ali bojahu se da nebi iskao naplate.

Pak kazaše veliko udivljenje pitajuchi ga odkle prihodi i česa xeli; stari mu dadu rakie i hlieba a dieca plakahu.

I svi rekoše: Ne vierujemo da razbojnik htiaše nas ubit; i prie biaše kod nas i pijàše rakiju a nije nam zla nigda učinio.

Odgovara im lovac: Ako dodje tiem gore za vas, dobit che kuchu vašu i skrinje vaše i razvalit che ih, jerbo u kuchi stoju Xidi, to jest, narod halava i slaba sèrca.

Na to rekoše iz nova Xidi: Ne psuj na narod naš; jerbo ne iz njegovoga no iz našega naroda bi David, koi ubi Goliata i Samson najmochnii od ljudih.

Odgovara im lovac: Ja sam čoviek u knjigah neučen, ali slušà od xupnika, da taj David i Samson pomèrli su i neustaju više; zato radite o sebi.

Rekoše na to Xidi: Nije naš red čistit dubravu od uboicah; jest za to uredjena vojska, podji i pripovidji njima.

Odgovori lovac: Branechi vas ne pità reda, niti čekà vojsku.

Rekoše mu xidi: Branio si sam sebe.

Odgovori lovac: Mogò pomoeh razbojnika biti vas, oli ichi iz daleka za njim muče, a podielio bi on sa mnom dobra vašà. Mogao sam i ne izhodit iz kuche.

Rekoše Xidi: Branio si nas jerbo si mislio na platu. Eto ti dadosmo rakije i vina i povezasmo rane a dati chemo ti jošter talier.

Odgovara im lovac: Zeplate vaše ne istem, a za hlieb i rakiju poslati chu peneze, kad se vratim k mojoj kuchi.

Rekoše s nova Xidi: Bio si se s uboicom jerbo si, kako vidimo, čoviek krutni i ljubis boj i istèš po dubravi zvieri.

Odgovara im lovac: Da bi išao na boj oruxao bi se bolje, uzeo bi praha i olova, izišao bi oli prie oli poslie; al vidjeli ste da nisam izišao ni prie ni poslie nego samo onaj čas kad vidjè čovieka razbojnika ichi na vas.

Tad xidi zadivljeni ostahu i rekoše. Pripovidji nama i pokaxi dakle radi česa si učinio ono što učini, i kakve biahu misli tvoje, jerbo ti si čoviek sasviem divni.

Odgovori lovac: To nechu pokazati vami, a i da bi pokazao ne biste razumieli, jerbo inako kaxe razum Xidovski, a inako Kèrstjanski, ali da biste se obèrnuli na Kèrstjanstvo sami bi ste razumieli postupanje moje, ne imajuchi potrebe pitati me. I to rekavši otide od njih.

Hodechi ječaše zbog ranah.

A Xidi govorahu medju sobom: Ječi, a rane njegove niesu teške i samo ječi, da nam straši diecu.

Vidjaše xidi, da on teško bi izranjen i čutjahu da su zlo učinili, no htiaše sami sebi rietì, da niesu zlo učinili.

I vikaše glasno za zaglušiti svako sumlienje.

(Prevedeno iz Poljskoga)

MLADI I STARI MEDJED.

Da mi je biti onako tankim i hitrim, kao što je jelen, reče uzdišuch mladi medo. „Al si baš pogodio i liepu si sliku izabrao!“ poučavajuch ga reče mu otac: tko ima bolja i glav-nija svojstva, onaj nek se za manjima i slabijma svojstvih nejagmi, nit si jih nepoxell. Kako li bi se rado plašljivi a bèrzi jelen, s tromjim, ali hrabrijm medvedom mienjao?! I. A. B

Predjašna zagonetka znači: **Na-pol-jun**

OBJAVLJENJE.

Izdavatelji harni blogovoljnoj dobroti P. T. predbrojtteljah dati che, što prie moguče, njima obchenito kazalo svituh članakah sadèrxanieh u prošastoj godini Zore Dalmatinske, i naslov zajedno s liepim zavitkom.

Svi oni koji hoče i u buduče nadarivati svojim pri-lozim naš list, mole se da ih pošalju prosti od svakoga troška i upravičene na Bureau Uredništva Zora Dalmatinske u kuchi izdavateljah.

J. A. Káznácléh
Urednik.

Bratja Bántara
Izdavatelji i vlastnici.

Pucić je preveo i Mickiewiczovo predavanje o južnoslavenskim narodnim pjesmama (tiskano u izdanju *Canti popolari Illirici*, Zadar 1860). U izdanju svojih pjesama (*Pjesme Meda Pucića*, Pančevo 1879) opet izrijeком spominje svoj prijevod ulomka iz *Dušnoga dana* i biografiju u *La Favilli*. Iako je o Puciću pisao Franjo Marković, koji je i sam bio pod znatnim utjecajem Mickiewicza, kod Pucića on taj utjecaj slabo bilježi i više ga vidi u osobnoj povezanosti na temelju srodne političke ideologije, ne osvrćući se na utjecaj u književnom djelu. Taj je utjecaj do danas ostao slabo zapažen jer je Pucić prevodio Mickiewicza na talijanski, a ne na hrvatski.

Uz biografiju, Pucić je preveo u *La Favilli* znamenitu *Improvizaciju* iz III. dijela *Dušnoga dana*. Taj je prijevod u literaturi već poslužio za usporedbu dvojice pjesnika, s ciljem da se u spjevu *Cvijeta* pronađu značajke Mickiewiczova stila¹¹. Ovdje nam nije nakana ponavljati koje su to odlike romantizma koje Mickiewicz u svojem najvažnijem djelu uspostavlja kao romantički kanon pa ga desetljećima potom slijede u stilu i izrazu mnogi pjesnici diljem slavenske Europe; nije neočekivano da među pjesnicima ilirizma i Medo Pucić, sa svojim zanimanjem za sveslavenstvo i prevodilačkim iskustvom *Dušnoga dana*, u vlastiti spjev unosi odlike stila svojega uzora. O *Cvijeti* treba podvući, u svjetlu ukupna pogleda na biografiju i prijevod kao na cjelinu u *La Favilli*, osim navedene kratke analize uz Pucićev životopis, da upravo izostanak jasne poetike u kompoziciji pa posljedično u žanrovskoj hibridnosti upućuje na ugledanje na Mickiewicza: kompozicija je isprekidana raznorodnim ulomcima i digresijama, prave radnje ima samo u naznakama, poredak u zbivanjima je mjestimično nemotiviran, ali posve je izvjesno da je ta skokovitost i neujednačenost pjesnikova namjera. Otud paralelizam s *Dušnim danom* — onako kako Mickiewicz piše pod dojmom propasti domovine, tako i Pucić piše nakon propasti dubrovačkoga svijeta; pa iako je to i suvremenicima bilo jasno, Mickiewicz ipak nigdje to ne spominje razgovijetno; kako u kompozicijskom tako i u stilskom smislu, obojica poetički variraju na razmeđu manire narodnoga pjesništva, klasicističkoga lirizma, sve do realističkoga prikaza sporadičnih epskih detalja.

Usporedba dvaju spjevova samo je dio složenoga odnosa dvojice pjesnika. Kako bi se ispravno kontekstualizirala biografija u *La Favilli*, nužno je dopuniti niz njihovih veza, makar u njima prave uzajamnosti nema, kako uostalom stvar stoji i s ostalim hrvatskim pjesnicima koji su posuđivali iz Mickiewiczova mesijaniističkoga vrela. Najprije, treba nadopuniti neke slabo poznate pojedinosti. Tijekom studija u Padovi 1841—43. Pucić se sigurno upoznao s nizom Poljaka, kojih je na tamošnjem sveučilištu bilo barem desetak u svakom naraštaju. Sasvim već pod

11 D. Prohaska, 1916: *Adam Mickiewicz i Medo Pucić*. „Nastavni vjesnik”, 24, str. 340—353. Članak je usmjeren na spjev *Cvijeta* i srodnosti s *Dušnim danom*.

dojmom panslavizma, Pucić u Padovi 1841. piše pjesmu *Slavjanstvo*¹², u kojoj je upotrijebio cijeli niz sveslavenskih simbola (*Podigne se sva gospoda / Plemenitog nam naroda, / Srbiji, Rusi, Čehovi, Poljaci / Hrvat, Bugar, Moravci, Lužaci // Vi nam zbacit ovaj jaram teški / Ziško, Grozni, Dušane, Sobješki / Pomozite s vrh nebesa, Pa će slavska bit čudesa; / Sunašće, ti nam bolje sini / Da se slavni prosvijetle čini*). Srodne je ideje iznio i u pjesmi *A. Cz. Poljaku* (tiskana u istom izdanju, nastala također u Padovi, 1843). Pjesma je posvećena Poljaku kojeg Pucić naziva »bratom«, a nema sumnje da je riječ o Adamu Czartoryskom, od početka 1830-ih i nakon propasti ustanka među Slavenima poznatom kao čelnoj figuri tzv. velike emigracije. Ništa ne upućuje na to da je Pucić upoznao poljskoga kneza, a valja uzeti u obzir i to da je pjesma objavljena tek 1862., kad je Czartoryski već umro.

A. Cz. Poljaku

Ja se rodih na tom kraju
Dje se zemlja s morem ljubi,
Dje u južnog sunca raju
Svaka sila tvrdost gubi,
Djeno slave premaljeće,
Glasne ptice, rano cvieće

A ti brate, osvanuo
U lednome Višle skutu,
Od rana si obiknuo
Na prirode borbu ljutu,
Na medjede, na vukove,
Na jastrebe, na orlove.

Mi tudjinskoj na zemljici
Neznani se susretosmo,
Ko dve zrake u jednoj slici
Jedan drugog uvidjosmo
Dje vaveljskog kon potoka
Toči nam se plač iz oka
Kakova te sreća huda
O junače, preko ćera?
Kako li te odasvuda
Izmienila ljubav, vjera?
Kakva volja zle sudbine
Prognala te s domovine?

12 U izdanju *Pjesne* (Karlovac 1862) na str. 199—201.

Iz dalekog mi podneba
 Sinovi smo istog roda,
 Veljeg roda, na kog s neba
 Pade lele! teška zgoda...
 Al u prahu još slavnoga
 Roda mi samo slavjanskoga.
 Oj slavjansko liepo ime
 Kada ćemo te uspeti
 Tako u vis mada svime
 Da ti budeš svud svietljeti?
 Ime, kog nam pradjedovi
 Predadoše u okovih!

Kad brat brata svud upozna.
 Kad se skinu svi zasotri,
 Kad se čeljad sravni složna,
 Kadno srce progovori,
 Onda će nam dan svanutu,
 Slavjan glavu podignuti.

Hajdmo brate, te po mraku
 Ljubopitno izgledajmo
 Od slobode prvu zraku...
 Očevinu spominjajmo...
 Bdimozdravi, bdimozspravni
 Da spasimo narod slavni.

Središnji je tekst Pucićeve *polonice* Mickiewiczeva literarna biografija koju donosimo na hrvatskome, a potom na kraju članka prilazemo i izvornik na talijanskome.

ADAM MICKIEWICZ¹³

»Katedra slavenskoga jezika i književnosti, govorio je zastupnicima ministar Cousin ujutro 20. travnja 1840., bolje je da koje god poučavanje te vrste odgovara nacionalnom interesu, štoviše, europskom interesu«, a mudrost ovih riječi odjeknula je jednoglasno i skupština je pristala odobriti godišnju mirovinu od 5000 franaka, uz odobravanje književnika koji su je proglasili najkorisnijim dijelom toga ministarstva, kao i uz pažnju kojom je najuglednija pariška publika

13 M. Pucić, 1843: *Adamo Mickiewicz*. „La Favilla”, nr 11. Prevela (stalijanskogo) T.R. Musa.

pritekla čuti riječi profesora Adama Mickiewicza. Njegova je osobnost u skladu s njegovim ciljevima i ako nam se iza toga dubokoga pogleda i zamišljena lica otkriva suvremenik, crte njegova lica i njegov postojano ravnodušan izgled uvjeravaju nas kako je živio usred svojih junaka »pa i ako nije kao oni«, kaže jedan slavni Francuz (*Contemp. ill. p. un homme de rien*), visok šest stopa i nema snažnu ruku, ima, međutim, njihovu prostodušnu vjeru, njihovu poštenu energiju i onu jednostavnu veličinu koja nije iz našega stoljeća. — Rođen je 1798. u Nowogródeku u Litvi, u jednoj od najdrevnijih poljskih obitelji, završio je studij na Sveučilištu u Wilnu, iznad svega bavio se studijem prirodnih znanosti i klasičnih pisaca i već tada srcu su mu prirasle dvije muze koje su ga poslije uvijek nadahnjivale: davnina i narod. Poljaci, koji su u to doba bili ponosni jer su ih nazivali Francuzima sa sjevera, sveli su svoju književnost na blijedu kopiju francuske književnosti, iako kritičari nisu ljubazno dočekali knjige koje su se učvrstile na slavenskoj osnovi i ukorijenile se na nacionalnom tlu, a Mickiewicz je 1820. objavio balade u svojoj *Grażini*, cijela je mladost bila pred njim. Poema *Grażina*, koja je po stilu autorovo remek-djelo, prepričava jedan događaj iz ratova Litavaca i njemačkih konjanika; kako bi ponizio Vitolda, vojvoda Litavor poziva u pomoć konjanike križare, ali njegova supruga, lijepa Grażina, bojala se više od svega kako će pomoć stranaca otjerati iz dvorca izaslanike križarskoga reda jer izbio je rat, a ona je, zaštićena suprugovim oružjem, nasrnula na neprijatelje, izmasakrirala ih, no umire od ozljeda, dok očajni Litavor biva spaljen na lomači, prema poganskom običaju. Radnja se odvija 1386. godine, u vrijeme obraćenja Litve na kršćanstvo, a ti ratovi, koji su pod imenom križarskih ratova prikivali svaku vrstu otimačine i okrutnosti, otvorili su bogat izvor poezije koja je izmaknula čak i njemačkim književnicima i koju je samo genij kao on znao oživjeti.

Budući da je ruska vlada otkrila društvo filoreta koje je imalo svoje središte na Sveučilištu u Wilnu, Mickiewicz je okovan lancima i odveden u zatvor, gdje je napisao odu mladosti, koja je među najnadahnutijima u naše doba; preveden u Rusiju i poslan u Odesu, u južno podneblje »koje gotovo poput haremske robinje uspavljuje svojim nježnostima, a zatim odjednom treptajućim pogledom zove na nove strasti«, to podneblje opilo je njegov mladenački duh i iako ga nisu gubili iz vida, zaboravio je na sužanjstvo kako bi pretočio bisere i rubine u Krimске sonete, koristeći prvi put na poljskome tu stopu, te se tako sonet koji su Sicilijanci preuzeli od Arapa vratio u njegovu domovinu, na istok. Pozvan je u Petrograd gdje je bio okružen svim raskošima toga glavnoga grada, a car i aristokracija su mu odali počast na svaki način. U to doba napisao je svog *Konrada Wallenroda* u kojemu pripovijeda o litavskom princu kojega su kao dijete uzeli Ensiferi, a kad od jednog sljedbenika sazna istinu o svom podrijetlu, kako bi se osvetio križarskom redu, ostavlja svoju zaručnicu, plemenitu Aldonu, postaje konjanik pod lažnim imenom Wallenrod, premetnuvši se u kratkom roku

u junaka, biva izabran za velikoga gospodara, dok ga Aldona slijedi kao zatvorenica obližnjega tornja. Stigao je trenutak djelovanja i sam Konrad pokreće križarski rat protiv Litavaca, ali umjesto da pohara i zauzme gradove, veliki je gospodar malaksao i potratio sva blaga Reda na gozbe, balove i slavlja, dok su u međuvremenu križarski vojnici bili raštrkani po selima te malo pomalo bivaju poraženi, a gradovi Reda se potajno otvaraju Litavcima. Ali Wallenrodovo je ponašanje pobudilo sumnju kod konjanika te on, osuđen na tajnom sudu, biva zatvoren u toranj nasuprot onomu u kojemu je Aldona i kada su po njega došli plaćeni razbojnici, popio je otrov i umro; u tom trenutku izvan tornja se čuo povik »prsa iz kojih je taj krik mogao izaći ostat će nijema u vječnosti. U tom smrtnom krikui drhtala je cijela jedna duša«. Zbog čudnovatih ljepota ove poeme i njezina sadržaja, zbog kojega se, kako je on pisao, »pjesnik da bi opisao takvo razdoblje potpuno prepustio svom umjetničkom izričaju pozivajući u pomoć strasti« i Rusi i Poljci su ga jednako veličali, čak mu je i sam car odao javno priznanje. Pjesnik je zatražio putovnicu za inozemstvo i dobio ju je, a njegovi prijatelji iz Rusije dali su mu na odlasku raskošan srebrni pehar na kojemu su ugravirali svoja imena. On je prvo otputovao u Njemačku i 1829. godine susreo se s Goetheom u Weimaru /.../ Stari njemački pjesnik poklonio je mladom slavenskom pjesniku olovku kojom je napisao svoga Fausta, a htio je i portret te ga je francuski službenik ugravirao na medaljon. Iz Njemačke je otišao u Francusku, a nakon što je prešao Alpe, stigao je u Italiju, no poljska ga je revolucija 1830. pozvala natrag u domovinu, u koju se mogao vratiti tek nakon što savlada puno prepreka. Svatko zna kakav je svršetak imala ta pobuna, a prognani pjesnik posvetio je jedno pjevanje svojim *Dziadima* ili precima, o kojemu je Sand, analizirajući ga rekla da se nakon suza i kletvi proroka Siona nije podignuo glas tako snažan koji pjeva o tako širokoj temi kao što je propast jedne nacije. Ova drama, koja je dobila ime po jednom narodnom slavju, ostatku drevne litavske mitologije, dijeli se na četiri pjevanja, od kojih prvo, koje je trebalo opisati pjesnikovu mladost, još nije objavljeno, drugo pjevanje ima danteovske crte i odvija se na gozbi duša pokojnih predaka usred čarolija litavskih druida; treće pjevanje opisuje nesreće u domovini, a četvrto nam prikazuje prognanika koji se potajno vratio na svoje ognjište i zbog izdaje u ljubavi očajan je počinio samoubojstvo. Ova dramatska poema, iza koje je kao epizoda trećega dijela uslijedio *Esej zatvorenika u Rusiji*, daleko je od oblika pravilne tragedije, »ali nije bitna«, kaže Sand, »odgoda u razvoju karaktera i u tijeku događaja, ako su ti događaji i ti karakteri ocrtani i određeni tako čvrstom rukom da već na prvi pogled u pjesniku prepoznajemo nasljednika Byrona i Goethea«. Poema nije kao Faust ili Manfred sanjarska drama i plod pjesnikove mašte, naprotiv, on upravo opisuje sasvim detaljno izgled stvari koje ga okružuju, uistinu kao cjelinu, ali ništa manje i kao detalje. »Kako bi nadmašio«, kaže grof Ostrowski, »patetičnog Dantea i veličanstvenog Miliona«.

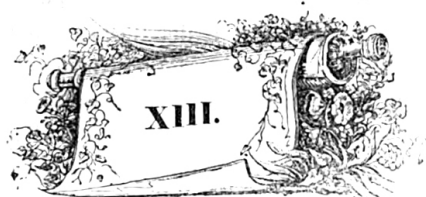
Mickiewicz je vjerno prikazao ono što je iz dana u dan viđao da se događa oko njega. On, međutim, potpomognut svojom bajkom, koristi sve ono čudesno iz religije i iz narodnih praznovjerja, a ako kritika ima nešto za reći o nerazumljivim Božjim objavama Konradu, koje se Poljaci trude komentirati na ovaj ili onaj način, mi ćemo odgovoriti riječima George Sand: »Samo jedna rečenica uštkava svaku sitničavu cenzuru: Poljska je katolička, a Mickiewicz je njezin mistični pjesnik«. Sklonivši se prvo u Dresden, a zatim u Francusku, objavio je *Knjigu o poljskom narodu i poljskom hodočašću*, u kojoj biblijskim stilom propovijeda posvećenje vlastite nesreće s poniznim uzdanjem u Božje milosrđe, s tijesnom povezanošću sa zemljom progonstva i, ostavljajući svako optuživanje u prošlosti, s najčvršćom vjerom u budućnost. Ovu knjigu na francuski je preveo Montalambert; a slavni Statler na platnu je naslikao figuru našeg pjesnika kako javno čita narodu koji se okupio oko Naše Gospe od Krakova. Godine 1833. Mickiewicz se oženio Made-migellom Primanovskom, kćerju poznate pijanistice koja je uglazbila nekoliko njegovih balada; dvije godine kasnije izdao je u dva izdanja *Pana Tadeusza*, u kojemu s pomoću boja i s tolikom istinom predstavlja svakodnevni praktični život poljskih plemića da ga se može čitati plaćući. Godine 1839. pozvan je u Lausanne kako bi tumačio klasičnu književnost, a godinu dana poslije poziv ministra Cousina vodi ga u Francusku, gdje dobiva Katedru slavenskoga jezika i književnosti na francuskom Sveučilištu u Parizu. Od toga dana za njega je započelo novo razdoblje zbog kojega su se znatno promijenila njegova početna pravila; poljski prognanik prepoznao je beskorisnost razdvojenih napora i štetu koja uzajamno proizlazi iz nacionalnih mržnji; dakle, posve se odrekao animoziteta prema Rusima kojim se prije zanosio i postao panslavist. Utjecaj njegovih riječi na Poljake je neprocjenjiv, a Slaveni ga još i danas duboko poštuju kao svojeg najvećeg pjesnika. — Do ovog trenutka Italija slabo poznaje njegova djela, dobro mu zna ime, stoga u stihovima koji slijede donosimo prijevod jednog odlomka trećeg pjevanja *Dziada* — u pjesmi zatvorenog pjesnika pokazuje nam kako patnja sa sobom nosi ljudski ponos, kad se prepusti svojim iluzijama, dolazi mahnitost, to se još bolje vidi u sceni koja slijedi nakon te. Zbog lijepih misli koje donosi odlomak, zaboravit ćete na mnoge greške koje se nalaze u prijevodu.

Zaključno: Pucić i Mickiewicz u sastavu istraživanja hrvatsko-poljskih književnih veza u XIX. stoljeću

Hrvatska književnost bilježi intenzivne kontakte s mnogim europskim književnostima tijekom razdoblja romantizma i narodnoga preporoda, kad se

može detektirati svjesna međukulturna razmjena među različitim europskim sredinama. Za to je zoran primjer razdoblje ilirizma, prvo konstitutivno doba novije hrvatske književnosti, kad druge slavenske književnosti, na valu političke panslavenske uzajamnosti, postaju izvorišta i zadugo ciljne kulture djelovanju i stvaralaštvu hrvatskih iliraca. Idejni obzor na kojem su se tumačile hrvatsko-poljske veze u razdoblju ilirizma tipski je odnos tzv. male i tzv. velike kulture: poljska kultura, iako politički i državotvorno neslobodna, uzor je malim, također neslobodnim narodima, u sastavu Austro-Ugarske Monarhije. Pojedinačni primjeri razmjene i suradnje interpretiraju se u ključu političkoga utjecaja koje je onda potaknulo i umjetničko posuđivanje: hrvatski pjesnici stvaraju u duhu poljske lektire, uče i prevode s poljskoga, sudbinu poljske emigracije nakon propalih ustanaka prisposodbljuju društvenim i političkim okolnostima u svojim zemljama, koje, kad je riječ o južnoslavenskim narodima, bilježe političke neuspjehe tijekom XIX. stoljeća. No književnopovijesna prezentacija književnih veza dvaju naroda toga razdoblja ne smije biti u duhu redukcije na politički kontekst i književno djelovanje koje se onda uz zadani politički ključ slaže savršeno ili od njega odstupa. Ali političke okolnosti neizostavno su mjera tumačenja književnosti hrvatskoga ilirizma u svjetlu njegovih veza s drugim slavenskim književnostima. Stanovita metodološka neispravnost takva apstrahiranja jest u njegovoj očitog ideološkoj osnovi.

Tumačenje stoga ilirskoga pjesnika bez upletanja povijesnosti bilo bi nesavjesno reduciranje na formu, bez njezina sadržaja. Medo Pucić prirodna je tema takvih usko postavljenih komparativnih istraživanja jer je posrijedi autor i opus koji je iskoračio iz domaćega okruženja, opredijelivši se za strane kulture, uz domaću, kao izvor vlastita nadahnuća. Zamisao ovoga članka — uočavanje nadnacionalnoga u nacionalnom opredjeljenju — pitanje je o načinu prezentacije uspoređivane građe, i to tako da društvenopolitički kontekst ne bude jedini zajednički nazivnik. Zašto Medo Pucić prevodi Mickiewicza? Može li se na to pitanje odgovoriti bez upletanja Mickiewiczova javnoga lika u usporedbu? Ako tumačenje polazi od činjenice da je 1840-ih Mickiewiczova javna i književna sudbina paradigma cijeloga neslobodnoga slavenskoga svijeta, Pucićevi razlozi stoje na tlu političkoga uzora, pogotovo zato što mladoga Pucića, koji dakle čita i prevodi Mickiewicza, čeka javna karijera u hrvatskom i srpskom postpreporodnom društvu. Mickiewicz ovdje postaje primjer inkluzivnosti hrvatske književne historiografije, ali oslonjene na izvanknjiževne razloge. Činjenica da poljski romantizam uživa jednak status i među drugim narodima ondašnje Monarhije ne umanjuje relevantnost istraživanja specifičnosti u hrvatskoj književnosti, jer to nisu samo inačice Mickiewiczova programa, nego dokazi ravnopravna supostojanja istoga, romantičkoga pogleda na svijet.

GIORNALE TRIESTINO.

ANNO OTTAVO.

15 LUGLIO 1843.

STUDJ SUGLI SLAVI.

XI.

ADAMO MICKIEVICZ.

« **L**a cattedra di lingua e letteratura slava, diceva ai Deputati il Cousin nella mattina del 20 Aprile 1840, meglio che qualunque insegnamento di tale specie corrisponde ad un interesse nazionale anzi ad un interesse europeo; » e la saggezza di queste parole s'ebbe un'eco nell'unanime assentimento della camera a fondare per ciò un'annua pensione di 5000 franchi, nell'approvazione de' letterati che la proclamarono per una delle più utili opere di quel ministero, non meno che nella premura con che il più distinto pubblico parigino accorse ad udire le parole del professore Adamo Mickievicz. La sua persona armonizza co' suoi oggetti e se in quello sguardo profondo ed in quella fisionomia pensierosa ci si palesa un contemporaneo, i tratti del suo volto e la figura costantemente impassibile ci farebbero credere esser egli vissuto di mezzo a' suoi eroi « e se non ha come essi » dice un celebre francese (*Contemp. ill. p. un homme de rien*) l'altezza di sei piedi ed il

braccio erculeo, ha però l'ingenua lor fede, la loro morale energia e quella semplice grandezza che non è del nostro secolo. — Egli nacque nel 1798 a Nowgrodek in Lituania d'una delle più antiche famiglie polacche e passato all'università di Wilna, lo studio delle scienze naturali e de' classici l'occupò sopra tutto e già sin d'allora cominciarono a parlargli al cuore quelle due muse che poi sempre l'ispirarono: l'antichità ed il popolo. I Polacchi in quel tempo orgogliosi d'esser detti i francesi del norte aveano ridotto la loro letteratura ad una copia disanimata della letteratura francese, e sebbene i critici facessero mal viso alle lettere che già si ritempravano nell'elemento slavo e fissavano radice sul suolo nazionale, pur non appena il Mickievicz pubblicò nel 1820 le sue ballate nella sua Grazina, che tutta la gioventù si fu per lui. Il poema e la Grazina che riguardo allo stile è il capo lavoro dell'autore racconta un episodio delle guerre dei Lituani con i cavalieri teutonici; il duca Litavor per abbassare l'orgoglio di Vitoldo chiama in suo ajuto i cavalieri della croce, ma la bella Grazina sua moglie temendo più che altra cosa l'ajuto de' stranieri fa cacciare dal castello gli inviati dell'Ordine; perchè sorta la guerra, ella coperta dell'armi del marito si scaglia sui nemici, ne fa massacro, ma ferita muore • Litavor, disperato, seguendo l'uso pagano si precipita sul rogo. L'azione si passa nel 1386 epoca della conversione della Lituania al cristianesimo e queste guerre che sotto il nome di crociate velavano ogni sorta di usurpazioni e di crudeltà aprirono all'A. una miniera di poesia che anche ai letterati tedeschi era sfuggita e che egli col solo suo genio seppe animare. — Scoperta dal governo russo la società dei *filoreti* che nell'università di Wilna avea il suo centro, il Mickievicz incatenato fu condotto in prigione dove compose l'ode alla gioventù, poesia delle più ispirate de' nostri giorni; tradotto in Russia e mandato ad Odessa il cielo del mezzogiorno « che quasi odalisca colle sue carezze v'addormenta, e poi d'un tratto col lampeggio dello sguardo vi chiama a nuove voluttà » quel cielo inebriò il suo giovine spirito e sebbene guardato a vista, dimenticava i ceppi per versare a piene mani perle e rubini ne' Sonetti della Crimea, usando per il primo in polacco questo metro, e così il sonetto che i Siciliani aveano preso alla *Anchela* degli Arabi ritornava alla sua patria, all'oriente. Richiamato a Pietroburgo trovossi circondato di quanto v'era di più splendido in quella capitale e lo tzar e l'aristocrazia onorarono in ogni modo. Si fu in quest'epoca che compose il suo Konrad Wallenrod in cui narra d'un principe lituano che

preso da bambino dagli Ensiferi, ed instruito da un fedele della sua vera condizione, per vendicarsi dell'Ordine lascia la sua sposa, la gentile Aldona, e fattosi cavaliere sotto il mentito nome di Wallenrod, prode come era in breve tempo vien eletto a gran mastro, mentre Aldona gli corre dietro e reclusa si tiene in una torre vicina. Venne il momento d'agire, e Conrad stesso muove una crociata contro i lituani, ma in luogo di saccheggiare e d'occupare le città, il gran mastro langue inattivo e sperde tutti i tesori dell'ordine in conviti, in balli, ed in feste, mentre intanto gli eserciti crociati sparpagliati per le campagne veniano a parte a parte sempre battuti e le città dell'Ordine proditoriamente s'aprivano ai lituani. Ma la condotta di Wallenrod destò i sospetti de' cavalieri e giudicato da un tribunale secreto, si rinserrò in una torre rimpetto a quella d'Aldona, e quando vennero gli sgherri per prenderlo egli bebbe il veleno e cadde morto; in quell'istante fuor della torre s'udi uno strido « il petto da cui tal grido potè uscire resterà muto in eterno. In quel grido di morte tutta un'anima avea vibrato. » Le bellezze sorprendenti di questo poema ed il suo soggetto stesso per cui come egli scriveva » il poeta nel ritrarre una tale epoca abbandonandosi del tutto alla sua artistica espressione non ha da chiamare in ajuto le passioni e gli interessi del giorno » fecero sì che russi e polacchi egualmente lo esaltassero, che lo stesso tzar gli ne desse pubblica testimonianza. Il poeta chiese un passaporto per l'estero, l'ottenne, ed i suoi amici di Russia nel partire gli dettero una ricchissima coppa d'argento con sopravi incisi i loro nomi. Egli viaggiò prima la Germania e nel 1829 a Weimar s'incontrò con Goethe » les deux apôtres des deux cultes opposés se reconnurent au signe maçonnique du genie et fraternisèrent au nom d'une croyance comune, la poesie. (Contemp. ill. par un homme de rien). Il vecchio poeta tedesco dava in dono al giovine poeta slavo la penna con cui aveva scritto il suo Faust e voleva averne il ritratto che lo statuario francese David incise allora sopra un medaglione. Dalla Germania passò in Francia, poi valicate le Alpi giungeva in Italia quando la rivoluzione polacca del 1830 lo richiamò in patria dove non potè giugnere che dopo aver superato mille ostacoli. Ognuno sa qual esito s'ebbe quella rivolta, e l'esule poeta consacrolle un canto de' suoi Dziadi o antenati, di cui la Sand nel farne l'analisi ebbe a dire che dopo le lagrime e le imprecazioni de' profeti di Sion voce alcuna non s'era alzata con tanta forza a cantare un soggetto così vasto come la caduta d'una nazione. Questo dramma che prende il suo nome da una festa

popolare, avanzo dell' antica mitologia lituana si divide in quattro canti, de' quali il primo che doveva ritrarre l' adolescenza del poeta non vide ancor la luce, il secondo con tratti danteschi ci conduce al banchetto delle ombre degli antenati di mezzo ai sortilegi de' druidi lituani; il terzo canta le sventure della patria ed il quarto ci mostra l' esule che tornato di furto a' suoi lari e tradito nell' amore, disperato s' uccide. Questo poema drammatico, a cui come episodio della terza parte siegue il *Saggio del Prigioniero in Russia*, è ben lungi dal presentare la forma d'una tragedia regolare « ma che importa, dice la Sand » una sospensione nello sviluppo de' caratteri e nel corso degli avvenimenti, se questi avvenimenti e questi caratteri sono tracciati e fissati con mano sì ferma che al primo sguardo riconosciamo nel poeta l' emulo di Byron e di Goethe? » Esso non è però, come il Fausto od il Manfredo, un dramma fantastico figlio della imaginazione del poeta, mentre all' incontro egli non fa che ritrarre in tutti i suoi particolari l' aspetto delle cose che lo circondavano: vero nell' assieme, non lo è meno nei dettagli « Per sorpassare » dice il Conte Ostrowski « il patetico di Dante ed il grandioso di Milton, Mickiewicz non ebbe che a riprodurre fedelmente quanto di giorno in giorno vedeva succedere attorno di lui » Egli però aiutato dalla sua favola si giova di tutto il meraviglioso della religione e delle superstizioni popolari, e se la critica avesse a dir qualcosa sulle inintelligibili rivelazioni del Dio di Corrado cui i Polacchi si sforzano di commentare chi in un modo chi nell' altro, noi risponderemo colla Sand: « una sola parola deve imporre silenzio ad ogni pedantesca censure: la Polonia è cattolica e Mickiewicz è il mistico suo poeta » Ritiratosi prima a Dresda passò poi in Francia e pubblicò il *Libro della nazione polacca* ed *I pellegrini polacchi* ne' quali con biblico stile predica a' suoi la santificazione della propria sventura con un' umile confidenza nella divina misericordia, con la più stretta unione sulla terra dell' esiglio, e lasciata ogni recriminazione del passato, con la più ferma fede nell' avvenire. Questo libro fu tradotto in francese da Montalambert; ed il celebre Statler dipinse sulla tela la figura del nostro poeta nell' atto che al popolo radunato in Nostra Donna di Cracovia ne fa pubblicamente lettura. Mickiewicz nel 1833, condusse a moglie Madamigella Primanovska figlia d'una celebre *pianista* che avea parecchie delle sue ballate ridotte in musica; e stampò due anni dopo in due volumi il *Pan Tadeusz* in cui con tali colori e con tanta verità porge lo spettacolo della vita quotidiana e pratica dei nobili polacchi che non v' è emigrato che al leg-

gerlo non pianga. Nel 1839 fu chiamato a Losanna per ispiegare le letterature classiche, ed un anno dopo, l'invito del ministro Cousin lo trasse in Francia e gli diede la cattedra di lingua e letteratura slava al Collegio di Francia in Parigi. Da quel dì cominciò per lui un nuovo stadio per cui le sue prime massime trovaronsi notabilmente modificate; riconobbe l'esule polacco l'inutilità degli sforzi separati e il danno che dagli odii nazionali reciprocamente deriva; rinunziò quindi del tutto a quella animosità che contro i Russi prima l'animava e divenne *panslavista*. L'influenza che le sue parole esercitarono sempre sovra i Polacchi è incalcolabile, e gli Slavi tutti oggi lo venerano come il più grande de' loro poeti. — L'Italia sin'ora non che conoscerne le opere è assai se ne intese il nome, quindi, è che credemmo di far seguire a queste linee la traduzione d'uno squarcio del terzo canto de' *Dziadi* in cui nel rivelarci il carme del poeta incarcerato ci dimostra come la pena che porta con sè l'orgoglio umano quando alle sue illusioni s'abbandona si è la demenza, locchè ancora meglio apparisce dalla scena che tien dietro a questa. Le bellezze dei concetti faranno, io spero, dimenticare le molte mende che si troveranno nella traduzione.

G L I A V I

III.

I MARTIRI

ATTO I. SCENA II. IMPROVVISO.

Corrado dopo lungo silenzio.

Solo! la folla a me che giova? è forse
 Per lei ch'io canto? e dove è l'uom che possa
 Tener il mio pensiero e ad occhi aperti
 Tutti i raggi fissar dell'alma mia!
 Guai a chi per la folla invan fatica
 Le parole e la lingua, chè la lingua
 Mente alla voce e la voce al pensiero
 Vola il pensiero rapido per l'anima
 Pria che intoppar sulla parola e questa
 Il pensiero s'inghiotte e su lui freme
 Come la terra su torrente ignoto;

Literatura

- Banac I., 1990: *Vjersko »pravilo« i dubrovačka iznimka: geneza dubrovačkog kruga »Srba katolika«*. „Dubrovnik”, 1, 1/2, str. 188—189.
- Blažina D., 2003: *Mickiewicz u Hrvata: između legende, estetike i politike*. U: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb, Filozofski fakultet, str. 155—169.
- Durković-Jakšić Lj., 1984: *Mickiewicz i Jugosłowianie*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Haler A., 1944: *Novija dubrovačka književnost*. Zagreb, Hrvatski izdavački bibliografski zavod.
- Ivanišin N., 1956: *Pokretači i važniji suradnici dubrovačkog časopisa »Slovinac«*. „Dubrovnik” 2, 4, str. 1—12.
- Marković F., 1883: »Knez Medo Pucić«. *Rad JAZU*, 67, str. 125—206.
- Prohaska D., 1916: *Adam Mickiewicz i Medo Pucić*. „Nastavni vjesnik”, 24, str. 340—353.
- Stulli B., 1956: *Tršćanska »Favilla» i Južni Slaveni*. „Anali Jadranskog instituta”, 1, str. 7—82.
- Stojan S., 1993: *Ivan August Kaznačić*. Dubrovnik, HAZU.
- Stojan S., 1998: *Preporoditeljska pregnuća Orsata (Meda) Pucića*. „Dani hvarskog kazališta”, 24, str. 373—378.
- Stojan S., 2005: *Predgovor*. U: O.M. Pucić et al.: *Izabrana djela*. Zagreb, Matica hrvatska, str. 295—303.
- Šenoa A., 1875: *Medo Pucić*. „Vienac” 7, 22, str. 352—359.

Tea Rogić Musa

Biografia i przekład: chorwacki działacz okresu iliryzmu Medo Pucić o Adamie Mickiewiczu

STRESZCZENIE | Artykuł podejmuje i komentuje biografię oraz opis działalności literackiej chorwackiego literata, Meda Pucicia, ze zwróceniem szczególnej uwagi na biografię Adama Mickiewicza, którą przygotował w języku włoskim, wraz z przetłumaczonymi fragmentami *Dziadów*. Cel pracy jest dwojaki: wyznaczyć paralelę pomiędzy dwójką sobie współczesnych, biorąc pod uwagę szerszy kontekst chorwacko-polskich związków literackich okresu lat 30. i 40. XIX wieku, oraz przedstawić znaczenie biografii jako historycznoliterackiego gatunku, tym bardziej że powstała ona w czasowej synchronii, w celu nawiązania kulturalnej wzajemności. W tym świetle tekst Pucicia o Mickiewiczu, do tego napisany w oryginale w języku niesłowiańskim, nie jest przez czytelników włoskich odczytywany wyłącznie jako chorwacka wersja oddźwięku dzieła Mickiewicza wśród Słowian południowych, lecz jako ambitna realizacja idei pansłowiańskiej.

SŁOWA KLUCZE | Medo Pucić, Adam Mickiewicz, biografia, *La Favilla*, chorwacko-polskie kontakty kulturalne w XIX wieku

Tea Rogić Musa

Biography with a Translation: Croatian Illyrian Medo Pucić on Adam Mickiewicz

SUMMARY | This paper deals with and comments on the biography and description of the literary work of the Croatian author of the Romantic period, Medo Pucić, with a special review of the biography of Adam Mickiewicz which he wrote in Italian, along with translations of excerpts from *Forefathers' Eve*. The objective of the paper is twofold: to establish a parallel between the two contemporaries in the context of wider Croatian-Polish literary connections of the 1830s and 1840s as well as to establish the value of biography as a literary-historic genre, especially when it is written in temporal synchrony with an intent to establish cultural reciprocity. In that light Pucić's text on Mickiewicz, originally written in a non-Slavic language for an Italian audience, is not read simply as a Croatian version of the impact of Mickiewicz's work among the Southern Slavs, but as an ambitious implementation of the Pan-Slavic idea.

KEYWORDS | Medo Pucić, Adam Mickiewicz, biography, *La Favilla*, Croatian-Polish literary connections of the 19th century

„Przekłady Literatur Słowiańskich”. T. 8, cz. 1

ISSN 18999417 (wersja drukowana)

ISSN 23539763 (wersja elektroniczna)

Teologia spisku: drobna przyjemność w grze suwerennością^{*}

Theology of Conspiracy: Small Pleasure in the Play of Sovereignty

Leo Rafolt

SVEUČILIŠTE J.J. STRÖSSMAYERA U OSIJEKU

UMJETNIČKA AKADEMIJA

lrafolt@gmail.com

Data zgłoszenia: 23.09.2016 r. | Data akceptacji: 21.06.2017 r.

ABSTRACT | The conspiracy mission of Marin Držić is being analyzed in the context of sovereignty and political state of exception, from Schmitt to Agamben, as well as in the light of recent historical interpretations, from Jeličić and Pupačić to Tatarin and Kunčević. Držić's letters to Cosimo I. and Francesco Medici are thus situated in the context of renaissance diplomatic thought. Based on some possibilities in their Croatian stylizations (Čale vs. Batistić), their political and theological semantics is revised.

KEYWORDS | conspiracy, sovereignty, political correspondence, exception

* Artykuł został opublikowany również w języku chorwackim: *Teologija urote: čitanje Držićevih pisama Cosimu I. i Francescu Mediciju*. „Umjetnost rječi” 2017, nr 60, s. 27—53.

Polityczność [...] oznaczałaby wspólnotę podporządkowującą się rozdzieleniu swej komunikacji lub oddaną temu rozdzieleniu i czyniącą je swym celem: wspólnotę świadomie doświadczającą swojego dzielenia. Dojście do takiego znaczenia „polityczności” nie zależy (a w każdym razie nie jest to prosta zależność) od tego, co określa mianem „woli politycznej”. Zakłada ono bowiem, że już jesteśmy zaangażowani we wspólnotę, to znaczy doświadczamy jej, w jakikolwiek sposób, jako komunikacji: zakłada to pisanie. Nie wolno nam przestawać pisać — to znaczy pozwalając, by eksponował się jednostkowy zarys naszego bycia-wspólnie¹.

Bez właściwego klucza Pismo nie jest już
Pismem, lecz życiem².

I

Walter Benjamin w jednym z esejów rozważa naturę prawno-politycznie uzasadnionego oporu, przemocy, w której, jednocześnie i paradoksalnie, zawarta została również jej krytyka. W swych rozważaniach autor podkreśla, że podstawowe zadanie każdej krytyki przemocy należy opisywać poprzez ukazanie jej stosunku do prawa i sprawiedliwości, „przemocą bowiem w ścisłym sensie tego słowa staje się jakaś przyczyna sprawcza dopiero wtedy, gdy ingeruje w stosunki moralne. Sferę tych stosunków określamy za pomocą pojęć prawa i sprawiedliwości”³. Akcentuje wagę trzech podstawowych zasad oddziaływania każdej przemocy: pierwszej, de(kon)struktywnej, która oznacza przemoc ustanawiającą porządek prawno-polityczny lub przeciwnie — znosi go; drugiej, zgodnie z którą najbardziej elementarna ze wszystkich relacji w porządku prawno-politycznym to ta między celem i środkami; oraz trzeciej zasady, według

- 1 J.-L. Nancy, 2010: *Rozdzielona wspólnota*. M. Gusin, T. Załuski, tłum. Wrocław, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, s. 56.
- 2 *Korespondencja Gershoma Scholema i Waltera Benjamina (wybór)*, 2006. A. Lipszyc, tłum. W: G. Scholem: *Żydzi i Niemcy. Eseje, listy, rozmowa*. M. Zawadowska, A. Lipszyc, przeł. A. Lipszyc, wyb., oprac., przedm. Sejny, Fundacja Pograniczne, s. 289.
- 3 W. Benjamin, 1996: *W sprawie krytyki przemocy*. K. Krzymieniowa, tłum. W: Idem: *Anioł Historii. Eseje, szkice, fragmenty*. H. Orłowski, wyb., oprac. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, s. 27.

której przemoc może służyć w celach słusznych i niesłusznych i tak jak transcenduje środki, tak i w konsekwencji transcenduje cele. Dlatego podstawowym zagadnieniem filozofii polityki, według W. Benjamina, powinno być uzasadnienie użycia przemocy w celach słusznych, a nie prawno-polityczne uzasadnienie przemocy samej w sobie. Zatem przemoc jest surowcem, produktem naturalnym i można ją stosować bez żadnych wątpliwości, ale jednak niesłuszne cele, kontynuuje autor, wymagają krytyki. Innymi słowy:

Jeśli zgodnie z głoszoną przez prawo naturalne teorią państwa osoby zrzekają się stosowania wszelkiej przemocy na korzyść państwa, to dzieje się to przy założeniu (które dobitnie formułuje Spinoza w *Traktacie teologiczno-politycznym*), że jednostka sama w sobie i dla siebie jeszcze przed zawarciem tego rozumnego układu każdy dowolny rodzaj władzy, którą miała *de facto*, miała także *de iure*⁴.

W. Benjamin podkreśla tu różnicę między prawem naturalnym a pozytywnym, to znaczy, że oczywistej tezie o przemocy jako rzeczy naturalnej można przeciwstawić pozytywistyczno-prawne przekonanie o przemocy jako pewnym pozytywno-politycznym produkcie, czy też wypadkowej prawomocności i/lub ograniczonej interpretacji pewnych norm prawno-politycznych, które mimo wszystko obowiązują. W prawie naturalnym istnieje tendencja do tego, żeby słuszność celu usprawiedliwiała użycie określonych środków, w prawie pozytywnym natomiast słuszność użytych środków ma zagwarantować sprawiedliwość celu. I w jednej, i w drugiej teorii mamy do czynienia z martwymi punktami kazuistyki, ponieważ prawo pozytywne nierzadko bywa ślepe na bezwzględność celu, podczas gdy prawo naturalne pomija uwarunkowanie środków. Dlatego, wnioskuje W. Benjamin, należy mówić o pewnej formie zasadności i niezasadności przemocy, poza jakąkolwiek prawno-polityczną normą i jej aksjologiczno-dogmatyczną interpretacją. Z tego natomiast wynika paradoks samej normy, który autor formułuje w następujący sposób:

Za powszechnie obowiązującą maksymę współczesnego prawodawstwa europejskiego należałoby uznać następujące sformułowanie: wszelkie cele naturalne poszczególnych osób popadają niechybnie w kolizję z celami prawnymi, jeśli chodzi się do nich z mniejszym lub większym udziałem przemocy. [...] Z maksymy tej wynika, że prawo uważa przemoc w rękach poszczególnych osób za zagrożenie dla porządku prawnego. Czy za groźbę udaremnienia celów prawnych i egzekutywy prawnej? Oczywiście nie, wtedy bowiem osądzano by nie przemoc w ogóle, ale tylko stosowaną dla uzyskania celów sprzecznych z prawem. Można by rzec, że nie da się utrzymać systemu celów prawnych, jeśli gdziekolwiek

4 Ibidem, s. 28.

można jeszcze przemocą dążyć do celów naturalnych. Jest to jednak czysty dogmat. Należałoby natomiast wziąć raczej pod uwagę zaskakującą możliwość, że zainteresowanie prawa monopolizacją przemocy w stosunku do poszczególnych osób nie tłumaczy się zamiarem ochrony celów prawnych, lecz raczej samego prawa; że przemoc, jeśli nie spoczywa w rękach prawa, zagraża mu nie celami, do których mogłaby dążyć, ale tym, że istnieje poza zasięgiem prawa. Podobne przypuszczenia można by sugerować jeszcze drastyczniej, zachęcając do zastanowienia się nad tym, jak często postać „wielkiego” przestępcy, nawet jeśli jego cele są odrażające, budziła tajemny podziw ludu. Dzieje się tak zapewne nie z racji samego czynu, lecz tylko z powodu przemocy, o której ten czyn świadczy⁵.

Wydaje się, że w pewnych warunkach pod pojęciem przemocy może kryć się również stosowanie określonego prawa — co paradoksalne — w celu zburzenia porządku polityczno-prawnego lub też jego dekonstrukcji podług potencjalnie nowej (nowo powstałej) normy prawnej. Przemoc, którą w ten sposób czyni się środkiem, nieważne czy w słusznym według prawa, czy całkowicie według niego nieuzasadnionym przypadku, bierze udział w kwestii prawnej w ogóle, jako sprawcza lub nawet mityczna przemoc. Ponieważ, jak mówi W. Benjamin,

przemoc mityczna w jej prawzorcowej formie jest wyłącznie manifestacją przemocy bogów. Nie jest środkiem do celów, w niewielkiej mierze przejawem woli, a przede wszystkim manifestacją samego istnienia tej przemocy. [...] To, w jak niewielkiej mierze tego rodzaju boska przemoc w antyku była chroniącą prawo przemocą kary, pokazują sagi, w których bohater, np. Prometeusz, z godnością i odwagą wyzywa los, walczy z nim ze zmiennym szczęściem, saga zaś pozostawia nadzieję, że przyniesie to kiedyś ludziom nowe prawo. Ten bohater oraz ta władza ustanawiająca prawo przez mit, którego jest nosicielem, stanowią to właśnie, co dziś jeszcze lud usiłuje sobie uprzytomnić, kiedy podziwia wielkiego złoczyńcę⁶.

Funkcja przemocy, która ustanawia prawo, jest w tym sensie dwojaka. Z jednej strony każde ustanawianie prawa jest jednocześnie ustanawianiem mocy oraz przejawem bezpośredniej manifestacji przemocy. Z drugiej jednak strony władza i przemoc — chociaż biorą udział w ustanawianiu prawa — transcendują sprawiedliwość, przez co niezajomość prawa nie gwarantuje kary, tak jak znajomość prawa i stosowanie przemocy w granicach prawa nie gwarantuje pozytywnego efektu lub — słowami Michela Foucaulta — dyscypliny. Mityczna przemoc jest w koncepcji W. Benjamina tą, która ustanawia prawo, podczas gdy przemoc boska to ta, która je niszczy, podaje w wątpliwość. To jej

5 Ibidem, s. 31.

6 Ibidem, s. 47.

przeciwieństwo, które odwołuje prawo. W obszarze teorii rządów monarchii przemoc boska jest oczywiście upatrywana w absolutyzmie władcy. Ciekawe, że W. Benjamin przemoc boską oraz jej działanie przenosi w konsekwencji ze sfery tradycji religijnej do porządku politycznego, różnie ją jednak określając — jako wychowawczą, polityczną, społeczną, uznając ją wreszcie za swego rodzaju kręgosłup moralny porządku *sui generis*. Istnienie takiej siły może rzecz jasna doprowadzić do przemocy i zagłady, jednak W. Benjamin jest przeciwny takim interpretacjom, ponieważ sprowadzają one człowieka do „samego życia”, do zwykłej realizacji czegoś, co znajduje się poza normą prawną jako wyjątek: „Człowiek w żadnym razie nie pokrywa się z samym życiem człowieka, tak z samym życiem w nim, jak z jakimkolwiek innym z jego stanów i właściwości, a nawet z niepowtarzalnością jego cielesnej osoby”⁷. Jeden z *modus operandi* takiego typu myślenia o ustroju polityczno-prawnym, który posłuży mi do analizy spiskowej misji Marina Drżicia, to ten, który wywodzi się z obszaru teologii politycznej Carla Schmitta. Należałoby na wstępie zmierzyć się z nadzbyt szeroko rozumianym pojęciem teologii politycznej w sensie relacji między polityką i religią, a następnie zdefiniować ją jako polityczne *deum loqui* lub też — w prawno-politycznym sensie — jako proces przenoszenia rudymen-tarnych koncepcji teologicznych do sfery państwa i filozofii prawa. Podążając tropem C. Schmitta, teologia polityki to swego rodzaju socjologia koncepcji historyczno-politycznych i form dyskursywnych, których rdzeń stanowią trzy następujące założenia: po pierwsze, wszystkie współczesne koncepcje państwa i prawa stanowią zsekularyzowane koncepcje teologiczne; po drugie, do każdej interpretacji politycznych lub państwowo-prawnych strategii konieczna jest znajomość głębszych procesów teologicznych, które nierzadko prowadziły do (re)konceptualizacji i (re)semantyzacji tych strategii, zwłaszcza we wczesnej nowożytności; a po trzecie, niemal każda organizacja społeczna, szczególnie państwowotwórczy *communitas*, jest właściwie analogiczna do pewnej metafizycznej i teologicznej wizji świata oraz człowieka⁸. Te trzy założenia stanowią paradygmat teologii politycznej tak w synchronicznym, jak i diachronicznym sensie, a ściślej rzecz biorąc — C. Schmitt powołuje się na historyczną ewolucję tych pojęć, jak również na wewnętrzną analogię pomiędzy różnymi koncepcjami z tych dwóch obszarów: polityki i teologii. „Metafizyczny obraz świata, właściwy dla każdej epoki, ma taką samą strukturę co odnosząca się do niego forma politycznej organizacji”⁹, co oznacza, że nie istnieje metafizyczny

7 Ibidem, s. 52.

8 Por. C. Schmitt, 2000: *Teologia polityczna i inne pisma*. M.A. Cichocki, wyb., tłum. Kraków, Znak.

9 Ibidem, s. 68.

obraz świata *oddzielony* od formy prawno-politycznej lub odwrotnie — nie ma porządku prawno-politycznego pozostającego poza pewną metafizyczną wizją świata. Wczesnonowoczesne monarchie nie odzwierciedlają w tym sensie kartezjańskiej koncepcji wszechmocnego Boga, lecz przeciwnie, historyczno-polityczny *habitus* władzy monarszej koresponduje ze stanem świata, w którym kartezjański Bóg stanowi jedną centralną zasadę metafizyczną. We wczesnonowoczesnej filozofii prawa koncepcja państwa zajmuje taką samą pozycję, jaka w kartezjańskiej metafizyce przypisywana jest Bogu. Nawet w epoce oświecenia taka ideologia suwerenności była dominująca, choć wówczas jej znaczenie zaczęło się radykalnie zmieniać, co doprowadziło do immanentyzacji nowoczesnej filozofii politycznej, swego rodzaju przemieszania koncepcji teistycznych i teologicznych ze świata prawa i polityki, a w końcu do wprowadzenia anty-transcendentalnych, immanentnych wersji interpretacji słuszności politycznej i prawnej, na przykład w formie *despotisme rational*. Koncepcjami C. Schmitta posłużę się w analizie listów spiskowych M. Drżicia, dlatego chciałbym przytoczyć tutaj pewne podstawowe tezy jego teologii politycznej.

W teorii politycznej ogólnie znany jest fakt, że ten, kto posiada autorytet, może żądać posłuszeństwa, a w konsekwencji wdrażać pewne formy dyscyplinowania. Według C. Schmitta taki autorytet ziszcza się w suwerenie bądź w idei suwerenności jako politycznej transfiguracji wszechmocnego Stworzyciela, chrześcijańskiego Boga. Filozof ten uważał, że państwowość polega na ciągłym niwelowaniu możliwości zarówno zewnętrznego, jak i wewnętrznego konfliktu. Państwowy *raison d'être* wyczerpuje się w idei potencjalnego kryzysu lub nadchodzącego konfliktu. Według niego kryzys jest dużo bardziej interesujący od reguły lub normy czy swego rodzaju normalnego stanu, zwłaszcza dlatego, że stan kryzysu ma przyczynę w pewnej formie anomalii i wyjątku. Nie chodzi tu jednak o prawno-polityczny chaos, niekontrolowany stan anarchii, lecz przede wszystkim o stan, którego nie można z niczym porównać, ponieważ istnieje sam w sobie, poza prawem i wewnątrz prawa, poza jego normą i *nomosem* w ogóle. Autorytet suwerena, według C. Schmitta, nie tylko jest związany z politycznym czy prawnym porządkiem i wynika z niego jako norma, lecz również go przekracza. Suweren pozostaje w tej koncepcji uśpiony w normalnych czasach, lecz budzi się natychmiast, gdy normalna sytuacja staje się wyjątkiem. O tym, czy istnieje normalna sytuacja i czym jest normalna sytuacja, decyduje oczywiście suweren. W swojej książce o politycznych koncepcjach C. Schmitt opisuje rzecz w następujący sposób:

Zadaniem normalnego państwa jest jednak przede wszystkim zabezpieczenie pokoju wewnątrz własnych granic, na swoim terytorium. Państwo powinno

zaprowadzić „pokój, bezpieczeństwo i porządek”, aby w ten sposób mogła powstać normalna sytuacja, która jest podstawą funkcjonowania norm prawnych. Każda norma zakłada bowiem istnienie normalnej sytuacji. Normy tracą ważność w sytuacjach całkowicie nienormalnych. Konieczność zapewnienia wewnętrznego pokoju w państwie sprawia, że w krytycznej sytuacji państwo jako polityczna jedność samo określa także „wewnętrznego wroga”¹⁰.

Relacja pomiędzy zapewnieniem porządku, dyscyplinowaniem a posłuszeństwem jest głównym tematem filozofii prawa i teologii politycznej C. Schmitta, ponieważ dopóki suweren stoi w pozycji protektora wobec wszystkich swoich poddanych, ci są winni podporządkować mu się bez wyjątku. Wyjątek jest w tym sensie wpisany w normatywne myślenie, w prawo i porządek polityczny, nie tylko jako możliwość suwerena, lecz także jako coś, co go konstytuuje w ramach usankcjonowanej prawnie suwerenności. Ponieważ decyzja o wyjątku, o stanie wyjątkowym (*exceptio*), „[...] to decyzja *par excellence*. Ogólna norma, tak jak sformułowana jest w obowiązującej zasadzie prawnej, nigdy nie jest w stanie określić absolutnego wyjątku. Dlatego też nie może dostatecznie uzasadnić decyzji o tym, czy rzeczywiście nastąpił przypadek wyjątkowy”¹¹. Suweren jest absolutną i ciągle odnawialną siłą republiki, twierdzi Jean Bodin, co czyni go stałym podmiotem prawno-politycznym. Istotą każdej suwerenności, jak sądzi C. Schmitt, czy jest to boska, królewska lub też monarsza suwerenność, stanowi proces upodmiotowienia suwerena, proces *czynienia zeń podmiotu*. Właśnie *exceptio* stanowi jeden z mechanizmów takiego procesu. Decyzja uwalnia się przy tym od wszelkich ograniczeń normatywnych i staje się absolutem we właściwym znaczeniu tego słowa. Ostatecznie państwo samo zawiesza prawo w obliczu wyjątku, i to na podstawie własnego prawa do *samo-zachowania porządku*, własnego prawa do „immunizacji”. Chociaż w tym wypadku wyjątek dekonstruuje normę, ta bez względu na to nadal istnieje w wyjątku, ponieważ wciąż stanowi część prawno-politycznego systemu. Ów stan *exceptio* nie da się z niczym porównać, opiera się kodyfikacji, a jednocześnie odsłania istotę tego, co jest poza prawem, esencję prawnej retoryki — absolutnie czystą decyzję¹². Wyjątek zostaje u C. Schmitta zinterpretowany jako element składowy normy prawnej, ale nie tyle w formalnym sensie, jak wychodzenie spod regulatywy, ile w sensie jego *Technizität*, jego zastosowania w dokładnie określonej sytuacji. Dzięki temu decyzja natychmiast staje się niezależna od każdej argumentacji, o której wydaje się sąd *in situ*, a dopiero potem

10 Ibidem, s. 217.

11 Ibidem, s. 33.

12 Por. ibidem, s. 56—60.

otrzymuje ona wartość autonomiczną, nawet jeśli jest błędna. W rozumieniu Jeana-Luca Nancy'ego, wspólnota takiego typu jest najpierw *oddzielona*, by później się *rozdzielić*¹³, zwłaszcza w stanie *exceptio*, przy czym jej władca, monarcha, suweren nabiera wszystkich cech państwa w znaczeniu kontynuacji prób jej ustanowienia. Władca jest kartezjańskim Bogiem, przebranym w swój prawno-polityczny strój. „»Tak jak Bóg ustanawia w świecie prawo naturalne, tak król ustanawia prawa w swoim królestwie«, stwierdza Kartezjusz w liście do Mersenne'a»¹⁴.

II

Giorgio Agamben wielokrotnie podejmował próby konceptualizacji podstawowych pojęć filozofii prawa C. Schmitta lub dopasowania ich do własnych poszukiwań relacji pomiędzy „nagim życiem” (*homo sacer*) a nadrzędną mu prawną i polityczną legislatywą. W jednym miejscu stwierdza, że na pewno było trudno pogodzić ideę boskiej wszechmocy z ideą uregulowanej i niearbitralnej, celowo uporządkowanej władzy na Ziemi. Jednakże tak się stało i absolutna Boska Władza otrzymała własny kanał — w politycznej doczesności, we władzy ludzi¹⁵. W podobny sposób myśli też M. Foucault, gdy rozróżnia trzy podstawowe modalności w historii władzy: pierwsza dotyczy stanu suwerenności i wskazuje na to, co wchodzi w skład normy prawnej, co jest karalne, a co nie; druga odnosi się do medycznych, policyjnych czy karno-politycznych mechanizmów dyscyplinowania, kontroli, nadzoru i/lub poprawy ciała podmiotu; trzecia dotyczy swego rodzaju aparatów bezpieczeństwa lub tego, co M. Foucault nazywa „rządami ludzi”. Jeśli panuje władca, kontynuuje filozof, to z pewnością nie rządzi, ponieważ rządzenie jest czymś więcej niż grą suwerennością¹⁶. Rządzenie jest bowiem techniką nad technikami, która oznacza zsekularyzowaną koncepcję duszpasterstwa (*regimen animarum*). Jeśli suweren musi rządzić w pewnej formie ciągłości, jakby sam był częścią tej ciągłości, która przechodzi z Boga na ojca rodziny, a potem na jego synów, to wtedy właśnie to kontinuum wiążące władzę suwerenną z rządzeniem jest zsekularyzowane w porządku politycznym. Duszpasterstwo staje się w tym znaczeniu *oikono-*

13 J.-L. Nancy, 2010: *Rozdzielona wspólnota...*, s. 7—59.

14 C. Schmitt, 2000: *Teologia polityczna...*, s. 69.

15 G. Agamben, 2011: *The Kingdom and the Glory*. Stanford, California, Stanford University Press, s. 68—108.

16 Por. M. Foucault, 2010: *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja. Wykłady w Collège de France 1977/78*. M. Herer, tłum. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 86.

mią prawno-politycznych relacji — z wyraźnie określonymi źródłami władzy¹⁷. Następnie każde rządy, zwłaszcza jednak w kontekście wczesnonowożytnego panowania, oznaczają też pewien rodzaj roli biopolitycznej. G. Agamben twierdzi, że starogreka nie posiadała terminu do badania tego, co dziś rozumiemy pod słowem *życie*. Dwa pojęcia *dzoē* i *bios*, które „dawały się sprowadzić do wspólnego źródłosłowu: *dzoē*, która oznaczała zwykłą cechę życia wspólną wszystkim ożywionym bytom (zwierzętom, ludziom i bogom), oraz *bios*, który wskazywał formę lub sposób życia właściwe jednostce lub grupie”¹⁸. Pojęcia te oznaczały stopniowe wprowadzanie naturalnych form życia do mechanizmów i kalkulacji władzy państwowej. „Nagie życie” w zachodniej polityce otrzymało przywilej bycia tym, na którego wyłączeniu zbudowane jest państwo ludzi, przez co

fundamentalną dla zachodniej polityki parą pojęć nie jest para przyjaciół — wróg, lecz nagie życie — istnienie polityczne, *dzoē* — *bios*, wyłączenie — włączenie. Polityka istnieje, ponieważ człowiek jest istotą żyjącą, która w języku wydziela i przeciwstawia sobie samej nagie życie, a jednocześnie pozostaje z nim w stosunku włączającego wyłączenia¹⁹.

U podstaw tej teorii G. Agambena leży idea suwerena C. Schmitta, ponieważ znajduje się on zarówno poza, jak i wewnątrz porządku, co daje moc zawieszenia obowiązujących praw i obowiązywania prawa w ogóle. *Exceptio* rzymskiego prawa procesowego dobrze pokazuje tę „jakość” procesu wyjątku, procesu wyłączenia z normy prawnej, który pierwotnie służył jako środek obrony oskarżonego przed sądem. Rzymianie w wyjątku lub w stanie wyjątkowym *exceptio* widzieli prawdziwą formę normy — zwróconą przeciw prawu *ius civile*. W tym znaczeniu *exceptio* w żadnym razie nie znajduje się poza prawem, właściwie nie jest w ogóle poza *nomosem*²⁰. W stanie *exceptio* prawo jest jednocześnie zawieszone i wypełnione, ponieważ znajduje się w swego rodzaju antymesjańskiej konstelacji: norma nie dowodzi niczego i nie wskazuje na nic, wyjątek nie tylko potwierdza regułę, reguła doprawdy żyje z wyjątku, przez co przy ustanawianiu *nomosu* nie ma pewnych i stale obowiązujących reguł²¹. Prawo opierające się na wyjątku, który ostatecznie jest nie tylko zwykłym wykluczeniem, lecz także włączającym wyłączeniem (*ex-ceptio*), niesie

17 Por. ibidem, s. 240—241; por. także: G. Agamben, 2011: *The Kingdom and the Glory...*, s. 109—143.

18 G. Agamben, 2008: *Homo Sacer. Suwerenna władza i nagie życie*. M. Salwa, tłum. Warszawa, Prószyński i S-ka, s. 7.

19 Ibidem, s. 19.

20 Ibidem, s. 35—39.

21 Por. C. Schmitt, 2000: *Teologia polityczna...*, s. 33—60.

ze sobą również kilka sprzeczności. Jeśli władca lub suweren jest jednocześnie w ramach prawa i poza nim, jeśli posiada słuszne prawo, by je zawiesić, to trudno rozróżnić przestrzeganie prawa od jego naruszania, a w końcu niemożliwe staje się nawet jego jasne sformułowanie²². Suweren jest, w tak przedstawionym schemacie, tym, który mógłby immunizować wspólnotę, by ją chronić przed innością czy wręcz przed jej inherentnymi mechanizmami konfliktu²³. W historii prawnych ekscesów, gdzieś na skrzyżowaniu prawnego i politycznego, znajduje się wiele zjawisk, między innymi wojna domowa, ruch oporu, powstanie oraz spisek. Stan *exceptio* w tym znaczeniu mógłby być „swoistym narzędziem, za pośrednictwem którego prawo odwołuje się do życia i — poprzez zawieszenie samego siebie — włącza je w swój obręb”, a teoria takiego stanu wyjątkowego mogłaby oznaczać „warunek wstępny niezbędny do określenia związku łączącego jednostkę z prawem i jednocześnie wydającego ją na jego pastwę”²⁴. Stan wyjątkowy rodzi się z rozchwiania normy politycznej między absolutyzmem a demokracją, a jako skrajny fenomen oznacza zawieszenie porządku prawnego. Oczywiście istnieje pewna analogia i korespondencja pomiędzy stanem wyjątkowym i prawem do oporu w razie konieczności:

Interpretacja taka narzuca się przy lekturze *Sumy teologicznej*, w której Tomasz z Akwinu opisuje i komentuje tę zasadę w kontekście przywileju księcia do dawania prawnej dyspensy: „Należy jednak mieć na uwadze, że jeśli trzymanie się litery prawa nie grozi natychmiastowym niebezpieczeństwem, któremu należy z miejsca zapobiec, to nie należy do byle kogo interpretowanie, co jest pożyteczne, a co niepożyteczne dla miasta, ale należy to jedynie do zwierzchników, którzy w takich wypadkach mają władzę dyspensowania od prawa. Gdyby zaś groziło natychmiastowe niebezpieczeństwo, niecierpiące takiej zwłoki, żeby można było udać się do zwierzchności, to wówczas sama konieczność zmusza do dyspensy, ponieważ konieczność nie podlega prawu [...]”. Teoria konieczności pełni tu funkcję teorii wyjątku (*dispensatio*), na mocy którego jednostka zostaje zwolniona z obowiązku przestrzegania prawa. Konieczność nie jest źródłem prawa, nie orzeka o prawie, ale o tym szczególnym przypadku, w którym uważa on, że

22 G. Agamben, 2009: *Czas, który zostaje. Komentarz do „Listu do Rzymian”*. S. Królak, tłum. Warszawa, Wydawnictwo Sic!, s. 125—126.

23 R. Esposito, 2010: *Communitas: The Origin and Destiny of Community*. Stanford, California, Stanford University Press, s. 1—21 (tłum. — B.R.). W polskim tłumaczeniu ukazał się jedynie zbiór esejów: R. Esposito, 2015: *Pojęcia polityczne. Wspólnota, immunizacja, biopolityka*. K. Burzyk et al., tłum. Kraków, Universitas (przyp. — B.R.).

24 G. Agamben, 2008: *Stan wyjątkowy. Homo sacer II, 1*. M. Surma-Gawłowska, tłum. Kraków, Korporacja ha!art, s. 8.

prawo nie musi być przestrzegane [...]. W razie wyższej konieczności *vis obli-gandi* prawo przestaje istnieć, jako że w danym wypadku przestaje istnieć cel *salus hominum*. Oczywiście jest, że nie chodzi tu o *status*, o sytuację porządku prawnego jako takiego (o stan wyjątkowy lub stan wyższej konieczności), lecz każdorazowo o pojedynczy przypadek, dla którego *vis* i *ratio* prawa nie znajdują zastosowania²⁵.

Współcześnie stan wyjątkowy oznacza właśnie to, co ma na celu włączenie wyjątku do porządku prawnego, przez co tworzy się „strefa nierozróżnialności, w której spotykają się fakt i prawo”²⁶, w której pewne zawieszenie prawa dla dobra ogółu mogłoby stać się koniecznością. Stąd podstawową cechą każdego stanu wyjątkowego, stanu *exceptio*, jest jego jednoczesna przynależność i nieprzynależność do porządku prawnego — słowami G. Agambena: jego *ekstaza-przywiązanie*. G. Agamben posługuje się tu pojęciem *mocy prawa* Jacques’a Derridy, ściślej zaś jego interpretacją W. Benjamina, aby pokazać, że wyjątek pojawia się w anomicznej przestrzeni, która jest jednocześnie zawarta w mocy prawa i z niej wykluczona, bądź też włączona w pewnego rodzaju moc prawa bez prawa (*moc prawa*). Prawo może istnieć jedynie, jeśli zawiera w sobie anomię (bezprawie), tak jak język istnieje jedynie poprzez rozumienie niejęzykowego. A przestrzeń pozbawiona prawa, wydaje mi się, jest przestrzenią teologii spisku, pewnym *vacuum iustitium*, w którym działa niemal czysta przemoc (*reine Gewalt*). Stan wyjątkowy, w którym żyjemy, pisze W. Benjamin, stał się regułą. Jeśli dotrzemy do odpowiadającej temu historii — a może jest to historia uciśnionych — głównym naszym zadaniem stanie się przywołanie prawdziwego stanu wyjątkowego. Wydaje się, że od nas zależy czy wyjdziemy z niestabilności rozumienia historii jako takiej²⁷. Wyjątek wszakże może pomóc, ponieważ koryguje pozycję obiektu historycznego, wyciągając go z zaczarowanego kręgu *nomosu* przynajmniej na chwilę, dokładnie na tyle, ile trwa spiszek²⁸.

25 Ibidem, s. 41—42.

26 Ibidem, s. 43.

27 W. Benjamin, 1996: *W sprawie krytyki przemocy...*, s. 53.

28 Świadomy faktu, że zastosowanie teorii (wyjątku) C. Schmitta do przypadku M. Drżicia mogłoby się wydawać jednostronne, ponieważ ostatecznie i sam C. Schmitt wąsko definiuje pole wykluczania ze wspólnoty jako obszaru zawieszania (a nieinkluzywności czy ekskluzywności), zdecydowałem mimo wszystko odłożyć na bok problematyzację jego punktu wyjściowego. Wchodzenie w rozbieżności w twierdzeniach C. Schmitta otworzyłyby ostatecznie miejsce na nową rozprawę. Co więcej, na to u M. Drżicia — a dokładniej w jego spiskowej (florenckiej czy nawet dubrownickiej) biografii — nie ma nawet wystarczającej ilości materiału.

III

Pod koniec stycznia 1930 roku francuski sławista, Jean Dayre, odkrył we florenckim archiwum państwowym cztery listy, które Marin Držić wysłał do księcia Kosmy I Medyceusza oraz jego syna Franciszka. W roku 2007 w archiwum we Florencji Lovro Kunčević odnalazł jeszcze jeden list. Jego treść jest tylko pozornie jasna, ponieważ M. Držić o swoich planach nie pisze zbyt precyzyjnie. W listach powstałych w lipcu i sierpniu 1566 roku M. Držić prosi florenckich władców, by pomogli mu zorganizować przewrót w Dubrowniku, przewrót, którego celem są dwa prawno-polityczne *exceptio*: obalenie niesprawiedliwego i nieudolnego arystokratycznego reżimu z jednej strony oraz stworzenie nowej struktury Republiki pod protektoratem Medyceusza — z drugiej. Polityczny sposób obalenia starego reżimu oraz aparat prawny, na podstawie którego miałyby powstać podległa Medyceuszowi republika, nie zostały w listach jasno opisane. Pierwszy znany list, datowany na 2 lipca, zaadresowany jest do Kosmy I i zawiera obszerną krytykę władzy dubrownickiej, plan przewrotu i szkic porządku, jaki miałyby po nim nastąpić. Drugi list, datowany na 3 lipca, ponownie adresowany do Kosmy, stanowi uzupełnienie pierwszego. M. Držić prosi w nim o pomoc finansową i wspomina o pewnych przeszkodach związanych z przedsięwzięciem spiskowym, z których najistotniejsze to śmierć papieża Piusa IV oraz przypadek Chios. Trzeci list z 23 lipca jest bardzo krótki i zaadresowany został do Franciszka, którego M. Držić prosi, by polecił go księciu. Czwarty datowany jest na 27 lipca, w nim nadawca relacjonuje Kosmie rozmowę, którą prowadził z Bartolomeo Concinim na temat swojej propozycji. Piąty list, z 28 sierpnia, znów jest krótszy i zaadresowany do Franciszka, któremu M. Držić po wielu przeprosinach komunikuje, że odkłada przedsięwzięcie i wraca do Dubrownika. W samych listach można jednak odnaleźć przesłanki, że M. Držić napisał jeszcze dwa listy. W liście z 2 lipca autor wspomina, że wysłał już księciu ogólny opis Dubrownika i jego władz, co z pewnością nawiązuje do dziś nieznanego pierwszego listu. W liście z 27 lipca pisze, że wysłał Kosmie list, w którym wspominał, że należy spotkać się z B. Concinim, a biorąc pod uwagę, że takiej informacji nie ma w odnalezionych listach, można przypuszczać, że i to stanowi aluzję do jeszcze jednego zaginionego listu M. Držicia, prawdopodobnie z drugiej połowy lipca. Korpus listów powinien zatem liczyć ich co najmniej siedem, z czego dziś znanych jest pięć, ponieważ brakuje pierwszego i najprawdopodobniej piątego w kolejności. Transkrypcję włoskiej wersji czterech listów opublikował Milan Rešetar w siódmym tomie *Dawnych pisarzy chorwackich* z 1930 roku, przy okazji nawiązując pokrótce do nich w słowie wstępnym. Pierwszy pełny przekład listów na język chorwacki opublikował

w 1967 roku Ivo Batistić, opatrzył je obszernymi komentarzami oraz nadał im tytuł *Zavjerenička pisma (Listy spiskowe)*. Transkrypcję listów wraz z nowym przekładem — prawdę mówiąc zbyt literackim — opublikował w 1979 roku Frano Čale. Włoski tekst listu z 27 lipca wydał Lovro Kunčević w 2007 roku, razem z tłumaczeniem Smiljki Malinar. W badaniach istota prawno-politycznej spiskowej misji M. Držicia była nierzadko opisywana jako całkiem nieudana, a nawet utopijna próba pozyskania w roku 1566 pomocy od florenckiego księcia Kosmy I w zorganizowaniu przewrotu w Dubrowniku, z wyraźnym zamiarem obalenia rządów arystokratycznych, radykalnej reformy Republiki na podstawie nowej legislatywy, zagranicznych wzorców, i to przy użyciu siły. Spisek, jak twierdzi L. Kunčević, rodzi przy tym serię ważnych pytań, które dotyczą porządku prawnego Republiki oraz natury misji M. Držicia. Postawiono na przykład pytanie, czy M. Držić był

jedynie samotnym polit[ycznym] awanturnikiem, czy, jak sam twierdzi, przedstawicielem poważnej grupy niezadowolonych mieszkańców Dubrownika. Jakiej dokładnie reformy Republiki Dubrownickiej pod zwierzchnictwem Medyceusza orędownikiem był Držić? Jakie było stanowisko władz Florencji wobec jego propozycji? Czy spisek ma związek z jego śmiercią, która nastąpiła względnie szybko po epizodzie florenckim? Prawdziwego rozmiaru problemu można się jednak domyślać, dopiero zapytawszy o powiązanie epizodu spiskowego z całym życiem Držicia, a tym samym z jego dziełem²⁹.

Początków epizodu florenckiego możemy się jedynie domyślać. Sądząc po krótkiej wzmiance zamieszczonej w liście z 28 sierpnia, w której pojawia się informacja, że M. Držić spędził we Florencji cztery miesiące, można wnioskować, że dotarł tam w maju 1566 roku. W mieście być może zaznajomił się z pewną grupą dubrowniczian, którzy mogli pomóc mu w nawiązaniu kontaktu z dworem lub przynajmniej umożliwić mu z nim względną komunikację. Najczęściej

29 L. Kunčević, 2009: *Urota*. W: S.P. Novak, M. Tatarin, M. Mataija, L. Rafolt, ur.: *Leksikon Marina Držića*. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, s. 837 (tłum. — B.R.). W tym miejscu przytaczam jedynie zarys misji spiskowej M. Držicia. Bardziej szczegółowe opracowanie zostało przedstawione w *Leksykonie Marina Držića*, zwłaszcza *sub voce* „spisek” i „listy spiskowe”. Za pierwszą prawdziwą kontekstualizację historyczną planu konspiracyjnego M. Držicia można uznać tekst Nenada Vekarićia, który mówi o konflikcie dwóch klanów na dubrownickiej scenie politycznej. Zatem spisek dubrownickiego dramaturga być może dałoby się powiązać z podjętą przez klan Bobaljevićów nieudaną próbą obalenia klanu Gundulićów, niezwykle wpływowego od 1358 roku, czyli od początku niepodległej Republiki (N. Vekarić, 2009: *Držićeva frentinska urotnička epizoda: dio plana Bobaljevićeva klana da razvlasti Gundulićev klan*. W: N. Batušić, D. Fališevac, ur.: *Putevima kanonizacije: zbornik radova o Marinu Držiću (1508—2008)*. Zagreb, HAZU, s. 5—16).

w tej roli wspomniani są dwaj arystokraci: Luko Nikolin Sorkočević i Frano Franov Lukarević, którzy działali w tym czasie we Florencji i prawdopodobnie mieli związek z dworem Kosmy. M. Držić zresztą wspomina o nich w liście z 28 sierpnia, podkreślając, że razem z nimi przygotowuje się do opuszczenia miasta. Zapiski dubrownickiego urzędu pokazują, że owi młodzieńcy w maju i czerwcu 1566 roku większość czasu spędzili w Wenecji, co podaje w wątpliwość ich kontakt z M. Držićem, a pośrednio również ich pomoc dubrownickiemu pisarzowi w dotarciu do florenckich władz. M. Držić w listach mówi często o tajnym charakterze swojej misji (*secretezza*), a jeśli nie interpretować tego jedynie jako figury retorycznej, można przypuszczać, że w kontakt z florenckim dworem wszedł bez pośrednictwa. L. Kunčević wymienia kilka możliwości, poza tą związaną z udziałem L.N. Sorkočevicia i F.F. Lukarevicia. Pewną rolę w nawiązaniu relacji z medycejskimi władcami mógł mieć również jego współnik, Mario Držić, syn brata Marina — Vlaha, chociaż o tym można jedynie spekulować, ponieważ nie wiadomo, gdzie Mario znajdował się w kluczowych miesiącach 1566 roku.

Z florenckim dworem mógł Držića skontaktować również Ludwik Beccadelli, były dubr[ownicki] arcybiskup (1555—64), który był wówczas proboszczem w Pracie oraz osobą poważaną na dworze Kosmy. Kontakt Držićowi mógł umożliwić też pewien florentyńczyk, Antonio Pelieri, którego wspomina w liście z 2 lipca, przytaczając trzy ważne dotyczące go fakty: że jest „teraz we Florencji”, że jeden z tych, którzy rządzą Dubrownikiem [jeden ze szlachciców] swego czasu „przyozdobił” mu twarz oraz że jest zięciem Lorenzo Miniatiego, o którym pisze jedynie jako o kupcu, chociaż ten był wieloletnim szpiegiem Kosmy w Dubrowniku. Držić najprawdopodobniej znał osobiście tę dwójkę florentyńczyków, a o grubiańskim występku dubr[ownickiej] szlachty wobec Miniatiego — pobitego i wtrąconego do więzienia bez żadnego powodu — pisze obszernie w liście z 2 lipca, co mogłoby znaczyć, że wiedział też, czym się zajmował oraz jak ważny był dla florenckiego księcia. Chociaż mowa o spekulacji, informacje są sugestywne: z tej dwójki spokrewnionych florentyńczyków jeden miał wyraźny motyw, by pomóc konspiratorowi w buncie przeciw szlachcie, a dodatkowo podczas spisku znajdował się on we Florencji. Drugi natomiast był wieloletnim szpiegiem Kosmy, który posiadał rozległe kontakty na dworze księcia³⁰.

Wydaje się jednak, że pierwszą osobą poznaną przez M. Držića na florenckim dworze, a później również jego pośrednikiem w kontaktach z księciem był pewien członek rodziny Vinta. W liście z 2 lipca M. Držić napisał, że książe może mu odpowiedzieć jedynie „przez Vintę”. Mowa, co ciekawe, o prawniku,

30 L. Kunčević, 2009: *Urota...*, s. 837 (tłum. — B.R.).

który na dworze pełnił funkcję podobną do ministra spraw wewnętrznych. A zatem dubrownicki pisarz ludzi takich jak Bartolomeo Concini i Francesco Vinta, wysoko postawionych urzędników władzy Medyceuszy, wykorzystywał w kontaktach jako pośredników, przez których dostarczał listy do rąk własnych księcia. Oznacza to, że spotykał się z tymi pośrednikami wielokrotnie. W obszernym liście z 2 lipca M. Drżić szczegółowo opisał swój plan spisku, w szczegółach rozpracowując mechanizmy prawnopolitycznej rewolty, plan przyszłych akcji, które miałyby doprowadzić do reformy Republiki według wzorców zagranicznych. Największą część tekstu zajmuje krytyka władzy dubrownickich patrycjuszów. Zarzuca im zaniechywanie stosunków dyplomatycznych z chrześcijańskimi potęgami, twierdząc, że swoich posłów wysyłają „rzadko i ze zbyt ubogimi darami, z niegodnymi posłami i zapóźnionymi informacjami o Turkach, podczas gdy w stosunkach z Osmanami są gotowi »wyrzucić w morze« ogromne sumy pieniędzy”³¹. Drugi zarzut M. Drżicia dotyczy republikańskiego stosunku do floty utworzonej przez wyspiarzy, których dubrownicka szlachta „rzekomo celowo chce zniszczyć różnymi ograniczeniami prawnymi”, przede wszystkim z powodu niepotrzebnego i niestosownego strachu przed tureckim odwetem „z powodu udziału pewnych dubr[ownickich] łodzi w chrześcijańskich flotach wojennych”³². Trzeci zarzut odnosi się natomiast do niesprawiedliwości dubrownickiego prawnopolitycznego sądownictwa, ściślej zaś do sądownictwa karnego, która tylko częściowo wynika z nieudolności arystokracji, przede wszystkim zaś jest odbiciem okrucieństwa państwowotwórczej suwerenności. Zostało to oczywiście zobrazowane serią przykładów stronniczości wyroków na szkodę mieszkańców. Czwarty zarzut dotyczy relacji między Kościołem i państwem w Dubrowniku: M. Drżić zarzuca szlachcie wtrącanie się w sprawy zakonu franciszkanów, wyrzucenie przedstawiciela komisarza generała zakonu franciszkanów z miasta oraz prześladowanie czterech braci wywodzących się z mieszczaństwa. Rzecz jasna, to również wydaje się ochroną interesów nielicznych franciszkanów wywodzących się ze szlachty. Dubrownicka szlachta zaniechuje też umacnianie miasta, głównie z powodu skąpstwa, ale też ekonomicznej nieudolności. Wreszcie szósty zarzut związany jest ze stosunkiem do cudzoziemców, *liczne akty przemocy* M. Drżić ponownie ilustruje nieuzasadnionymi pobiciem i aresztowaniem Lorenza Miniatego i jego towarzyszy. Z takiej krytyki porządku państwowego, jeśli wierzyć M. Drżiciowi, można wyciągnąć pewne wnioski. Po pierwsze, dubrownicki system republikański wkrótce wywoła bunt, ponieważ bogate i liczne pospólstwo uciska nieliczna, nieudolna i nieuzbrojona szlachta. Po drugie, M. Drżić przedstawia się jako głos większości, reprezentant siły

31 Ibidem, s. 838.

32 Ibidem.

prawno-politycznej, która rzekomo uzasadnia państwowy przewrót oraz ostateczne ustanowienie medycejskiego zwierzchnictwa nad miastem. Po trzecie, przewrót rozumie jako *konieczność*, niezbędny środek zapewniający dalsze istnienie miasta, przy czym misję spiskową można interpretować jako polityczne sankcjonowanie normy prawnej, jako *prawo do oporu w razie konieczności*. Po czwarte, prawno-polityczna niekompetencja mogłaby doprowadzić do przejścia Dubrownika przez Turków (przypadek wyspy Chios), co sugeruje, że przewrót lub spisek miał pełnić również funkcję wzmocnienia politycznej siły *communitas*. Po piąte, konsekwencje takiego przewrotu powinno się rozpatrywać poza normą prawną, zgodnie z nowo powstałą sytuacją polityczną *republiczki*, która dalej płaciłaby daninę Osmanom, ale bardziej polegałaby na siłach chrześcijańskich — posiadałaby silnego, podległego księciu kapitana, będącego przedstawicielem wymiaru sprawiedliwości, sędzią w sprawach prawno-karnych i wreszcie komendantem — i swego rodzaju opartych na medycejskich wzorach policyjnych formach dyscyplinowania. Po szóste, demokratyczno-liberalny charakter spisku podkreśla według M. Drżicia podział władzy pomiędzy pospólstwo i szlachtę, przy czym należy mieć na uwadze, że *popolo* M. Drżicia odnosi się do wyższej i bogatszej warstwy społeczeństwa. Prawno-konstytucyjne rozwiązanie dla nowego porządku politycznego dubrownicki pisarz dostrzega ostatecznie w toskańskim modelu rządzenia, w odróżnieniu od dotychczas obowiązującego wzorca weneckiego. Medycejska władza nie jest tutaj jedynie nominalna, i tego M. Drżić jest całkowicie świadomy, ale może funkcjonować jako środek immunizacji porządku państwowo-prawnego republiki, która i tak — o czym jest przekonany dubrownicki spiskowiec — znajduje się w wielkim niebezpieczeństwie. L. Kunčević w kilku miejscach podkreśla, że argumentacja M. Drżicia jest często nielogiczna, sprzeczna:

Na sam koniec przekazuje wiadomości o udanym dubr[ownickim] poselstwie u sułtana, o którym dowiedział się z jakiegoś listu z Dubrownika, co sugeruje, że naprawdę posiadał w mieście jakichś współników, choć mogło chodzić też o informację otrzymaną od dubr[ownickiej] społeczności mieszkającej we Florencji. Fakt, iż zaledwie dzień po liście z 2 lipca Drżić pisze jeszcze jeden, w którym wprowadza dodatkowe wyjaśnienia i zmienia stanowisko — zbliżając się nawet do granicy absurdu, objaśniając choćby znaczenie „sprawy Chios” — umożliwia ciekawą interpretację: po tym jak zakończył list z 2 lipca, Drżić rozmawiał o swoim planie z jakimś doświadczonym politycznie i doinformowanym rozmówcą. Tym rozmówcą mógł być F. Vinta, z którym spotkał się, by przekazać mu list do Kosmy, a który do tej pory, być może po przeczytaniu tego listu, przekazał mu przynajmniej dwie ważne informacje. Po pierwsze, że wydarzenia dotyczące Chios mogą szybciej stać się poważnym problemem

niż impulsem do przewrotu, gdyż pokazują, że Turcy najsurowiej karzą każdą zmianę polityki swoich małych lenników. Po drugie, na wsparcie papieża nie można tak łatwo liczyć, ponieważ z nowym papieżem Kosma z wielkim trudem budował dopiero dobre stosunki, jakie miał z jego poprzednikiem Piusem IV. Co więcej, Drżić może dopiero podczas tej rozmowy dowiedział się, że Pius IV zmarł. 3 lipca wyraźnie pisze „bardzo liczyliśmy na pomoc papieża Piusa” — więc prawdopodobnie właśnie Pius IV jest tym tajemniczym papieżem, na którego współpracę poważnie liczył w liście z 2 lipca. Nowe informacje o stosunkach Kosmy z papieżem lub nawet o śmierci Piusa IV mogą przekonująco wyjaśnić też nagłą zmianę stanowiska Drżicia wobec Kościoła, przed którym należało teraz ukryć cały przewrót. Prawdziwym powodem do napisania nowego listu może być tak naprawdę prośba o pomoc finansową czy wręcz potrzeba przekazania księciu informacji o dobrym przyjęciu dubr[ownickich] posłów u sułtana, co mogło uwiarygadniać jego twierdzenia, że Turcy zaakceptowałyby medycejski protektorat nad miastem [...]. Pisząc do księcia 16 lipca, Concino wspomina, że przekazał księciu Franciszkowi „dubrownicką propozycję” — najwyraźniej niektóre lub wszystkie listy Drżicia — który to stwierdził, że mowa o „wiatraku, który robi dużo szumu, a mało z niego owoców czy korzyści”. Pisząc odpowiedź na liście samego Conciniego, pod tym zdaniem Kosma lakonicznie odpisuje: „Tutaj nie ma co odpisać, ponieważ to wszystko są informacje dubrowniczane i jest to wyłącznie paplanina; jednak nie zaszkodzi usłyszeć wszystkiego” [...]. Ale chociaż propozycja Drżicia była rozważana, z tych nielicznych zapisków wynika, że medycejski dwór nie był nią zbyt zachwycony. [...] W końcu słowem Drżicia nadawało znaczenie coś, na co nie miało się żadnego wpływu, coś całkiem niezależnego od konkretnych propozycji i wiarygodności jego twierdzeń, a mianowicie skrajnie nieprzewidywalna sytuacja na Morzu Śródziemnym latem 1566 roku. W chwili gdy Drżić pisał listy, z Levanto dochodziły bowiem alarmujące pogłoski o operacjach mor[skich] Imperium Osmańskiego. Już pod koniec kwietnia i w maju na Zachód docierały wieści, że tur[ECKA] flota zdobyła egejską wyspę Chios, a szybko okazało się, że flota ta skierowała się nad Morze Adriatyckie [...]. Stąd w lipcu 1566 r. mogło się księciu wydawać, że jeśli chodzi o Drżicia „jednak nie zaszkodzi usłyszeć wszystkiego”³³.

L. Kunčević bardzo precyzyjnie rekonstruuje ten niesprzyjający kontekst historyczno-polityczny i wskazuje rzeczy kluczowe dla spisku, wyjaśnia rozumowanie M. Drżicia oraz śledzi ówczesne wydarzenia polityczne. Do tych spostrzeżeń L. Kunčevicia, które dokładniej przedstawił w oddzielnej pracy,

33 Ibidem, s. 840—841.

nie potrzeba niczego dodawać³⁴. Moim celem jest natomiast zbadanie prawnopolitycznych konsekwencji spiskowych zamiarów M. Drżicia, prawnofilozoficznego charakteru tego przewrotu, który zbyt często był wiązany z makiawelistycznymi filozofemami. W tym kontekście należałoby przedstawić kluczowe założenia spisku M. Drżicia w świetle wcześniej analizowanych pojęć przemocy, konieczności, wyjątku, stanu wyjątkowego, nowo powstałego *nomosu*, a przy tym immunizacji dawnego reżimu i/lub pierwotnie ustanowionego *communitas*. Spiskowa misja dubrownickiego pisarza polegała na użyciu siły, co jest całkiem zrozumiałe, czy nawet potajemnej infiltracji miasta, która z pewnością skutkowałaby użyciem siły — gdyby do tego aktu przewrotu przyłączyli się pozostali mieszkańcy miasta. Tę przemoc M. Drżić interpretuje, odwołując się tu do W. Benjamina, jako naturalną energię, która uchroni porządek przed nim samym, przez co nie podlega ona krytyce, tylko raczej *meta-krytyce*. Wynika ona z kolei z konieczności, niczym prawo do oporu w imię porządku, ponieważ nieudolność republikańskiej dyplomacji i polityki wewnętrznej doprowadza Dubrownik do bardzo niebezpiecznej sytuacji. Przykład wyspy Chios nie jest jedynym argumentem M. Drżicia. Dużo ważniejsze są argumenty o braku tolerancji wobec cudzoziemców czy niesprawiedliwości normy prawnokarnej, ponieważ z ich powodu struktura republiki burzy się od wewnątrz. Właściwie dla M. Drżicia jest to stan ogólnego kryzysu, w obliczu którego Kosma, jako suweren, musi zareagować, interweniować, decydując się nawet na zburzenie prawnopolitycznego porządku. Śladami argumentacji C. Schmitta, stworzenie wewnątrz i na zewnątrz politycznego ładu, zapewnienie bezpieczeństwa w oparciu o nieagresję oraz polityczny porządek oparty na równomiernym uczestnictwie wszystkich klas, względnie szlachty i zamożniejszego społeczeństwa, a więc zapewnienie normalnej sytuacji — są warunkami poprawności normy prawnej, o której myśli M. Drżić. Każda norma zakłada normalną sytuację, która według M. Drżicia w dubrownickim ustroju republikańskim jest wątpliwa. Żadna norma nie może spełniać swojej funkcji w zupełnie nienormalnej sytuacji, a tym samym przewrót polityczny jest uzasadnionym czynem ustanowienia nowego porządku. Kosma został dlatego poproszony o zrobienie wyjątku, o pośrednie wprowadzenie stanu wyjątkowego, który istnieje poza *nomosem*; kluczową sprawą, która tak naprawdę interesowała florencki dwór, było to, czy M. Drżić jest przedstawicielem jakiejś poważnej grupy społecznej w Dubrowniku, popierającej obalenie władzy i ustanowienie medycejskiego protektoratu, czy są to puste słowa, *finta*, za pośrednictwem której dubrownicki pisarz pragnie nabrać wiarygodności, przypisując sobie przychylność rzekomych zwolenników.

34 L. Kunčević, 2007: *Ipak nije na odmet sve čuti: medičeski pogled na urotničke namjere Marina Držića*. „Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku”, s. 45.

Ponieważ nawet w listach M. Drżić nieustannie podkreśla, że dubrownickie pospólstwo jest *bojaźliwe i niechętne wobec nowości*, że z trudem podejmuje decyzje, przez co potrzebuje boskiej interwencji, monarszego *exceptio*. O wewnętrznych konfliktach w Dubrowniku, które M. Drżić traktuje jako szansę, można by dyskutować. Jednak w tym miejscu trzeba podkreślić, że takie stwierdzenia dubrownickiego pisarza nie są jedynie zaciemnianiem obrazu sytuacji, które miałyby przekonać medycejską elitę o tym, że można wkroczyć do miasta z tak małą liczbą żołnierzy, lecz przeciwnie — nadają one prawno-polityczne ramy całej misji spiskowej. Nie jest ona dążeniem do przewrotu w prawdziwym znaczeniu tego słowa, jest wyjątkiem, stanem wyjątkowym, który w oczach władzy papieskiej i innych, np. władców hiszpańskich, mógłby być odbierany jako agresja na ważny strategicznie i zaprzyjaźniony katolicki kraj. Stanowi warunek dla wprowadzenia *exceptio* w swej absolutnej formie — chociaż jest taktycznie trudna do wykonania, powołuje się na własny *Technizität*, ponieważ M. Drżić w najdrobniejszych szczegółach rozpracowuje technikę wkroczenia do miasta i odwrócenia logiki prawnej, w wyniku czego mniejszość staje się większością, a obcy obrońcami domowego ustroju państwa. Przemoc, która ma miejsce w tym przypadku, staje się elementem porządku prawnego, a dobro ogółu, chociaż dochodzi się do niego siłą, rozpatrywane jest w ramach porządku prawnego.

Status necessitatis — czy to w postaci stanu wyjątkowego, czy rewolucji — jawi się dzisiaj jako obszar niejasny i niepewny, w którym czyny faktyczne — same w sobie pozaprawne czy antyprawne — stają się prawem, podczas gdy normy prawne rozmywiają się w zwykłe fakty; jako próg, na którym fakt i prawo zaczynają się stawać nierozróżnialne³⁵.

Ustanowiony *nomos*, zdaniem M. Drżicia, nie powinien stawać w opozycji do dotychczasowej praktyki republikańskiej — chociaż podkreślana jest wyższość toskańskiego modelu władzy nad wenecjańskim — ale przeciwnie, pozarepublikańskie organy kierownicze Kosmy I i jego wysłanników, w formie protektoratu, powinny ponownie skierować Republikę na właściwe tory. Nie chodzi zatem o nowe ustanowienie porządku, nowe *communitas*, lecz o dążenie do reformy starego. W tym sensie należy też tłumaczyć wahania M. Drżicia odnośnie do możliwych sojuszników wewnątrz Republiki, ponieważ *exceptio* oznacza polityczną interwencję z zewnątrz, ale nie gwarantuje wewnętrznej zgody i pokoju, jak twierdzi autor, strachliwego i obojętnego, niechętnego zmianom dubrownickiego *popolo*. *Communitas*, o którym mówi M. Drżić, należy rozumieć w trochę inny, teoretyczno-abstrakcyjny sposób.

35 G. Agamben, 2008: *Stan wyjątkowy...*, s. 47.

IV

Roberto Esposito zauważa ciekawą analogię pomiędzy pojęciami *communitas* i *res publica*. Pierwsze pojęcie autor rozumie jako ogół osób, które łączy nie mienie, ale dług, obowiązek; nie nadmiar wartości, lecz raczej jakiś radykalny niedostatek, substrakcja w odniesieniu do jakiegoś wspólnego daru lub *munus*³⁶. M. Držić jest zupełnie świadomy tej republikańskiej *wspólnotowości*. Wydaje się, że wymienia wewnętrzny brak komunikacji właśnie jako przeszkodę w postępie wspólnoty. L. Kunčević mówi, że M. Držić w listach broni się frazami, dokładniej — że przekonuje władze florenckie o maksymalnej zasadności propozycji spisku oraz snuje ogólne rozważania o stosowności środków i celów. Na końcu mówi nawet, że dyskrekcja jest ostatecznie tym, co umożliwi zwycięstwo.

Wszystko, o czym mowa, mogło doprowadzić florencki dwór do wniosku, że M. Držić, chociaż możliwe, że nie był całkiem sam, właściwie nie był przedstawicielem żadnej poważnej społ[ecznej] grupy [lub większości], ale kimś, kto miał nadzieję, że przewrót dokonany siłami Kosmy, dubr[ownickie] pospólstwo przyjmie jako *fait accompli*³⁷.

Jednak nie ośmieliłbym się być tak surowy wobec wizji przewrotu M. Držića, ponieważ wydaje mi się, że dubrownicki autor właściwie postrzega wspólnotę w całkowicie wczesnonowoczesny sposób, jako partykularny kolektyw, który czuje się odpowiedzialny za swoją *wspólnotowość*, lub przynajmniej powinien się tak czuć, przez co akt prawno-politycznego przewrotu jest właściwie aktem wewnętrznej kohezji *in spe*. Do takiej interpretacji w drżiciologii chyba najbardziej zbliżył się Josip Pupačić, twierdząc, że w listach nie można szukać ani autochtonicznego świadectwa, ani osobistego wyznania dramaturga, lecz należy w nich widzieć pragmatyczny czyn mający na celu ochronę republiki, odważne nakłanianie florenckiego władcy do włączenia się w akt przewrotu politycznego, w skrajnie ryzykowną społeczno-polityczną i dyplomatyczną akcję³⁸. Zgodnie z koncepcją R. Esposito, akt spisku, zmowy przeciw własnemu porządkowi prawnemu, można interpretować również jako środek immunizacji, jako wprowadzenie „przeciwciała” do ojczystego prawno-politycznego uzusu, jako uzurpowanie *nomosa anti-nomosem*, zewnętrzną anomalią, wezwaniem

36 R. Esposito, 2010: *Communitas...*, s. 1–19.

37 L. Kunčević, 2009: *Urota...*, s. 840.

38 J. Pupačić, 1969: *Pjesnik urotnik (o političkim planovima Marina Držića)*. W: J. Ravlić, ur.: *Marin Držić: zbornik radova*. Zagreb, Matica hrvatska, s. 166–206.

do stanu wyjątkowego lub obrony tymczasowej anomii w celu umocnienia kohezji, według M. Drżicia, nieudolnej i niesprawiedliwej (ale jednak) republikańskiej enklawy politycznej. Za takim rozumowaniem przemawia naprawdę wiele argumentów. *Immunitas*, w takim znaczeniu jak je definiuje R. Esposito, nawiązuje do enigmatycznej figury z zakresu teologii politycznej — figury *katéchon*. „Posługując się terminami biologicznymi, moglibyśmy tę figurę porównać z przeciwciałami, które chronią ciało chrześcijańskie przez asymilację antygeny. Czyli byłby to *nomos*, który przeciwstawia się anomii, w obliczu której jest także anomiczny, co oznacza, że sam przejmuje język anomii”³⁹. Chociaż pragnienie przewrotu M. Drżicia jest anomiczne, poza prawem i polityczno-prawną legislatywą *res publica*, jest ono też *nomosem*, który wynika z prawa, koniecznością, która manifestuje się poprzez próbę zachowania tego samego porządku republikańskiego. Akt spisku stanowi antidotum lub *phármakon* na możliwe anomalie we wspólnocie, mechanizm, który jednocześnie — przywołując W. Benjamina — ustanawia prawo i je zachowuje, staje się legalną przemocą w znaczeniu broni i w sensie środka obrony. W tym algorytmie prawo funkcjonuje, przechodząc przez trzy etapy, tak jak każdy akt politycznej interwencji, na przykład przewrotu: pierwszą fazę wywołuje pewne nieuzasadnione, gwałtowne działanie, które w konsekwencji ustanawia prawo; druga faza oznacza wykluczenie każdej innej, zewnętrznej przemocy, która mogłaby ustanowić nowy porządek prawny; takie wykluczanie, stanowiące trzecią fazę, nie jest możliwe bez jasno określonych granic kontroli, które nie służą ustanowieniu prawa, lecz zostają wprowadzone przede wszystkim w celu zachowania porządku prawno-politycznego. Dlatego każde prawo jest pierwotnie poza prawem, również prawo do spisku. Chrześcijańskie imperium, jak twierdzi C. Schmitt, zawsze funkcjonowało jako siła obronna, gdzie chrześcijański „*katéchon* blokuje *ánomos* — zasada chaosu, oporu i oddzielenia od prawnego obowiązku”⁴⁰. A jak do tego dochodzi? *Katéchon* zapobiega zewnętrznym anomalom w taki sposób, że je pochłania i je w sobie przechowuje, niczym przeciwciała, które uodparniają organizm. Spisek M. Drżicia właśnie to usiłuje. Jest on pewną formą negatywnej obrony ludzkiego życia przed aporiami, które pojawiają się wewnątrz prawno-politycznego systemu i jemu zagrażają. Nieudolność dyplomacji, słabe punkty obrony, niewłaściwy stosunek wobec cudzoziemców, brak politycznego i prawnokarnego równouprawnienia — to tylko niektóre ze skutków, o których M. Drżić pisze do Kosmy. Najobszerniejszy list, datowany na 2 lipca, rozpoczyna się stwierdzeniem, że M. Drżić „Jego Wysokości Kosmie” w jednym z poprzednich listów wysłał ogólny opis Dubrownika i jego władzy.

39 R. Esposito, 2014: *Immunitas: Zaščita in negacija življenja*. Ljubljana, Beletrina, s. 21.

40 Ibidem, s. 90.

Ten zerowy list, niestety zagubiony, jest ważny z co najmniej dwóch powodów: M. Držić podaje w nim jakieś kluczowe informacje o polityce wewnętrznej Republiki, czyli prowadzi swego rodzaju działalność kontrwywiadowczą, jednocześnie ze szkodą i pożytkiem dla porządku, tak jak to próbowałem wcześniej pokazać; a dodatkowo pierwszy zachowany list przedstawia opracowanie pewnego *descrizione in generale*, który autor przekazuje w zaufane ręce, czyli do wcześniej wspomnianych pośredników. Już w pierwszym fragmencie jasne jest, że dubrownicki dramaturg spogląda na florenckiego księcia przez pryzmat władzy chrześcijańskiej, jako przedłużenie ręki boskiej transcendencji, która pomoże wypaczonej *res publica*. Jeśli Bóg natchnie go swoją pomocą, by nas wysłuchał, mówi M. Držić, Kosma I Medyceusz powinien poznać „wady i braki wspomnianego miasta oraz cnoty i dobre zamiary jego pospólstwa”, aby mógł mu „we właściwy sposób pomóc”⁴¹. Na samym początku M. Držić podkreśla, jak ważne jest, by książę Kosma zrozumiał to jako interwencję w prawno-polityczny porządek *obcej* republiki — ale z obustronną korzyścią: „[...] byście swoim wielkim sercem zaspokoiли potrzeby [*ai bisogni*] swojego dobrze zarządzanego kraju oraz poza nim zasiali ziarno swojej zdolności i umiejętności”⁴². Epitety, które M. Držić zarezerwował dla florenckiego władcy i dla całej swojej komunikacji spiskowej — *della sua virtù e del suo valore* — będą pojawiać się wielokrotnie w całym korpusie listów. Pierwszą część tego najważniejszego listu wypełnia opis niekompetencji Republiki w misjach dyplomatycznych, w którym autor wspomina też o zaniedbywaniu stosunków z krajami chrześcijańskimi. W tym kontekście ciekawy jest następujący fragment:

Odstawiamy na bok niezręczności posłów, których wysyłają z wiadomościami do Neapolu, i to z całkiem spóźnionymi informacjami, a wszystko to z powodu szkodliwego skąpstwa i niezdarności oraz dlatego, że chcieliby, żeby jak najmniej było od nich wiadomo, tak aby niczym bogowie żyli sami dla siebie. Jednak nie jest to możliwe, biorąc pod uwagę, że z powodu naglącej potrzeby i ze względu na handel oraz życiową konieczność zmuszeni są obcować ze światem, a w tej dziurze, którą z wielką pychą trzymają w swym władaniu, kochać tych, którzy ich kochają⁴³.

41 Wszystkie cytaty z listów M. Držića do Kosmy I i Franciszka Medyceusza pochodzą z ostatniego dwujęzycznego wydania, w którym zawarte zostały tłumaczenia Frana Čalego i Smiljki Malinar: M. Držić, 2011: *Urotnička pisma*. W: *Izabrana djela I*. Zagreb, Matica hrvatska, s. 264—307. Gdy autor powołuje się na tłumaczenia listów I. Batisicia, według wydania: I. Batišćić, 1967: *Zavjerenička pisma Marina Držića*. „Filologija”, nr 5, s. 5—45, zostanie to osobno zaznaczone.

42 M. Držić, 2011: *Urotnička pisma...*, s. 265.

43 Ibidem, s. 267.

Fragment ten zawiera spis pewnych ważnych cech idei politycznego *nomosu* C. Schmitta: po pierwsze, M. Držić wyróżnia wagę związków dyplomatycznych i otwartości na pewien ogólny porządek prawny, który C. Schmitt nazywa *Jus Publicum Europeum*; po drugie, jest krytyczny wobec zamknięcia republikańskiej polityki, które zostaje przerwane jedynie *per marcia necessità e per traffichi e per bisogni della vita*, a które jednocześnie skutkuje po obu stronach interesowną dyplomacją najgorszego sortu. Szczególne znaczenie w tym otwieraniu się na osiągnięcia europejskich ustrojów prawno-politycznych ma dubrownicka flota — o której M. Držić mówi z sympatią, ponieważ w Dubrowniku została stworzona przez pospólstwo, a także dlatego, że jest w rozkwicie we wszystkich ośrodkach europejskich i jest niezbędna do szerzenia chrześcijaństwa. C. Schmitt zauważa, że we wczesnonowożytnym prawie argument o istnieniu wyjątkowej, paneuropejskiej monarszej siły, która służy chrześcijaństwu, był w dyplomatycznych, handlowych czy nawet kolonizatorskich misjach jednym z najważniejszych, dlatego też M. Držić wykorzystuje go przeciw szkodliwej władzy powierzonej „dwudziestce nieuzbrojonych, szalonych i bezwartościowych dziwaków”⁴⁴. Pojęcie *szkodliwej władzy* należy tu zaiste tłumaczyć w taki sposób, nie w sensie bezużyteczności (*desutile*), co potwierdza też I. Batistić⁴⁵, ponieważ w ten sposób podkreśla zasięg szkodliwości takiej władzy (*governo*) — w sensie chrześcijańskiej państwowości. Nową władzę, którą powinno wprowadzić *exceptio* Kosmy, należy rozumieć w kategoriach G. Agambena, jako wczesnonowożytne rządy, nastąpiły po wzięciu spraw w swoje ręce: „Wspomniane rzeczy, przemiłościwy Władco, nie zrobią się same ani się nie powiodą, jeśli nie zmieni się władza i jeśli tak potężny Władca nie weźmie wszystkiego w swoje ręce [*e se tano Principe non mette mano*]”⁴⁶. Jeszcze w jednym miejscu M. Držić podkreśla wagę dubrownickiej floty, która całym sercem walczy z tureckimi piratami i stawia opór wielkiemu mocarstwu. Skarżąc się na politykę morską dubrownickiej władzy, stwierdza, że stanowisko rządu wobec Turcji jest zdecydowanie zbyt łagodne, ponieważ boi się on tureckiej interwencji i dlatego nie współpracuje z Hiszpanią, na przykład w morskich wyprawach wojennych Karola V przeciw Turkom na północy Afryki. Takie stanowisko M. Držicia jest historycznie uzasadnione, wpisuje się też w koncepcję C. Schmitta o zamorskiej polityce ugruntowanych stosunków politycznych wewnątrz unikatowej europejskiej republiki prawnej. Dubrownicka władza w 1565 roku wprowadziła specjalne *provedimentum* o ograniczeniu żeglugi dubrownickich statków handlowych tylko po to, by wchodzić w jak najmniejszy kontakt ze statkami chrześcijańskimi

44 Ibidem, s. 269.

45 I. Batistić, 1967: *Zavjerenička pisma Marina Držića...*, s. 6.

46 M. Držić, 2011: *Urotnička pisma...*, s. 269.

i by powstrzymać ich przystąpienie do chrześcijańskiej floty wojennej. Flota jest we wczesnonowożytnej perspektywie środkiem swego rodzaju poszerzenia terytorium, ale też dyplomatycznym środkiem włączenia się do chrześcijańskiej transwersali — ku nowym kontynentom i Osmanom⁴⁷. Transwersala wewnątrzpolitycznej mocy, za którą dubrownicki wizjoner się opowiada, jest właściwie zsekularyzowaną koncepcją Bożej władzy na Ziemi, która przechodzi z immanencji transcendentalnej najwyższej mocy na władcę i jego — posługując się pojęciem G. Agambena — prawno-politycznych komisarzy:

Wysoki Książę, według myślenia wszystkich tych, którzy z nimi współpracowali, nie są oni godni, by władać, a i dwie trzecie z nich samych nie są zadowolone z obecnej władzy. Wszystkie młodzież przyjęłaby te moje plany, a przed Bogiem nie można uczynić lepszego dzieła, jak odebrać im władzę i utworzyć nową republikę, której by w tych stronach było tak dobrze, jak tylko można to sobie wyobrazić. Do tej pory mieli władzę według weneckiego wzorca, teraz należałoby ją ustanowić według wzorca tokańskiego. Pospółstwo i inni nie korzystaliby z żadnych dóbr w większym stopniu niż Pan na dworze; jeden pułkownik w imię Waszej Wysokości władałby miejskim garnizonem i chronił wolność ludu, a radę powołałoby się na wzór genewski, co oznaczałoby, że połowę rady stanowiłaby szlachta, a drugą połowę pospółstwo, gdyby się drzwi tej rady otworzyły dla obcych, przyniosłoby to miastu wyłącznie korzyści, ponieważ gromadzeniem różnych osób stąd i zowąd stało się tym, co jest, a teraz wzrosłoby bardziej niż kiedykolwiek, dlatego że z sąsiednich miast liczni ludzie, którzy są bogaci, ale prześladowani przez Turków [*ricchi ma da Turchi maltrattati*], przenieśliby się do Dubrownika, gdyby mogli zostać szlachcicami. Podobnie miasto Dubrownik stałoby się odpowiednim schronieniem dla wszystkich z całej Dalmacji, Albanii i Grecji, którzy już nie mogą znieść skąpstwa Wenecjan i okrucieństwa Turków, tak jak już kiedyś było, więc nie byłoby to nic nowego, ale coś, co nasi przodkowie robili i w ten sposób rozszerzyli i wzbogacili miasto⁴⁸.

Sądzę, że w tym fragmencie kryje się istota pojmowania nowego porządku przez M. Drżicia, a następnie ogólnej teologii jego czynu spiskowego, aktu przewrotu. Odbieranie władzy *appresso Dio* jest prawdziwym czynem *exceptio*, wezwaniem o stan wyjątkowy w swojej esencji, który nie wychodzi z *nomosu*, ponieważ zawsze był poza *nomosem*: M. Drżić właściwie opowiada się za powrotem do starego, do tego, co robili dawni dubrowniczanie i w ten sposób

47 C. Schmitt bardziej wyczerpująco mówi o tym w kilku rozdziałach książki *Nomos na Ziemi*, a zwłaszcza w rozdziale o przywłaszczaniu terytorium nowo odkrytych ziem, por. C. Schmitt, 2006: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. New York, Telos Press Publishing, s. 86—139.

48 M. Drżić, 2011: *Urotnička pisma...*, s. 271.

poszerzali granice miasta i wzbogacali je (*con questo modo ampliata la città et arricchitala*). Gdy mówi o zarządzaniu sądownictwem, dubrownicki autor odnosi się do sfery prawnokarnej, w której powinien się znaleźć włoski praworządny kapitan (*un capitan di giustizia italiano*), również jeden z agambenowych komisarzy, odpowiedzialnych za dyscyplinowanie wewnątrz granic *nomosu*, po tym jak został już wprowadzony nowy porządek (trzecia faza za R. Esposito). W tłumaczeniu I. Batisicia funkcja tego kapitana jest dużo bardziej przejrzysta: „Co się tyczy sądownictwa karnego, zdaje mi się, że byłoby bardzo potrzebnym ustanowić w Dubrowniku włoskiego kapitana sprawiedliwości, zaufanego człowieka W[aszej] E[kscelencji], ponieważ ci nasi nigdy nie potrafili kierować sądem karnym”⁴⁹ — ponieważ podkreśla się jego kryminalno-karną naturę jako pewien rodzaj aparatu dyscyplinarnego, jak interpretuje nadzór M. Foucault. M. Držić jest całkowicie świadomy, że łatwo jest zorganizować przewrót, ale trudno jest, po pierwsze, zachować nową prawno-polityczną sytuację, a po drugie, należy go czym prędzej zatwierdzić jako nowo ustanowiony *nomos*, by zaczął się — tak wprowadzony przez samego siebie — też samozachowywać, na przykład bronić się przed zagrożeniami z zewnątrz.

W piętnastym akapicie tego najobszerniejszego listu M. Držić wymienia opozycję między wspólnotą a jej wrogami (*hostis*), konieczną do konstruowania porządku politycznego we wczesnej nowożytności. Podkreśla on, jak mu „szerokie możliwości daje ich głupota [*goffezza*] i ich słabe rządy [*poco governo*], a nade wszystko to, że uważają, jakoby nie grozi im niebezpieczeństwo ze strony narodu [*tenersi sicuri quanto al Popolo*] i że są potężni w stosunku do zagranicy [*poteni quanto al di fuora*]”⁵⁰, przez co chce zwrócić uwagę na fakt, iż wspólnota tworzy się według tego, co może naruszyć jej integralność oraz że nie należy jej zostawiać w rękach *fortuny*. Przy okazji, w tym stwierdzeniu M. Držić jest wybitnym antymakiawelistą, który wierzy w racjonalne nadanie Bożej transcendencji w postaci rządów suwerena, wyróżniając *giustizia di Dio, et appagarsi di ragione* jako kartezyjański dowód Boskiej opatrności. Najbardziej interesujący jest chyba ten fragment listu z 2 lipca, w którym M. Držić prosi o *una scomunica papale*: Kosma powinien niezwłocznie wynegocjować od papieża ekskomunikę dubrownickich magnatów, która może być też *finta* — czyli fałszywą ekskomuniką lub nawet samą groźbą ekskomunikacji — by potem ten dokument przyniósł do Republiki jakiś „zdolny” powiernik Kosmy, komisarz, jego *uomo destro*, dla którego książę wynegocjowałby w Rzymie pewne szczególne uprawnienia przeciw ekskomunikowanym, a w imię papieża pertraktowałby z dubrownickimi władzami o ich stosunku wobec Kościoła. Ciekawe,

49 I. Batisić, 1967: *Zavjerenička pisma Marina Držića...*, s. 8.

50 M. Držić, 2011: *Urotnička pisma...*, s. 279.

że M. Držić chce tu odnaleźć bezpośrednią paralełę pomiędzy własnym czynem politycznym i papieskim wsparciem, czy byłaby to fałszywa lub prawdziwa *sco-munica papale*, a przy tym ostrożnie dobiera środki, starając się odegrać swego rodzaju *symultankę* na polu papieskiej i medycejskiej (suwerennej) legitymacji. Ekskomunika stanowi radykalizację prawno-politycznego habitusu wyjątku, a jednocześnie autor listów podkreśla, że jest ona skuteczna też jako akt walki z protestantami, czyn unifikacji chrześcijańskich przestrzeni i integralności republiki jako chrześcijańskiej enklawy. Warto się zastanowić, do kogo M. Držić zwraca się *Signore* w następującym zdaniu: „O, Panie, wielką moc będzie miała ta ekskomunika i autorytet namiestnika Sycylii”⁵¹, które I. Batistić, pomijając różnicę między anatemą a ekskomuniką tłumaczy trochę inaczej: „O Panie, ta anatema i autorytet namiestnika Sycylii będzie silnie oddziaływać”⁵². Jednak konstrukcja czasownikowa w tłumaczeniu F. Čalego, jego dosłowne oddanie syntagmy *avrà gran forza*, zdaje się synkopowaniem M. Držicia papieskiej interwencji — w sensie akcentowania skądinąd nieakcentowanego, a zawsze obecnego, domniemanego elementu teologii spisku. Określenie *Pan* u F. Čalego i *Władca* u I. Batisticia, właściwie *Signore*, może oznaczać zarówno władcę/suwerena, jak i jego Boską transcendencję, metaforycznie wskazuje na dualność umowy spiskowej, która implikuje transcendentálną decyzję — nawet gdy nie jest to oczywiste. Traktowanie spiskowej misji M. Držicia jako czynu utopijnego staje się w tym momencie bezpodstawne, ponieważ mowa o świadomym politycznie myślicielu, zwłaszcza gdy weźmie się pod uwagę fakt, że jest gotów zrezygnować ze spisku, wycofać się, jak to podkreśla w zakończeniu najobszerniejszego listu. Jednak wydaje mi się, że M. Držić był przekonany o słuszności tego przewrotu. Kto powinien stanowić *za-łogę* miasta i kto powinien być *pułkownikiem*, prawdopodobnie można wyjaśnić interpretacją listu z 2 lipca, w którym autor podkreśla, że po przeprowadzonym przewrocie ludzie Kosmy, pierwotnie wysłani jako pomoc dla spiskowców, zostaną w Dubrowniku ze względu na wolność ludu. Sformułowanie pojawiające się w liście z 3 lipca, w którym M. Držić twierdzi, że książę powinien jedynie skinąć głową *per rendersi Raugia per sempre schiava*, w tłumaczeniu F. Čalego brzmi: „by sobie na wieki poddać Dubrownik”⁵³, a w przekładzie I. Batisticia: „może dostać Dubrownik na zawsze jako niewolnika”⁵⁴, mówi o egzekutywnej sile *exceptio* suwerena. Nie ma tu wątpliwości przy podejmowaniu decyzji, nie ma symulacji prawno-politycznej konstrukcji — ona jest całkiem jasna, jasno określa ją właśnie stan wyjątkowy. O decyzji jako środku zorientowanym na

51 Ibidem, s. 285.

52 I. Batistić, 1967: *Zavjerenička pisma Marina Držića...*, s. 13.

53 M. Držić, 2011: *Urotnička pisma...*, s. 293.

54 I. Batistić, 1967: *Zavjerenička pisma Marina Držića...*, s. 27.

exceptio M. Držić mówi w liście datowanym na 3 lipca: „Ludzką rzeczą jest pojawianie się problemów między ludźmi; dobrzy ludzie powinni nie dopuścić do tego, że zwyciężą źli [*vincer da mali*] i posłużą się środkami, dzięki którym można osiągnąć zwycięstwo. Tak czynią ludzie, którzy potrafią podejmować decyzje”⁵⁵. Syntagmę *e cosa da omeni che si sanno consigliare*, która kończy ten fragment, niełatwo jest przetłumaczyć i I. Batistić tłumaczy ją w całkiem inny sposób: „Tak czynią ludzie, którzy potrafią sobie radzić”⁵⁶ — skłaniając się ku makiawelistycznej interpretacji spisku M. Držicia, dominującej w drżiciologii. Zdecydowanie, o jakim tu mowa, które opiera się na radzie, ponownie wpisuje się w analizę teologii politycznej C. Schmitta według G. Agambena. Włoski autor w jednym miejscu podkreśla wagę różnicy pomiędzy normą a decyzją, która jednocześnie stanowi różnicę pomiędzy pojmowaniem dyktatury według W. Benjamina i C. Schmitta. Sam W. Benjamin w *Teologii politycznej* odszedł od różnicy pomiędzy konstytuującą się i ukonstytuowaną władzą, różnicy, na której opierało się pojęcie najwyższej dyktatury, opracowywane w jego wcześniejszych publikacjach. W miejscu tej różnicy pojawia się wówczas pojęcie decyzji. „Strategiczne znaczenie tej zmiany staje się jasne dopiero wówczas, gdy uznamy ją za odpowiedź na Benjaminowską krytykę przemocy. Rozróżnienie W. Benjamina między przemocą, która stanowi prawo, i przemocą, która je zachowuje, odpowiada przecież dosłownie opozycji C. Schmitta. C. Schmitt wypracowuje swoją teorię suwerenności właśnie po to, by zakwestionować nowe pojęcie czystej przemocy, której obca jest dialektyka władzy konstytuującej i ukonstytuowanej. Odpowiedzią na czystą przemoc (*violenza pura*) W. Benjamina jest w *Teologii politycznej* przemoc suwerenna (*violenza sovrana*) w postaci władzy (*potere*), która ani nie ustanawia prawa, ani go nie zachowuje, lecz je zawiesza. W tym samym znaczeniu w odpowiedzi na Benjaminowską ideę o „ostatecznej nieodróżnialności wszelkich problemów prawnych” — C. Schmitt utrzymuje, że to suwerenność jest obszarem, w którym podejmowana jest decyzja ostateczna”⁵⁷. W uproszczeniu czysta przemoc nie może nigdy zostać uznana jako taka, dzięki jakiejś decyzji, ale paradoksalnie, właśnie ta niemożność stwarza podstawę dla konieczności zaistnienia najwyższej decyzji.

Benjaminowski opis barokowego suwerena w *Ursprung des deutschen Trauerspiels* może zostać odczytany jako odpowiedź na teorię suwerenności Schmitta. Weber słusznie zauważył, że Benjamin, cytując Schmittiańską definicję suwerena wprowadza do niej „drobną, lecz jakże znaczącą zmianę” [...]. Jak pisze Benjamin, barokowa koncepcja suwerenności „wyrasta na podłożu dyskusji na

55 M. Držić, 2011: *Urotnička pisma...*, s. 291.

56 I. Batistić, 1967: *Zavjerenička pisma Marina Držića...*, s. 27.

57 G. Agamben, 2008: *Stan wyjątkowy...*, s. 82.

temat stanu wyjątkowego i zakłada, że jedną z najważniejszych funkcji władcy jest wykluczenie stanu wyjątkowego”. [...] Zastępując „decydowanie” „wykluczeniem”, Benjamin celowo wypacza myśl Schmitta, jednocześnie pozornie się na nią powołując: decydując o stanie wyjątkowym, suweren nie musi włączać go w porządek prawny; przeciwnie — musi go wykluczyć, pozostawić poza porządkiem prawa⁵⁸.

Chociaż jego decyzja jest immanentna, wczesnonowoczesny władca w stanie wyjątkowym, przy pierwszej okazji, gdy trzeba będzie podjąć decyzję, najczęściej zda sobie sprawę, że nie potrafi zdecydować — tak jak to robi też Kosma I Medyceusz w sprawie przewrotu M. Drżicia. M. Drżić taką naturę władcy i suwerena we wczesnej nowożytności wyjątkowo dobrze zna i dlatego intryguje, agresywnie namawia i przekonuje, podsuwając przygotowany plan spisku, przewrotu, by ostatecznie podkreślić możliwość odłożenia tego planu. Nie czyni tego ani szaleniec, ani utopista, lecz ktoś, kto dobrze zna prawno-polityczny kontekst współczesnego mu *Jus Publicum Europaeum*. Prawie każdy list M. Drżić kończy swego rodzaju rozsądnym unikiem, ostrożnie jak na politycznie świadomego i mądrego człowieka przystało, człowieka, który ma do polityki stosunek pragmatyczny oraz jest głęboko zakotwiczony w ówczesnym politycznym *praxis*.

V

Literacka historiografia w ostatnich dwudziestu latach zauważyła fakt, że listy konspiracyjne wielu posłużyły jako epistemologiczny papierek lakmusowy do oceny twórczości dramatycznej M. Drżicia. Myślę, że o tym nie trzeba tutaj pisać zbyt wiele. Opinie o jego czynie spiskowym są w tym kontekście sprzeczne w stosunku do tych, które negują jakikolwiek wpływ idei spiskowych, obcych rzekomo literackiej twórczości młodego dubrownickiego dramatopisarza, a także do tych opinii, które jego niezrealizowany spiszek traktują jako zwieńczenie całej literacko-filozoficznej myśli M. Drżicia. Większość historyków literatury, zgodnie z tłumaczeniem Živka Jeličicia, podkreślała ciągłość pomiędzy twórczością literacką M. Drżicia i ostateczną próbą (anty)republikańskiego przewrotu. Rehabilitacja listów zrobiła z nich manifest. W tę pułapkę wpadło wielu, o czym w interesujący sposób pisze Morana Čale⁵⁹, pierwszy natomiast zauwa-

⁵⁸ Ibidem, s. 83—84.

⁵⁹ M. Čale, 2009: *Govor oca, pismo sina, Urotnička pisma u držicologiji*. „Quorum”, nr. 5/6, s. 59—109.

żył to już Josip Pupačić. On jako pierwszy zareagował na ideologicznie ekskluzywne założenia o etyczności i integralności twórczości M. Držicia, szczególnie te autorstwa Jorja Tadicia i Ivo Batisticia i formułowane w nieco mniej radykalny sposób Milana Rešetara, Dragoljuba Pavlovicia i Vina Foreticia. Zdecydowanie przeciwstawił się interpretacji, że M. Držić był przedstawicielem *wzbogaconego mieszczaństwa*, chociaż w swoich listach popiera specyficzną strukturę dubrownickiego *popolo*; dalej odrzucił interpretację Živka Jelčicia, dla którego M. Držić jest rzecznikiem *proletariackiej masy*. W ten sposób polityczny projekt M. Držicia wymyka się czy to prawicowym, czy to lewicowym interpretacjom. J. Pupačić stwierdza, że jedną z kluczowych przyczyn buntu M. Držicia była ta o naturze patriotycznej, co wpisuje ją w republikański prawno-polityczny *nomos* i wiąże się z podstawowym zamiarem umocnienia Republiki *od wewnątrz*⁶⁰.

Rozważania o immunizacji w niniejszej analizie właściwie opierają się na twierdzeniu J. Pupačića o próbie *wewnętrznej* konsolidacji Dubrownika — wprowadzanie „ciała obcego” jako przeciwciała, dzięki któremu republikańska struktura miałyby się odnowić i zreformować. Niniejsza analiza jednocześnie oparta jest na tezie C. Schmitta o zawieszalności porządku, która jest inicjowana w dziedzinie pozapolitycznej, czyli w chwili, gdy prawno-polityczne regulacje jednocześnie istnieją i nie istnieją. Również J. Pupačić wierzył, że M. Držić miał w Dubrowniku popleczników oraz że Luka Nikolin Sorkočević i Fran Franov Lukarević nie zostali wspomniani w liście z 28 sierpnia 1566 roku bez powodu, a mianowicie — że w Dubrowniku, jak twierdzi M. Držić, istniała jakaś grupa popleczników, która nie osiągnęła jeszcze poziomu masy krytycznej. J. Pupačić poruszył jeszcze jedną ważną kwestię, częściowo afirmując tezy F. Čalego, a mianowicie kwestię makiawelistycznego tła całego spisku. W listach zastosowano wiele makiawelistycznych zabiegów, począwszy od często podkreślanego skąpstwa dubrownickich władców (działającego na ich szkodę), przez akcentowanie koncepcji *popolo*, spornej również u Machiavellego, który rzekomo „nie cierpi władzy”, ponieważ jest ona autonomiczną kategorią, a także przez renesansową metaforę miejskich murów, które nie mogą ochronić władzy, w wewnątrzpolitycznym sensie, przed niezadowoleniem mieszkańców, aż po centralną tezę dotyczącą misji M. Držicia, tej o *konspiracyjnej decyzji*, którą może podjąć każdy — jeśli przynosi korzyść wspólnocie. Swoje tezy F. Čale wyostrzył w pracy *Dopune o Držiciu, urotniku i maniristu (Uzupełnienia dotyczące Držicia, konspiratora i manierysty, 1982)*, podkreślając, że Machiavelli był nauczycielem M. Držicia, a szczególnie eksponując wagę *Rozważań nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Tytusa Liwiusza*, zwłaszcza

60 J. Pupačić, 1969: *Pjesnik urotnik (o političkim planovima Marina Držića)*. W: J. Ravlić, ur.: *Marin Držić: zbornik radova*. Zagreb, Matica hrvatska, s. 166—207.

szóstego rozdziału z trzeciej księgi (*O spiskach*), z którego M. Držić mógł czerpać pomysły, ale w żadnym wypadku nie kopiował mechanicznie makiawelistycznej filozofii spisku. *Książę* mógł, według rozumowania F. Čalego, posłużyć spiskowi M. Držicia jako organizacyjno-pragmatyczna podstawa, swego rodzaju podręcznik, i to jako ważny element w jego układzie współrzędnych polityczno-filozoficznego myślenia. Milovan Tatarin przy jednej z okazji wspomina, że w spisku widoczne są zwłaszcza humanistyczne implikacje interpretacji makiawelizmu przez M. Držicia, ponieważ neguje on przemoc i afirmuje cierpliwość, podkreślając wagę akceptacji⁶¹. Chociaż w zasadzie mogę się zgodzić z takim założeniem, wydaje mi się, że interpretację *przemocy* (*spisku*) warto rozpatrywać w kontekście refleksji W. Benjamina. M. Držić nie neguje przemocy. Jest mu ona potrzebna nie tylko do obalenia prawno-politycznego aparatu, który jest nieudolny i skorumpowany, lecz także do ustalenia nowego republikańskiego porządku, w którym ta sama przemoc zajmuje immanencję *nomosa*: zgadza się on na różne wzorce dyscyplinowania, na pozostanie ludzi Kosmy w mieście na różnych stanowiskach. Mowa nie o jakiejś negacji przemocy, tylko o jej przekształceniu z konstytuującej w ukonstytuowaną. Co więcej, obronę cierpliwości w tym sensie można interpretować jako rzecz politycznej pragmatyki, a nie jako coś właściwego dla M. Držicia i humanistyczno-politycznego habitusu⁶².

61 M. Tatarin, 2007: *Držić i Machiavelli: načrt za jedno čitanje Držićeva makijavelizma*. W: K. Bagić, ur.: *Jezik književnosti i književni ideologemi: zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu — Zagrebačka slavistička škola.

62 Roberto Valle i Slobodan Prosperov Novak podkreślają, że M. Držić był skrajnie niecierpliwy w swoim spiskowym zamiarze, co widoczne jest w jego nerwowym politycznym wnioskowaniu. Jednak plan ten nie był, kontynuują autorzy, ani szalony, ani dziwaczny, przede wszystkim ze względu na swoją utopijną ponadczasowość, która nie jest związana z jakąś określoną epoką, gdyż w narodzie zawsze istnieje ziarno niezadowolenia, co nie znaczy, że przekształci się ono w przewrót polityczny. Cechą tych interpretacji jest niezręczne połączenie tendencyjnej ideologii kontrreformacyjnej, rzekomo odzwierciedlanej w tendencjach ekskomunikacyjnych, i makiawelizmu, który (niesłusznie) sprowadzany jest do paradygmatu celu zawsze uświęcającego środki. Jednak w jednym miejscu S.P. Novak i R. Valle podkreślają, że ideologiczny *vocatus* spiskowej misji ma duże znaczenie dla jej powodzenia — „*Uomo debole*, który podejmuje się spisku, nic tym nie osiągnie, ponieważ ze względu na naturę władzy nie zaskarbi niczyjego zaufania” (R. Valle, 1995: *Urota ili traktat o čovjeku nahvao*. W: S.P. Novak: *Planeta Držić: ogleđ o vlasti*. Dubrovnik, Dom Marina Držicia, s. 155) — ale przy tym zaniedbują fakt, że M. Držić jest tego całkowicie świadomy, a nawet to kilkakrotnie podkreśla, nie tylko prosząc o finansową i wojskową pomoc, ale jednocześnie mówiąc o słabościach i wadach własnego planu przewrotu. Na tym paradygmacie słabego człowieka opiera się zatem cała ich interpretacja, w krytykę której nie będę się w tym miejscu zagłębiał. Wydaje mi się, że w przypadku M. Držicia pojęcie makiawelizmu należy rozumieć w sensie Louisa Althussera — jako zerwa-

Estetyczne i polityczne — dwa pola, które wielu badaczy próbowało połączyć, robiąc z listów *papierek lakmusowy* twórczości literackiej M. Drżicia, a za ten błąd wziął na siebie odpowiedzialność sam Živko Jeličić — nigdy nie mogły być całkiem rozdzielone. Ostatecznie to się nigdy w literaturze nie zdarza, ponieważ jest ona mechanizmem konsekwentnie odwzorowującym. Zresztą, chociaż niezrealizowany, spis M. Drżicia pozostaje spisem — co więcej, z powodu swojego performatywnego charakteru jest interesującą spekulacją filozoficzną lub, jak starałem się pokazać, algorytmem, w którym szereg pojęć teologicznych, charakterystycznych dla posttrydenckiego światopoglądu, zsekularyzował w kierunku prawno-politycznej fenomenologii. Dlatego spis M. Drżicia jestem bardziej skłonny odczytywać jako teoretyczno-spekulacyjny tekst niż jako manifest; jako tekst, w którym jest widoczna idea, że każdy w każdej chwili (*n'importe qui*) może uczestniczyć w kolektywnym mechanizmie podejmowania decyzji, co więcej, że literatura stanowi dobry przykład autonomicznej struktury, która jest polityczna, ponieważ współuczestniczy w pewnym rodzaju dystrybucji odczuwalnego (*le partage du sensible*). Tak jak polityka dotyczy całości, co widać w praktyce podejmowania decyzji, czy to na podstawie nieporozumienia lub braku zgody, czy przeciwnie, tak też literatura operuje na poziomie jednostkowym. Dlatego polityka literatury nie może się ograniczać do programu politycznego, który zmienia literaturę w mechanizm socjopolitycznej krytyki lub w samą technikę reprezentacji stosunków społecznych, lecz działa ona na skrzyżowaniu nowych reżimów, poprzez które wyraża się literacka równość. Spośród tych reżimów, podążając za M. Foucaultem i J. Rancièrem, postreprezentacyjny reżim literatury w epoce nowożytnej — w odróżnieniu od reprezentacyjnego we wczesnych epistemicznych klasyfikacjach — reżim naruszający ustalony porządek literackiego smaku i demokratyzujący recepcję, jest być może najważniejszy⁶³.

Listy spiskowe nie są zatem polityczną wolą M. Drżicia, która miałyby dojrzewać długie lata w jego dziełach literackich, nie są hermeneutycznym kluczem do tych dzieł — nie można ich więc traktować jako ideologicznie aprioryczny ani aposterioryczny fakt. Listy egzystują w pewnej luce prawno-politycznej pozycji M. Drżicia i w odniesieniu do konkretnej sytuacji politycznej, wobec Republiki, włoskich sąsiadów czy nawet Osmanów, i co więcej w odniesieniu do politycznie wysublimowanych elementów w jego opusie

nie z dotychczasową tradycją polityczno-filozoficzną oraz obronę jedności włoskich regionów, w celu obrony przed wspólnym barbarzyńskim wrogiem. Takie czytanie Machiavellego przez L. Althussera, zawarte przez francuskiego filozofa w obszernym cyklu wykładów, opiera się na doświadczeniu hegemonii kulturowej Gramsciego (L. Althusser, 2000: *Machiavelli and Us*. London, Verso).

63 J. Rancièr, 2007: *Politique de la littérature*. Paris, Editions Galilée, s. 11–55.

literackim, o których nie można zapomnieć, ponieważ faktycznie istnieją — w każdym fenomeń literackim. W tym sensie można interpretować spiszek jako *paradygmat* możliwej renesansowej (wczesnonowożytnej) wizji politycznej. Ma ona potencjał, by *ostrzec* przed prawnymi i społeczno-politycznymi problemami współczesności, w niej jest zmetaforyzowana *możliwość* sytuacji przewrotu, tak jak przedrostek *para* w słowie *paradygmat* wskazuje na coś po drodze, coś przy okazji. M. Drżić, istotnie, stanowi przykład przewrotu, a logika spisku może tłumaczyć się na podstawie logiki *exemplum*: uniwersalna logika prawa zamieniona jest bowiem na singularną lub partykularną logikę przykładu⁶⁴.

Tłumaczenie z języka chorwackiego Barbara Rzeźniczak
Redakcja tłumaczenia Katarzyna Majdzik i Leszek Małczak

Literatura

- Agamben G., 2008: *Homo Sacer. Suwerenna władza i nagie życie*. M. Salwa, tłum. Warszawa, Prószyński i S-ka.
- Agamben G., 2008: *Izvanredno stanje*. Zagreb, Deltakont.
- Agamben G., 2008: *Stan wyjątkowy. Homo sacer II, I*. M. Surma-Gawłowska, tłum. Kraków, Korporacja ha!art.
- Agamben G., 2009: *Czas, który zostaje. Komentarz do „Listu do Rzymian”*. S. Królak, tłum. Warszawa, Wydawnictwo Sic!.
- Agamben G., 2009: *The Signature of All Things: On Method*. New York, Zone Books.
- Agamben G., 2010: *Vrijeme što ostaje: komentar uz Poslanicu Rimljanima*. Zagreb, Izdanja Antibarbarus.
- Agamben G., 2011: *The Kingdom and the Glory*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Agamben G., 2013. *The Highest Poverty: Monastic Rules and Form-of-Life*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Althusser L., 2000: *Machiavelli and Us*. London, Verso.
- Batistić I., 1967: *Zavjerenička pisma Marina Držića*. „Filologija”, 5.
- Benjamin W., 1971: *Uz kritiku sile: eseji*. Zagreb, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu.

64 G. Agamben, 2009: *The Signature of All Things: On Method*. Nowy Jork, Zone Books, s. 11—12.

- Benjamin W., 1996: *W sprawie krytyki przemocy*. K. Krzemieniowa, tłum. W: W. Benjamin: *Anioł Historii. Eseje, szkice, fragmenty*. H. Orłowski, wyb., oprac. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie.
- Čale F., 1982: *Dopune o Držiću, urotniku i maniristu*. „Prolog”, 51—52.
- Čale M., 2009: *Govor oca, pismo sina: Urotnička pisma u držićologiji*. „Quorum”, 5—6.
- Držić M., 2011. *Urotnička pisma*. W: *Izabrana djela I*. Zagreb, Matica hrvatska.
- Esposito R., 2010: *Communitas: The Origin and Destiny of Community*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Esposito R., 2014: *Immunitas: Zaščita in negacija življenja*. Ljubljana, Beletrina.
- Esposito R., 2015: *Pojęcia polityczne. Wspólnota, immunizacja, biopolityka*. K. Burzyk et al., tłum. Kraków, Universitas.
- Foretić V., 1965: *O Marinu Držiću*. „Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti”, 13.
- Foucault M., 2009: *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977—1978*. New York, Picador.
- Foucault M., 2010: *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja. Wykłady w Collège de France 1977/78*. M. Herer, tłum. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jeličić Ž., 1950: *Marin Držić, pjesnik dubrovačke sirotinje*. Zagreb, Novo pokoljenje.
- Jeličić Ž., 1958: *Marin Držić Vidra*. Beograd, Nolit.
- Korespondencja Gershoma Scholema i Waltera Benjamina (wybór)*, 2006. A. Lipszyc, tłum. W: G. Scholem: *Żydzi i Niemcy. Eseje, listy, rozmowa*. M. Zawadowska, A. Lipszyc, przeł. A. Lipszyc, wyb., oprac., przedm. Sejny, Fundacja Pogranicze.
- Kunčević L., 2007: *Ipak nije na odmet sve čuti?: medićejski pogled na urotničke namjere Marina Držića*. „Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku”, 45.
- Kunčević L., 2009: *Urota*. W: S.P. Novak, M. Tatarin, M. Mataija, L. Rafolt, ur.: *Leksikon Marina Držića*. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Nancy J.-L., 2004: *Dva ogleđa: Razdjelovljena zajednica & O singularnom i pluralnom bitku*. Zagreb, Multimedijalni institut — Arkzin.
- Nancy J.-L., 2010: *Rozdzielona wspólnota*. M. Gusin, T. Załuski, tłum. Wrocław, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Pupačić J., 1969: *Pjesnik urotnik (o političkim planovima Marina Držića)*. W: J. Ravlić, ur.: *Marin Držić: zbornik radova*. Zagreb, Matica hrvatska.
- Rancière J., 2007: *Politique de la littérature*. Paris, Editions Galilée.
- Schmitt C., 1985: *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Cambridge Massachusetts—London, The MIT Press.

- Schmitt C., 2000: *Teologia polityczna i inne pisma*. M.A. Cichocki, wyb., tłum. Kraków, Znak.
- Schmitt C., 2006: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. New York, Telos Press Publishing.
- Schmitt C., 2008: *The Concept of the Political*. Chicago, University of Chicago Press.
- Tadić J., 1948: *Dubrovački portreti*. Beograd, Zadržna knjiga.
- Tatarin M., 2007: *Držić i Machiavelli: nacrt za jedno čitanje Držićeva makijavelizma*. W: K. Bagić, ur.: *Jezik književnosti i književni ideologemi: zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu — Zagrebačka slavistička škola.
- Valle R., 1995: *Urota ili traktat o čovjeku nahvao*. W: S.P. Novak: *Planeta Držić: ogled o vlasti*. Dubrovnik, Dom Marina Držića.
- Vekarić N., 2009: *Držićeva firentinska urotnička epizoda: dio plana Bobaljevićeva klana da razvlasti Gundulićev klan*. W: N. Batušić, D. Fališevac, ur.: *Putevima kanonizacije: zbornik radova o Marinu Držiću (1508—2008)*. Zagreb, HAZU.

Leo Rafolt

Teologija urote: sitni užitek u igri suvereniteta

SAŽETAK | Rad se bavi pismima koja je Marin Držić uputio Cosimu I. i Francescu Mediciju. Nastoji se istražiti književnohistoriografski i političko-teološki habitus tih pisma, u dvama kontekstima — u kontekstu dosadašnjih držićoloških istraživanja, bilo onih književnohistoriografske ili historiografske naravi, i, detaljnije, u kontekstu novijih pristupa problemu suvereniteta, političke iznimke i izvanrednog stanja, osobito kroz prizmu teoretičara kao što su Schmitt, Benjamin i Agamben.

KLJUČNE RIJEČI | urota, suveren, politička korespondencija, iznimka

Leo Rafolt

Theology of Conspiracy: Small Pleasure in the Play of Sovereignty

SUMMARY | The conspiracy mission of Marin Držić is being analysed in the context of sovereignty and political state of exception, from Schmitt to Agamben, as well as in the light of recent historical interpretations, from Jeličić and Pupačić to Tatarin and Kunčević. Držić's letters to Cosimo I. and Francesco Medici are thus situated in the context of renaissance diplomatic thought. Based on some possibilities in their Croatian stylizations (Čale vs. Batistić), their political and theological semantics is revised.

KEYWORDS | conspiracy, sovereignty, political correspondence, exception

Noty o Autorach

JAKOB ALTMANN | magister, doktorant w Zakładzie Teorii Literatury i Translacji w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Urodził się w Hanowerze i od ponad ośmiu lat związany jest z Polską. Absolwent bohemistyki na Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej. Jego zainteresowania naukowe skupiają się wokół zagadnień językoznawczych widzianych w kontekście kulturowym.

KATARZYNA BEDNARSKA | doktor nauk humanistycznych z zakresu językoznawstwa, absolwentka filologii słowiańskiej i filologii hiszpańskiej. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół pragmalingwistyki, glottodydaktyki polonistycznej i słowenistycznej oraz przekładoznawstwa. Autorka kilkudziesięciu artykułów poświęconych językoznawstwu polonistycznemu i sławistycznemu oraz monografii pt. *Rola transferu językowego w nauczaniu języka polskiego Słoweńców*.

MAŁGORZATA FILIPEK | doktor, adiunkt w Zakładzie Serbistyki i Kroatystyki Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół literatury serbskiej XX i XXI wieku, podróżopisarstwa, przekładu artystycznego. Autorka książki *Literatura serbska w Polsce międzywojennej* (Wrocław 2003) oraz licznych artykułów publikowanych m.in. w „Przekładach Literatur Słowiańskich”.

MONIKA GAWLAK | doktor nauk humanistycznych, literaturoznawczy-
ni, słownistka, adiunkt w Zakładzie Teorii Literatury i Translacji w Instytucie
Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Bada XX-wieczną
literaturę słoweńską oraz jej polskie przekłady. Jej zainteresowania naukowe
skupiają się m.in. wokół zagadnień recepcji, kulturowych uwarunkowań prze-
kładu, socjologii literatury. Jest autorką monografii pt. *Świat poetycki Gregora
Strnišy* (2012) oraz artykułów z zakresu literaturoznawstwa i przekładoznawstwa.
Współredagowała tom pt. *Komunikacja międzykulturowa. Przekład / kompara-
tystyka / teoria i historia literatury* (2016). Tłumaczyła z języka słoweńskiego
teksty literackie i naukowe.

ROBERT GROŠELJ | docent w Instytucie Przekładoznawstwa (Oddelek za
prevajalstvo) Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Lublanie. Jego zainte-
resowania naukowe skupiają się wokół języka włoskiego i słoweńskiego oraz
literatury włoskiej i słoweńskiej, przekładoznawstwa, językoznawstwa słoweń-
skiego i kontrastywnego, a także składni języków słowiańskich w perspektywie
porównawczej. Autor monografii: *Vezava glagolov umevanja v slovanskih jezikih*
(2011) i współautor: *Lipalja vas in njena slovenska govorica* (2016). Opublikował
również ponad 25 artykułów naukowych.

JOANNA KRÓLAK | doktor nauk humanistycznych, asystent w Instytucie
Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego, zajmuje się
historią kultury i literatury czeskiej. Jej zainteresowania naukowe skupiają się
wokół zagadnień sztuki w systemach totalitarnych i performatywnych wymiarów
kultury oraz ideologizacji kultury czeskiej w latach 50. XX wieku. Jest autorką
publikacji *Hus na trybunie. Tradycje narodowe w czeskiej powieści historycznej
okresu realizmu socjalistycznego* (Warszawa 2004).

IZABELA LIS-WIELGOSZ | profesor nadzwyczajny w Instytucie Filologii
Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, serbistka, pa-
leoslawistka, mediewistka, badaczka literatury i kultury cerkiewnosłowiańskiej.
Jej zainteresowania naukowe obecnie skupiają się wokół przekładu literackiego,
zwłaszcza przekładu dzieł cerkiewnosłowiańskich na język polski, ale też prze-
kładu słowiańskich tekstów nowożytnych. Autorka książek i artykułów nauko-
wych poświęconych średniowiecznemu piśmiennictwu kręgu *Slaviae Ortho-
doxae*, m.in.: *Śmierć w literaturze staroserbskiej (XII—XIV w.)* (Poznań 2003),
*Święci w kulturze duchowej i ideologii Słowian prawosławnych w średniowieczu
do XV w.* (Kraków 2005), *O trwałości znaczeń. Siedemnastowieczna literatura
serbska w służbie tradycji* (Poznań 2013).

AMELA LJEVO-OVČINA | doktor nauk humanistycznych, zatrudniona w Zakładzie Sławistyki Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Sarajewie. Oprócz pracy dydaktycznej na kierunku filologia rosyjska prowadzi prace badawcze w zakresie słowiańskiej socjolingwistyki, teorii i praktyki przekładu, literaturoznawstwa oraz kulturoznawstwa na materiale języka rosyjskiego, bośniackiego oraz polskiego.

LEO RAFOLT | profesor nadzwyczajny, teatrolog i komparatysta, w latach 2003—2017 pracował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Zagrzebiu, a od 2017 roku jest związany zawodowo z Akademią Artystyczną w Osijeku (Umjetnička akademija u Osijeku). Jego zainteresowania naukowe skupiają się wokół teorii i historii dramatu, dramatologii, nowych kierunków badań teatrologicznych i performatyki. Autor licznych prac naukowych, recenzji, tekstów krytycznych oraz haseł encyklopedycznych. Ważniejsze monografie i inne wydania książkowe: *Melpomenine maske: fenomenologija žanra tragedije u dubrovačkom ranonovovjekovlju* (2007), *Odbrojavanje: antologija suvremene hrvatske drame* (2007), *Drugo lice drugosti: književnoantropološke studije* (2009), *Priučeni na tumačenje: deset čitanja* (2011) i *Odbačeni predmet: između filologije i izvedbe* (2017).

TEA ROGIĆ MUSA | doktor, leksykograf w Instytucie Leksykografii Mirosława Krleży w Zagrzebiu. Uczestniczka projektu Chorwacki Leksykon Biograficzny, w ramach którego redaguje hasła z dziedziny literatury. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół polsko-chorwackich związków literackich w XIX i pierwszej połowie XX wieku, współczesnej poezji chorwackiej i polskiej, a także wokół badań struktury historycznoliterackiej i jej związków z twórczością literacką, przede wszystkim poetycką, wymienionych okresów.

SYLWIA SOJDA | doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół językoznawstwa konfrontatywnego polsko-słowackiego, leksykologii, pragmatyki, semantyki, glottodydaktyki, tłumaczeń ustnych i audiowizualnych. Autorka monografii pt. *Procesy uniwerbizacyjne w języku słowackim i polskim* (2011) i ponad 30 artykułów naukowych i recenzji; współredaktor dwóch tomów zbiorowych poświęconych kontaktom międzykulturowym w językach słowiańskich. W ostatnim czasie prowadzi badania skoncentrowane na kategorii intensywności w języku słowackim.

KAMIL SZAFRANIEC | doktor nauk humanistycznych, językoznawca, absolwent filologii słowiańskiej i germańskiej Uniwersytetu w Łodzi. Jego zainteresowania naukowe skupiają się wokół przekładoznawstwa, ze szczególnym

uwzględnieniem transferu elementów kulturowych oraz teorii postkolonialnej. Autor wielu publikacji z zakresu teorii i praktyki nauczania języka polskiego oraz praktyk przekładu współczesnej literatury polskiej.

BOŻENA TOKARZ | profesor zwyczajny w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, kierownik Zakładu Teorii Literatury i Translacji (do 2016 roku); badaczka XX-wiecznej literatury polskiej i słoweńskiej. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół teorii literatury, komparatystyki, teorii przekładu i poetyki historycznej. Autorka licznych publikacji naukowych, m.in.: *Teoria literatury. Metodologia badań literackich* (współautorka, 1980), *Mit literacki. Od mitu rzeczywistości do zmiany substancji poetyckiej* (1983), *Poetyka Nowej Fali* (1990), *Wzorzec, podobieństwo, przypomnienie. Ze studiów nad przekładem artystycznym* (1998), *Między destrukcją a konstrukcją. O poezji Srečka Kosovela w kontekście konstruktivistycznym* (2004), *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego* (2010), *Med destrukcijo in konstrukcijo. O poeziji Srečka Kosovela v kontekstu konstruktivizma* (tłum. P. Čučnik, 2013); redaktor (do 2016 roku) czasopisma przekładoznawczego „Przekłady Literatur Słowiańskich” (14 tomów).

KATARZYNA WOŁEK SAN SEBASTIAN | doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół traduktologii, dydaktyki przekładu, literatury chorwackiej XX wieku. Autorka monografii „*Trzecia kultura*” a *problemy przekładu nowszej literatury chorwackiej* (2011).

WERONIKA WOŹNICKA | magister, doktorantka w Zakładzie Literatur Słowiańskich Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół współczesnej literatury słoweńskiej, głównie prozy. Z języka słoweńskiego przetłumaczyła trzy artykuły naukowe.

Indeks autorów

- Achtelik Aleksandra 50, 54
Agamben Giorgio 261, 268—271,
279, 283—285, 287, 292, 294
Alameddine Rabih 75
Albin Christin 128, 135
Althusser Louis 290—292
Altmann Jakob 4, 9, 123, 137
Andrić Ivo 113
- B**
Bagić Krešimir 290, 294
Bajec Anton 191
Balcerzan Edward 92, 105, 106,
125, 134, 135
Bałabaniak Dagmara 145, 146,
148, 156
Banac Ivo 237, 258
Barańczak Stanisław 96, 105, 106,
175, 176
Bates John M. 169, 176
Batistić Ivo 261, 273, 282, 283,
285—287, 289, 292, 294
Bazakbal Atanazy 27
- Bazielich Wiktor 109
Bąbiak Grzegorz P. 160, 176
Bednarczyk Anna 92, 106
Bednarska Katarzyna 4, 10, 205,
217
Benešić Julije 109
Benjamin Walter 262—265, 271,
278, 281, 287, 288, 290, 292—
294
Bergen David 183, 200
Berman Antoine 25, 30, 33
Bevk France 187
Beyer Susanne 126, 128, 131, 136
Białoszewski Miron 17, 94, 95
Blažina Dalibor 236, 258
Blight Richard C. 184, 201
Bodin Jean 267
Bolecki Włodzimierz 41, 55
Borges Jorge Luis 79
Borovnik Silvija 223, 230
Bortnowski Stanisław 143, 156
Bourdieu Pierre 10

- Božović Velibor 80
 Bruerević Marko 238
 Brzostowska-Tereszkiewicz Tamara 40, 53
 Brzozowski Jerzy 41, 53
 Buczek Marta 142, 156
 Bukovac Vlaho 239
 Bukowski Piotr 39, 54, 67
 Bundić Mandalijena 237
 Bunić Vučić Ivan 238
 Byron George Gordon 22, 250
- C**
 Cankar Ivan 62, 187, 225
 Celan Paul 62
 Cervantes Saaverda Miguel de 16
 Cesar Ivan 185, 201
 Chwin Stefan 22
 Cichocki Marek A. 265, 293
 Cirlić-Straszyńska Danuta 110—115, 117—121
 Corral Rodrigo 80
 Cortazar Julio 16
 Crnjanski Miloš 4, 8, 109—121
 Czyżewski Krzysztof 61, 62
- Ć**
 Ćirlić Branislav Branko 111, 113, 118—121
- Č**
 Čale Morana 261, 273, 282, 286, 288—290, 293, 294
 Červinskij (Czerwiński) Piotr 192, 201
 Čop Matija 22, 23
- D**
 Danek Danuta 8, 15, 16, 33, 40, 53, 60
 Danielewiczowa Magdalena 146, 156
 Darasz Zdzisław 23, 33
 Dayre Jean 272
- Dąbrowska Maria 213
 Dąbrowski Tadeusz 211
 Debeljak Tine 17, 20, 29—34
 Dehnel Jacek 210
 Dejnawicz Agnieszka 44
 Delabastita Dirk 187, 201
 Derrida Jacques 206, 217, 271
 Dolinar Ksenija 194, 201
 Dolnik Juraj 144, 157
 Domański Henryk 174, 176
 Doorslaer Luc van 182, 202
 Doroszewski Witold 196, 201
 Drotkiewicz Agnieszka 210
 Držić Marin 261, 265, 266, 271—294
 Dumović Ana 119
 Durković-Jakšić Ljubomir 236, 258
 Dygul Jolanta 125
- Đ**
 Đukanović Maja 190, 201
 Đurđević Ignjat 238
- E**
 Ecker Alois 193, 201
 Eco Umberto 16, 33, 78, 87, 133
 Erben Karel Jaromír 165
 Esposito Roberto 270, 280, 281, 285, 293
- F**
 Fast Piotr 43, 55, 105, 106
 Fawcett Peter 191, 201
 Feliksiak Elżbieta 46, 53
 Filipek Małgorzata 4, 8, 109—121
 Foretić Vino 289, 293
 Foucault Michel 264, 268, 285, 291, 293
 Frank Manfred 30
 Freeman John 75
 Fučík Julius 164
 Furman Wojciech 143, 157

- Gaj Ljudevit** 239
Gajda Stanisław 60
Gałczyński Konstanty Ildefons
 17, 211
Gambier Yves 182, 202
Gaszyńska-Magiera Małgorzata
 111, 120
Gawlak Monika 3, 5, 8, 11, 57, 68,
 133, 135, 223, 230
Genette Gérard 7, 8, 16, 33, 37,
 40—42, 46, 48, 53, 56, 58, 59,
 67, 77—80, 87, 92, 96, 97, 106,
 111, 118, 120, 124, 125, 133,
 135, 142, 160—162, 176, 182,
 206, 217, 219—221, 230
Gil Bardají Anna 125, 136
Glušič Helga 185, 189, 190, 201
Gombrowicz Witold 17, 26, 27,
 33
Gorp Hendrik van 187, 201
Górska Elżbieta 144, 145, 156
Gradnik Alojz 31
Gregorčič Simon 187
Grochowiak Stanisław 94
Grošelj Robert 4, 9, 181, 182, 185,
 187, 189, 201, 202
Grzegorzcykowa Renata 145,
 150, 156, 157
Grzeszczak Marian 92, 95, 98, 103,
 107
Gunaris Kostas 94, 104
Guštin Maša 64
- Hage Rawi** 75
Haler Albert 237, 258
Halpern Joel Martin 60
Handke Kwiryna 46, 53
Hansmanová Júlia 144, 157
Havlíček-Borovský Karel 163—
 165
- Havránek Bohuslav** 131, 135
Hejrowski Krzysztof 39, 53, 126,
 136
Hemon Aleksandar 8, 9, 73—89
Henry Jacqueline 39, 53, 183,
 184, 201
Herbert Zbigniew 17, 19, 94
Heydel Magda 39, 54, 67
Hieng Andrej 187
Homer 22, 239
Hrechorowicz Uta 39, 53
Huelle Paweł 17
Hurtado Albir Amparo 183, 202
- Ingolič Anton** 185
Ivanišin Nikola 238, 258
Iwasiów Inga 41, 53, 162, 176
- Jančar Drago** 4, 9, 61, 62, 219,
 222—231
Janež Stanko 186, 201
Janikowski Przemysław 43, 55
Jarniewicz Jerzy 17, 33, 63, 66, 67
Jasieński Bruno 214
Jedlička Alois 131, 135
Jelačić Josip 237, 238
Jeličić Živko 261, 288, 291, 293,
 294
Jergović Miljenko 82, 86
Jevnikar Martin 186, 201
Jež Nikolaj 20, 23, 26—34, 207,
 210, 216
Jezernik Božidar 60
Jędrzejko Ewa 51, 55
Jirásek Alois (też Jirasek Alojzy)
 9, 167, 168, 175, 177
Jovanovski Alenka 63
Jullien François 25, 33
Juvan Marko 182, 201

- K**aliszewski Andrzej 143, 157
 Kamiński Jan Nepomucen 17
 Kapuściński Ryszard 66, 82
 Karpowicz Ignacy 210
 Kasprowicz Jan 17
 Kaznačić Ivan August 237, 238, 240, 241
 Kernev Štrajn Jelka 63
 Kersnik Janko 187
 Kisiel Anna 147, 157
 Kleist Henrich 227
 Kłosowska Antonina 75, 87
 Knop Seta 194, 201
 Knysz-Tomaszewska Danuta 125, 136
 Kollár Jan 236, 237, 241
 Kornhauser Julian 92, 93, 95, 101, 105, 107
 Korolko Mirosław 175, 176
 Korytko Emil 22, 23
 Kosmač Ciril 4, 9, 181, 182, 185—189, 192, 197, 198, 200—203
 Kosovel Srečko 58, 60, 61
 Kostić Laza 116
 Kovala Urpo 48, 53
 Kozak Jolanta 38, 53, 66
 Krall Hanna 82
 Krasieński Zygmunt 17, 174
 Kraskowska Ewa 41, 55
 Krauz Maria 143, 157
 Krejčí Karel 170—174, 176
 Křeža Mirosław 113, 273, 293
 Królak Joanna 4, 9, 159, 160, 176, 177
 Krušič Marjan 191, 201
 Kuczok Wojciech 10, 17, 205, 207—210, 216, 217
 Kunčević Lovro 261, 272—274, 276—278, 280, 293, 294
 Kuncewicz Piotr 95, 104, 107
 Kundera Milan 61
 Kuznecov Siergiej A. 198, 201
Laihonen Petteri 133, 136
 Lalak Mirosław 41, 53, 162, 176
 Lambert José 187, 201
 Landers Clifford E. 183, 201
 Lane Philippe 48, 49, 54, 162
 Langacker Ronald 130, 136
 Lanišček Feri 62
 Laskowski Roman 145, 157
 Lawrence David H. 184, 207
 Legeżyńska Anna 105, 106, 125, 127, 128, 134, 136
 Lejeune Philippe 75, 79, 87
 Lem Stanisław 17
 Leopardi Giacomo 237—239
 Leśmian Bolesław 65, 212
 Lewicki Roman 17, 33, 63, 110, 120
 Lipszyc Adam 262, 293
 Lis-Wielgosz Izabela 3, 8, 37, 55, 56
 Ljevo-Ovčina Amela 3, 8, 73, 88, 89
 Loewe Iwona 40, 41, 50, 54, 58, 142, 143, 157
 Lukšić Abel 238
Łatuszyński Grzegorz 92, 97, 99, 100, 102, 103, 107, 110—113, 116, 118—121
 Łebkowska Anna 65—67
Mácha Karel Hynek 165
 Máchal Jan 195, 196, 201
 Machiavelli Niccolò 289, 291
 Madejski Jerzy 41, 53
 Magnuszewski Józef 165, 166, 176

- Majcen Peter 186, 190, 195, 197, 198
- Majdzik Katarzyna 66, 67, 292
- Majkiewicz Anna 50, 54
- Małczak Leszek 92, 102, 104, 106, 292
- Manzoni Alessandro 238
- Margot Jean-Claude 183, 201
- Markiewicz Henryk 50, 54, 59, 60, 67, 92, 106, 118, 120, 160, 176, 220, 230
- Marković Franjo 236, 246, 258
- Markowski Michał Paweł 65, 67
- Masłowska Dorota 10, 205, 207, 210, 213—217
- Mataija Mirjana 273, 293
- Mayenowa Maria Renata 40, 54, 162—165
- Miao Jun 184, 202
- Michaelis Rolf 128, 136
- Michałowska Teresa 40, 54
- Michnik Adam 62
- Mickiewicz Adam 4, 9, 10, 17, 21—23, 25, 33, 34, 170—175, 177, 212, 235—238, 241—243, 245, 246, 248, 249, 251, 252, 257—259
- Mikolič Južnič Tamara 182, 201
- Mikołajczak Aleksander Wojciech 44
- Milanja Cvjetko 106
- Miłosz Czesław 17, 18, 29, 30, 62, 211, 212
- Minczew Georgi 44
- Mink Louis O. 65
- Mitrenga Barbara 145, 146, 156
- Mocarz Maria 110, 120
- Molé Vojslav 30
- Molina Lucía 183, 202
- Morsztyn Jan Andrzej 212
- Mrkonjić Zvonimir 92, 106
- Müller Herta 4, 9, 123, 126—137
- N**
- Nałkowska Zofia 213
- Nancy Jean-Luc 262, 268, 293
- Naumow Aleksander 44
- Nawrocki Witold 161, 176
- Nejedlý Zdeněk 161, 168, 169, 173
- Němcova Božena (Niemcowa Bożena) 9, 161—167, 169, 176, 177
- Neruda Jan 9, 161, 168, 169, 176, 177
- Newmark Peter 183, 202, 207, 208, 217
- Nida Eugene A. 39, 54, 183, 202
- Nord Christiane 191
- Norwid Cyprian Kamil 17, 65, 211
- Novak Slobodan Prosperov 273, 290, 293, 294
- Nowicka-Jeżowa Alina 125, 136
- Nycz Ryszard 65, 67
- O**
- Ochrydzki Naum 46
- Ocieczek Renarda 40, 54
- Okulska Inez 125, 136
- Ološtiak Martin 147, 152, 157
- Orero Pilar 125, 136
- Orłowski Hubert 262, 292
- Osojnik Iztok 61, 63
- Ostaszewska Danuta 40, 54, 162, 177
- P**
- Papadima Maria 19, 33, 40, 54, 114, 120, 221, 230
- Papierkowski Stanisław 109
- Paprocka Natalia 111, 120
- Paternu Boris 23, 33, 34